

POSTĘPOWANIE KARNE

Katarzyna Dudka, Hanna Paluszkiewicz

SERIA AKADEMICKA

WYDANIE

7

POSTĘPOWANIE KARNE

Katarzyna Dudka, Hanna Paluszkiewicz

SERIA AKADEMICKA

WYDANIE **7**

Stan prawny na 30 sierpnia 2024 r.

Wydawczyni
Joanna Dzwonnik

Redaktor prowadzący
Adam Choiński

Opracowanie redakcyjne
Violet Design

Projekt okładek serii
Wojtek Janikowski, Przemek Dębowski

Ilustracje
Arkadiusz Krupa (Ślepym Okiem Temidy)

Poszczególne części przygotowały:

Katarzyna Dudka: rozdz. I pkt 1–3, 5–7; rozdz. II pkt 1–6, 8–11, 13;
rozdz. III pkt 2.2, 2.4–2.6, 2.9–2.11, 2.13; rozdz. VII pkt 4.2–4.4, 7; rozdz. VIII–X,
XV, XVII pkt 2, 5–7, 9, 12, 16; tablice, wzory pism, przykłady, tabele

Hanna Paluszkiewicz: rozdz. I pkt 4; rozdz. II pkt 7 i 12;
rozdz. III pkt 1, 2.1, 2.3, 2.7, 2.8, 2.12; rozdz. IV–VI, VII pkt 1–4.1, 4.5–6;
rozdz. XI–XIV, XVI, XVII pkt 1, 3, 4, 8, 10, 11, 13–15

Katarzyna Dudka, Hanna Paluszkiewicz: rozdz. XVIII; wykazy literatury

Ta książka jest wspólnym dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, byś przestrzegał przystługających im praw. Książkę możesz udostępnić osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. A jeśli musisz skopiować część, rób to jedynie na użytek osobisty.

Szanujemy prawo i własność
Więcej na www.legalnakultura.pl
Polska Izba Książki

© Copyright by Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2024

ISBN 978-83-8390-083-4

7. wydanie

Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o.
Dział Praw Autorskich
01-208 Warszawa, ul. Przykopowa 33
tel. +48 728 313 462
e-mail: PL-ksiazki@wolterskluwer.com

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów	13
Literatura podstawowa	17
Od autorek	19
Rozdział I	
Zagadnienia ogólne	21
1. Pojęcie prawa karnego procesowego	21
2. Funkcje prawa karnego procesowego	23
3. Źródła prawa karnego procesowego	25
4. Obowiązki prawa karnego procesowego w miejscu i czasie	29
4.1. Obowiązki prawa karnego procesowego w miejscu	29
4.2. Obowiązki prawa karnego procesowego w czasie (prawo intertemporalne)	30
5. Pojęcie procesu karnego	33
6. Przedmiot procesu karnego	35
7. Tendencje rozwoju procesu karnego	39
Literatura	44
Rozdział II	
Uczestnicy procesu karnego	45
1. Pojęcie i rodzaje uczestników procesu karnego	45
2. Organy procesowe	47
2.1. Prokurator	49
2.2. Policja i inne organy postępowania przygotowawczego	56
2.3. Sąd	60
2.3.1. Samodzielność jurysdykcyjna sądu karnego	62
2.3.2. Skład sądu	64
3. Referendarze sądowi	68
4. Strony procesu karnego	72
4.1. Pojęcie i rodzaje oskarżycieli	75
4.2. Oskarżyciel publiczny	76
4.3. Pokrzywdzony	79

4.4. Oskarżyciel posiłkowy	91
4.4.1. Oskarżyciel posiłkowy uboczny	93
4.4.2. Oskarżyciel posiłkowy subsydiarny	100
4.5. Oskarżyciel prywatny	107
4.6. Oskarżony	109
5. Przedstawiciele procesowi stron	112
6. Pomocnicy procesowi stron	113
6.1. obrońca	114
6.2. Pełnomocnik	117
7. Pomocnicy organów procesowych	119
7.1. Tłumacz	119
7.2. Protokolant	120
7.3. Specjalista	121
7.4. Asystent rodziny	123
8. Rzecznicy interesu publicznego	123
9. Rzecznicy interesu społecznego	127
10. Osobowe źródła dowodowe	130
10.1. Oskarżony jako źródło dowodowe	131
10.2. Świadek	132
10.2.1. Świadek koronny	134
10.2.2. Świadek anonimowy	136
10.3. Biegły	138
11. Podmiot zobowiązany do zwrotu korzyści majątkowej	141
12. Właściciel przedsiębiorstwa zagrożonego przypadkiem (art. 91b k.p.k.)	142
13. Inni (nienazwani) uczestnicy procesu karnego	143
Literatura	144

Rozdział III

Naczelne zasady procesu karnego	147
1. Pojęcie i systematyka naczelných zasad procesu karnego	147
2. Charakterystyka naczelných zasad procesu karnego	150
2.1. Zasada prawdy	150
2.2. Zasada swobodnej oceny dowodów	155
2.3. Zasada bezpośredniości	157
2.4. Zasada obiektywizmu	160
2.5. Zasada legalizmu	164
2.6. Zasada ścigania (działania) z urzędu	167
2.7. Zasada skargowości	170
2.8. Zasada kontrydiktoryjności	175
2.9. Zasada domniemania niewinności	180
2.10. Zasada prawa oskarżonego do obrony	183
2.11. Zasada informacji i lojalności	188
2.12. Zasada jawności	189
2.13. Zasada ustności	192
Literatura	194

Rozdział IV

Czynności procesowe	199
1. Uwagi wprowadzające	199
2. Klasyfikacja czynności procesowych	201
3. Orzeczenia i zarządzenia jako czynności organów procesowych	206
4. Rozprawa i posiedzenie sądu	215
5. Porządek czynności procesowych – forma i miejsce ich dokonywania	220
6. Wadliwość czynności procesowych	225
7. Utrwalanie przebiegu czynności procesowych	228
8. Doręczenia	234
Literatura	238

Rozdział V

Akta sprawy karnej	241
Literatura	252

Rozdział VI

Terminy	255
Literatura	261

Rozdział VII

Dowody	263
1. Pojęcia wprowadzające	263
1.1. Dowód w procesie karnym	263
1.2. Podziały dowodów	268
1.2.1. Rodzaj źródła dowodowego	269
1.2.2. Treść środka dowodowego	270
1.2.3. Sposób przeprowadzania i utrwalania dowodu	271
1.2.4. Odległość źródła dowodu od organu procesowego przeprowadzającego dowód	271
1.2.5. Stosunek dowodu do faktu głównego	272
1.3. Pojęcie poszlaki	272
2. Postępowanie dowodowe	274
2.1. Dowodzenie	274
2.2. Uprawdopodobnienie	275
2.3. Notoryjność	276
2.4. Domniemania	277
3. Wprowadzanie dowodów do procesu	278
3.1. Inicjatywa dowodowa w procesie karnym	278
3.2. Wniosek dowodowy	280
3.3. Zakazy dowodowe	285
3.3.1. Zakazy dowodzenia określonych faktów	286
3.3.2. Zakazy korzystania w procesie dowodzenia z określonych dowodów	287
3.3.3. Zakazy wykorzystania określonej metody dowodzenia	292
4. Źródła dowodowe i ich wykorzystanie w procesie karnym	293
4.1. Uwagi ogólne	293

4.2. Oskarżony i jego wyjaśnienia	296
4.3. Świadek i jego zeznania	300
4.4. Biegły i jego opinia	316
4.5. Dowody rzeczowe i oględziny	327
4.6. Eksperyment procesowy	331
4.7. Dokument	331
4.8. Badania osobopoznawcze i wywiad środowiskowy	334
5. Poszukiwawcze czynności dowodowe	337
6. Kontrola i utrwalanie rozmów	346
7. Problem „dowodów nielegalnych”	352
Literatura	356

Rozdział VIII

Środki przymusu	361
1. Pojęcie i rodzaje środków przymusu	361
2. Zatrzymanie	365
2.1. Zatrzymanie (ujęcie) obywatelskie	366
2.2. Zatrzymanie właściwe	368
2.3. Zatrzymanie i przymusowe doprowadzenie	372
3. Zatrzymania nieprocesowe	374
4. Pojęcie i systematyka środków zapobiegawczych	375
4.1. Reguły stosowania środków zapobiegawczych	380
4.2. Funkcje środków zapobiegawczych	388
4.3. Przesłanki środków zapobiegawczych	391
4.3.1. Przesłanki ogólne stosowania środków zapobiegawczych	392
4.3.2. Przesłanki szczególne stosowania środków zapobiegawczych	394
5. Charakterystyka poszczególnych środków zapobiegawczych	397
5.1. Tymczasowe aresztowanie	397
5.2. Poręczenie majątkowe	406
5.3. Poręczenia niemajątkowe	411
5.3.1. Poręczenie społeczne	411
5.3.2. Poręczenie osoby godnej zaufania	413
5.4. Dozory Policji i przełożonego wojskowego	414
5.4.1. „Zwykły” dozór Policji i dozór przełożonego wojskowego	415
5.4.2. Warunkowy dozór Policji	417
5.5. Nakaz okresowego opuszczenia lokalu zajmowanego wspólnie z pokrzywdzonym	419
5.6. Zakazy i nakazy określonego zachowania	422
5.6.1. Zawieszenie w czynnościach służbowych	423
5.6.2. Zawieszenie w wykonywaniu zawodu	424
5.6.3. Nakaz powstrzymania się od określonej działalności	425
5.6.4. Nakaz powstrzymania się od prowadzenia określonego rodzaju pojazdów	426
5.6.5. Zakaz ubiegania się o zamówienia publiczne	427
5.7. Zakazy wobec oskarżonego o przestępstwo popełnione w stosunku do członka personelu medycznego	428

5.8. Zakaz opuszczania kraju	429
6. Poszukiwanie oskarżonego i list gończy	433
7. List żelazny	435
8. Kary porządkowe	437
9. Zabezpieczenie majątkowe	441
Literatura	444

Rozdział IX

Warunki dopuszczalności procesu karnego	447
1. Pojęcie i systematyka przesłanek procesu karnego	447
2. Charakterystyka poszczególnych przesłanek procesu karnego	450
2.1. Właściwość sądu	451
2.2. Prawomocność i zawisłość sporu	461
2.3. Abolicja	462
2.4. Immunitety	464
2.5. Śmierć oskarżonego	466
Literatura	467

Rozdział X

Postępowanie przygotowawcze	469
1. Cele i funkcje postępowania przygotowawczego	469
2. Formy postępowania przygotowawczego	471
3. Przebieg postępowania przygotowawczego	475
3.1. Wszczęcie postępowania przygotowawczego	475
3.2. Przedstawienie zarzutów	486
4. Zakończenie postępowania przygotowawczego	490
4.1. Zamknięcie śledztwa	491
4.2. Umorzenie postępowania przygotowawczego	493
4.3. Zawieszenie postępowania przygotowawczego	500
5. Nadzór prokuratora nad postępowaniem przygotowawczym	503
Literatura	507

Rozdział XI

Skarga	511
1. Istota skargi procesowej	511
2. Zwyczaj (zwyczajny) akt oskarżenia	515
3. Inne szczególne postacie aktu oskarżenia	520
4. Substytuty aktu oskarżenia	525
Literatura	529

Rozdział XII

Postępowanie sądowe po wniesieniu skargi	531
1. Uwagi wprowadzające	531
2. Struktura postępowania sądowego – fazy procesu w stadium postępowania przed sądem pierwszej instancji	533
3. Postępowanie przejściowe	536

3.1. Wstępna kontrola oskarżenia	536
3.2. Kontrola wymagań formalnych aktu oskarżenia	536
3.3. Kontrola merytoryczna oskarżenia	540
3.4. Posiedzenie wyrokowe sądu	545
3.4.1. Wniesienie przez prokuratora aktu oskarżenia z dołączonym wnioskiem o wydanie wyroku skazującego	546
3.4.2. Wniesienie przez prokuratora samoistnego wniosku o skazanie bez rozprawy	547
3.4.3. Złożenie przez oskarżonego samodzielnego wniosku o wydanie wyroku skazującego bez przeprowadzenia postępowania dowodowego	548
3.4.4. Wniesienie przez prokuratora wniosku o warunkowe umorzenie postępowania	549
3.5. Czynności organizujące rozprawę główną	550
3.6. Posiedzenie organizacyjne sądu (posiedzenie wstępne)	555
Literatura	559

Rozdział XIII

Rozprawa główna	563
1. Model rozprawy głównej	563
2. Kierowanie rozprawą główną	567
3. Przebieg rozprawy głównej	569
3.1. Wywołanie sprawy – rozpoczęcie rozprawy głównej	569
3.2. Część wstępna rozprawy – bilans osobowy i instrumentalny	571
3.3. Przewód sądowy	576
3.4. Dalsze postępowanie dowodowe na rozprawie głównej	583
3.5. Przemówienia końcowe	596
3.6. Wyrokowanie	597
3.7. Przerwa i odroczenie rozprawy	609
4. Czynności kończące postępowanie w sądzie pierwszej instancji	613
Literatura	617

Rozdział XIV

Środki zaskarżenia	621
1. Uwagi wprowadzające	621
2. Dwuinstancyjność postępowania karnego	622
3. System środków zaskarżenia	623
4. Wymagania formalne środków zaskarżenia	628
5. Środki odwoławcze i postępowanie odwoławcze	630
5.1. Ogólne wymagania stawiane środkom odwoławczym	630
5.2. Podstawy (przyczyny) odwoławcze	634
5.3. Granice kontroli odwoławczej	637
6. Apelacja i postępowanie apelacyjne	639
6.1. Charakterystyka apelacji	639
6.2. Postępowanie apelacyjne	643
6.3. Rozprawa odwoławcza (apelacyjna)	645

6.4. Wyrok sądu odwoławczego	647
6.4.1. Orzeczenie aprobacyjne	647
6.4.2. Orzeczenie reformatoryjne	648
6.4.3. Orzeczenie kasatoryjne	649
7. Zażalenie i postępowanie zażaleniowe	651
7.1. Charakterystyka zażalenia jako środka odwoławczego	651
7.2. Podmioty uprawnione do wnoszenia zażalenia	653
7.3. Przebieg postępowania zażaleniowego	654
8. Kasacja i postępowanie kasacyjne	658
8.1. Charakterystyka kasacji i warunki formalne jej wniesienia	658
8.2. Postępowanie kasacyjne	661
8.3. Tryb wnoszenia i rozpoznania kasacji	662
9. Wznowienie postępowania sądowego	665
9.1. Wniosek o wznowienie postępowania sądowego i jego podstawy	665
9.2. Orzeczenie sądu wznowieniowego	672
9.3. Wznowienie postępowania sądowego z urzędu	672
10. Skarga na wyrok sądu odwoławczego	673
10.1. Charakterystyka i podstawy wniesienia skargi	673
10.2. Rozpoznanie skargi od wyroku sądu odwoławczego	675
11. Skarga nadzwyczajna do Sądu Najwyższego	677
Literatura	681

Rozdział XV

Postępowania szczególne	687
1. Uwagi wprowadzające	687
2. Postępowanie prywatnoskargowe	688
3. Postępowanie nakazowe	697
4. Postępowanie przyspieszone	699
Literatura	702

Rozdział XVI

Postępowania następne	705
1. Podjęcie postępowania warunkowo umorzonego	705
2. Postępowanie ulaskawieniowe	706
3. Postępowanie w przedmiocie odszkodowania i zadośćuczynienia za niesłuszne skazanie oraz tymczasowe aresztowanie lub zatrzymanie	710
4. Postępowanie w przedmiocie orzekania kary łącznej	714
Literatura	716

Rozdział XVII

Postępowanie karne międzynarodowe	719
1. Uwagi wprowadzające	719
2. Immunitety osób należących do przedstawicielstw dyplomatycznych i urzędów konsularnych państw obcych	724
3. Pomoc prawna i doręczenia w sprawach karnych w stosunkach międzynarodowych	726

4. Zatrzymanie dowodów i zabezpieczenie mienia w ramach współpracy między państwami członkowskimi Unii Europejskiej	731
5. Ekstradycja	733
6. Europejski nakaz dochodzeniowy (END)	737
7. Przejęcie i przekazanie ścigania karnego	742
8. Europejski nakaz aresztowania	743
9. Wykonanie środka zapobiegawczego oraz orzeczenia wydanego w celu zapewnienia prawidłowego toku postępowania	751
10. Przejęcie i przekazanie orzeczeń do wykonania	755
11. Wykonanie orzeczeń o charakterze pieniężnym i o kosztach postępowania	758
12. Wykonanie orzeczenia w przedmiocie przypadku	760
13. Wystąpienie o wykonanie kary pozbawienia wolności	762
14. Wykonanie orzeczenia karnego związanego z poddaniem sprawcy próbie	764
15. Wykonanie europejskiego nakazu ochrony	767
16. Współpraca z Międzynarodowym Trybunałem Karnym	768
Literatura	771

Rozdział XVIII

Koszty procesu karnego	775
1. Pojęcie kosztów procesu karnego	775
2. Koszty pomocy prawnej udzielonej z urzędu	780
3. Koszty udziału świadka w procesie karnym	780
4. Koszty udziału biegłego w procesie karnym	782
5. Zwolnienie od kosztów sądowych	785
6. Zasądzenie kosztów procesu	786
7. Koszty postępowania odwoławczego i kasacyjnego	788
Literatura	790

Przykład wyroku sądu okręgowego	791
--	-----

Przykład uzasadnienia wyroku na formularzu urzędowym	795
---	-----

Przykład apelacji od wyroku sądu pierwszej instancji	813
---	-----

Wykaz tabel	821
--------------------------	-----

Wykaz tablic	823
---------------------------	-----

Wykaz wzorów	825
---------------------------	-----

WYKAZ SKRÓTÓW

Akty prawne

EKPC	– Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, sporządzona w Rzymie 4.11.1950 r., zmieniona następnie Protokołami nr 3, 5 i 8 oraz uzupełniona Protokołem nr 2 (Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm. i uzup.)
k.c.	– ustawa z 23.04.1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. z 2024 r. poz. 1061)
k.k.	– ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 2024 r. poz. 17)
k.k.s.	– ustawa z 10.09.1999 r. – Kodeks karny skarbowy (Dz.U. z 2024 r. poz. 628 ze zm.)
k.k.w.	– ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. z 2024 r. poz. 706)
Konstytucja RP	– Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2.04.1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm. i sprost.)
k.p.	– ustawa z 26.06.1974 r. – Kodeks pracy (Dz.U. z 2023 r. poz. 1465 ze zm.)
k.p.k.	– ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. z 2024 r. poz. 37)
k.r.o.	– ustawa z 25.02.1964 r. – Kodeks rodzinny i opiekuńczy (Dz.U. z 2023 r. poz. 2809 ze zm.)
k.w.	– ustawa z 20.05.1971 r. – Kodeks wykroczeń (Dz.U. z 2023 r. poz. 2119)
nowelizacja z 11.03.2016 r.	– ustawa z 11.03.2016 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 437 ze zm.)
nowelizacja z 19.07.2019 r.	– ustawa z 19.07.2019 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 1694)
nowelizacja z 20.04.2021 r.	– ustawa z 20.04.2021 r. o zmianie ustawy – Kodeks karny oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 1023)
protokół dodatkowy nr 1 do EKPC	– protokół nr 1 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, sporządzony w Paryżu 20.03.1952 r. (Dz.U. z 1995 r. Nr 36, poz. 175/1 ze zm.)
protokół dodatkowy nr 4 do EKPC	– protokół nr 4 do Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, sporządzony w Strasburgu 16.09.1963 r. (Dz.U. z 1995 r. Nr 36, poz. 175/2 ze zm.)
pr. adw.	– ustawa z 26.05.1982 r. – Prawo o adwokaturze (Dz.U. z 2022 r. poz. 1184 ze zm.)

p.r.d.	– ustawa z 20.06.1997 r. – Prawo o ruchu drogowym (Dz.U. z 2023 r. poz. 1047 ze zm.)
pr. prok.	– ustawa z 28.01.2016 r. – Prawo o prokuraturze (Dz.U. z 2024 r. poz. 390)
p.u.s.p.	– ustawa z 27.07.2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dz.U. z 2024 r. poz. 334)
p.w.k.p.k.	– ustawa z 6.06.1997 r. – Przepisy wprowadzające Kodeks postępowania karnego (Dz.U. Nr 89, poz. 556 ze zm.)
r.b.s.	– rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 24.01.2005 r. w sprawie biegłych sądowych (Dz.U. Nr 15, poz. 133)
reg. prok.	– rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 7.04.2016 r. – Regulamin wewnętrznego urzędowania powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury (Dz.U. z 2023 r. poz. 1115 ze zm.)
u.pol.	– ustawa z 6.04.1990 r. o Policji (Dz.U. z 2024 r. poz. 415 ze zm.)
u.r.p.	– ustawa z 6.07.1982 r. o radcach prawnych (Dz.U. z 2024 r. poz. 499)
ustawa o RPO	– ustawa z 15.07.1987 r. o Rzeczniku Praw Obywatelskich (Dz.U. z 2024 r. poz. 1264)
ustawa o SN	– ustawa z 8.12.2017 r. o Sądzie Najwyższym (Dz.U. z 2024 r. poz. 622)
u.ś.k.	– ustawa z 25.06.1997 r. o świadku koronnym (Dz.U. z 2016 r. poz. 1197)
u.w.t.	– ustawa z 26.10.1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi (Dz.U. z 2023 r. poz. 2151 ze zm.)

Czasopisma i publikatory

Acta UL	– Acta Universitatis Lodziensis
AIL	– Acta Iuridica Lebusana
Annales UMCS	– Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska
CPKiNP	– Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych
EPS	– Europejski Przegląd Sądowy
Fol. Iur.	– Folia Iuridica
GSP	– Gdańskie Studia Prawnicze
IeA	– Ius et Administratio
IN	– Ius Novum
KZS	– Krakowskie Zeszyty Sądowe
M. Praw.	– Monitor Prawniczy
NKK	– Nowa Kodyfikacja Karna
NKPK	– Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego
NP	– Nowe Prawo
OSA	– Orzecznictwo Sądów Apelacyjnych
OSAŁ	– Orzecznictwo Sądu Apelacyjnego w Łodzi
OSNKG	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Karna i Wojskowa
OSNPG	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego, Wydawnictwo Prokuratury Generalnej
OSNwSK	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego w Sprawach Karnych
OSP	– Orzecznictwo Sądów Polskich
OTK	– Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego
OTK-A	– Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego; zbiór urzędowy, Seria A
Pal.	– Palestra

PiP	– Państwo i Prawo
PPK	– Przegląd Prawa Karnego
Prok. i Pr.	– Prokuratura i Prawo
Przegl. Pol.	– Przegląd Policyjny
PS	– Przegląd Sądowy
Rec.	– Recueil de jurisprudence
RPEiS	– Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny
SIL	– Studia Iuridica Lublinensia
St. Iur.	– Studia Iuridica
StPE	– Studia Prawno-Ekonomiczne
Stud. Prawn.	– Studia Prawnicze
WPP	– Wojskowy Przegląd Prawniczy
Zb. Orz.	– Zbiór Orzeczeń Trybunału Sprawiedliwości Unii Europejskiej
ZNUR	– Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego

Inne

BOSN	– baza orzeczeń Sądu Najwyższego, dostępna na stronie internetowej: www.sn.pl
ENA	– europejski nakaz aresztowania
END	– europejski nakaz dochodzeniowy
ETPC	– Europejski Trybunał Praw Człowieka
ETS	– Europejski Trybunał Sprawiedliwości (obecnie Trybunał Sprawiedliwości Unii Europejskiej)
MTK	– Międzynarodowy Trybunał Karny
NSA	– Naczelny Sąd Administracyjny
SA	– Sąd Apelacyjny
SN	– Sąd Najwyższy
TK	– Trybunał Konstytucyjny

LITERATURA PODSTAWOWA

S. Buczma, *Postępowanie w sprawach karnych ze stosunków międzynarodowych*, Warszawa 2016; Ł. Chojniak, K.T. Boratyńska, W. Jasiński, *Postępowanie karne*, Warszawa 2018; K. Dąbkiewicz, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz do zmian*, Warszawa 2015; K. Dudka, H. Paluszkiewicz, *Postępowanie karne*, Warszawa 2015; K. Dudka, H. Paluszkiewicz, D. Szumiło-Kulczycka, *Kodeks postępowania karnego. Wybór orzecznictwa z komentarzem*, Warszawa 2015; J. Grajewski, L.K. Paprzycki, S. Steinborn, *Kodeks postępowania karnego*, t. 1, *Komentarz do art. 1–424*, red. L.K. Paprzycki, Warszawa 2015; J. Grajewski, P. Rogoziński, S. Steinborn, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz do wybranych przepisów*, red. S. Steinborn, LEX 2016; T. Grzegorzczuk, *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, t. 1, *Artykuły 1–467*, Warszawa 2014, 2015, LEX 2014; T. Grzegorzczuk, *Kodeks postępowania karnego oraz ustawa o świadku koronnym. Komentarz*, Warszawa 2008; T. Grzegorzczuk, J. Tylman, *Polskie postępowanie karne*, Warszawa 2014; P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, *Kodeks postępowania karnego*, t. 1, *Komentarz do artykułów 1–296*, red. P. Hofmański, Warszawa 2007, 2011; P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, *Kodeks postępowania karnego*, t. 2, *Komentarz do artykułów 297–467*, red. P. Hofmański, Warszawa 2004, 2011; P. Hofmański, E. Sadzik, K. Zgryzek, *Kodeks postępowania karnego*, t. 3, *Komentarz do artykułów 468–682*, red. P. Hofmański, Warszawa 2012; *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. Z. Gostyński, t. 1, Warszawa 1998; *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. A. Sakowicz, Warszawa 2012, 2015, 2020; *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. J. Skorupka, Warszawa 2016, 2021; *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. R.A. Stefański, S. Zabłocki, t. 1 i 2, Warszawa 2021; *Kodeks postępowania karnego. Komentarz*, red. D. Świecki, t. 1 i 2, Warszawa 2018, 2021; *Kodeks postępowania karnego. Komentarz do zmian 2016*, red. D. Świecki, Warszawa 2016; *Komentarz aktualizowany do art. 1–424 Kodeksu postępowania karnego*, red. J. Grajewski, LEX 2015; *Komentarz aktualizowany do art. 425–673 Kodeksu postępowania karnego*, red. L.K. Paprzycki, LEX 2012; K. Kremens, K. Nowicki, J. Skorupka, *Proces karny*, Warszawa 2020; C. Kulesza, P. Starzyński, *Postępowanie karne*, Warszawa 2020; D. Kuźelewski, *Idea i wybrane instytucje sprawiedliwości naprawczej a wymiar sprawiedliwości w sprawach karnych*, Białystok 2021; A. Lach, *Postępowanie karne po nowelizacji z dnia 11 marca 2016 roku*, Warszawa 2017; *Meritum. Postępowanie karne*, red. D. Świecki, Warszawa 2023; B. Nita, *Postępowanie karne przeciwko podmiotom zbiorowym*, Warszawa 2008; H. Paluszkiewicz, *Sporządzanie środków odwoławczych i innych środków zaskarżenia w postępowaniu karnym i karnoskarbowym. Komentarz praktyczny z orzecznictwem. Wzory pism procesowych*, Warszawa 2019, 2022; *Polski proces karny*, red. P. Wiliński, Warszawa 2022; *Polskie postępowanie karne*, red. R. Olszewski, D. Świecki, Warszawa 2022; *Proces karny*, red. J. Zagrodnik, Warszawa 2021; M. Rogacka-Rzewnicka, *O równości, równouprawnieniu i równowadze procesowej [w:] W pogoni za rzetelnym procesem karnym. Księga dedykowana Profesorowi Stanisławowi Waltosowi*, red. D. Szumiło-Kulczycka, Warszawa 2022; M. Rogacka-Rzewnicka, *Proces karny w perspektywie ewolucji naukowej i współczesnych trendów rozwojowych*, Warszawa 2021; J. Sawicki, J. Skowronek, *Prawo karne skarbowe. Zagadnienia materialnoprawne, procesowe i wykonawcze*, Warszawa 2021; J. Skorupka, T. Oczkowski, V. Konarska-Wrzosek, *Prawo i postępowanie karne skarbowe*, Warszawa 2013; *System Prawa Karnego Procesowego*, t. 1, red. P. Hofmański, Warszawa 2013;

System Prawa Karnego Procesowego, t. 2, red. P. Kruszyński, Warszawa 2014; *System Prawa Karnego Procesowego*, t. 3, red. P. Wiliński, Warszawa 2014; *System Prawa Karnego Procesowego*, t. 8, cz. 1 i 2, red. J. Skorupka; D. Świecki, *Kodeks postępowania karnego. Orzecznictwo*, Warszawa 2022; D. Świecki, *Postępowanie odwoławcze w sprawach karnych*, Warszawa 2022; S. Waltoś, P. Hofmański, *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 2020; J. Zagrodnik, *Model interakcji postępowania przygotowawczego oraz postępowania głównego w procesie karnym*, Warszawa 2013.

OD AUTOREK

Oddawany do rąk Czytelnika podręcznik jest już siódmym, uzupełnionym i poprawionym jego wydaniem. Prawo karne procesowe, a wraz z nim polski proces karny jest już znacząco inny aniżeli opisywany w pierwszym wydaniu podręcznika, przygotowanym w związku z wielką reformą z 2015 r. zmieniającą zasadniczo kształt postępowania karnego nadany mu ustawą – Kodeks postępowania karnego uchwaloną w 1997 r. Pierwsze poważne aktualizacje stanu prawnego nastąpiły już po kilku miesiącach obowiązywania nowych przepisów. W 2016 r., w ramach tzw. renowelizacji, nastąpił bowiem częściowy powrót do stanu prawnego sprzed reformy. W kolejnych latach następowały dalsze zmiany stanu prawnego, a ich zakres i charakter powodują, że z punktu widzenia normatywnego mamy obecnie do czynienia z zupełnie nowym modelem procesu karnego. Nie odpowiada on pierwotnym założeniom reformatörów wyrażanym hasłem „ku kontradyktoryjności” procesu karnego. Nie jest także kopią stanu prawnego sprzed 1.07.2015 r. Przeprowadzona w 2016 r. przebudowa modelu polskiego procesu karnego odpowiada raczej idei powrotu do zwiększonej roli sądu i „inkwizycyjności” postępowania karnego. Zakres i dynamika zmian dokonywanych w obrębie prawa karnego procesowego w latach 2018–2024 oraz konieczność uwzględnienia przy jego wykładni kolejnych nowelizacji bądź nowych rozwiązań wprowadzonych innymi powiązanymi aktami prawnymi wymagały zatem ponownego opracowania zagadnień podstawowych pozwalających na opis aktualnego modelu polskiego procesu karnego – także w perspektywie ciągle zmieniającego się otoczenia normatywnego.

Krytyczne oceny podnoszone wobec nowelizacji Kodeksu postępowania karnego w latach 2019–2024 czynią zasadnym oczekiwanie na nowe, kompleksowe opracowanie podstaw prawnych polskiego procesu karnego. To z kolei spowodowało zmianę dotychczasowych generalnych założeń przyjętych przez autorki podręcznika w poprzednich jego wydaniach. W siódmym wydaniu zaprezentowany został współczesny model postępowania karnego i jego założenia teoretyczne. Zachowane zostały elementy ułatwiające zrozumienie poszczególnych zagadnień w postaci wykresów, tabel, przykładów i wzorów. Zrezygnowano jednak z prezentacji tendencji rozwojowych polskiego procesu karnego, a także z obszernych pomocniczych spisów literatury, odsyłając w tym zakresie do poprzednich wydań podręcznika. Pozostał jednak dotychczasowy układ publikacji akcentujący rolę poszczególnych stadiów procesu karnego, dualizm

modelu orzekania w sprawach karnych, poszerzanie nurtu orzekania konsensualnego i jego konsekwencje procesowe oraz ujęcie postępowania dowodowego w nurcie kontradyktoryjnego orzekania na rozprawie. Szczególnie dużo uwagi poświęcono problematyce zasad procesowych, które mają istotny wpływ na konstrukcję procesu, pozycję jego uczestników oraz role, jakie w nim odgrywają. To do nich wielokrotnie czynione są odwołania podczas prezentacji zarówno poszczególnych instytucji procesowych, jak i przebiegu procesu. Nie pominięto także wątku wzmocnienia pozycji procesowej prokuratora w polskim procesie karnym i ograniczania gwarancji procesowych poszczególnych jego uczestników, będących wynikiem zmian normatywnych.

Nowością, którą zgodnie z oczekiwaniami autorek Czytelniczy przyjmą z aprobatą, jest zamieszczenie w podręczniku ilustracji przygotowanych przez Pana sędziego Arkadiusza Krupę, trafnie komentującego wszystkie aspekty polskiego wymiaru sprawiedliwości na blogu „Ślepym Okiem Temidy”.

Podręcznik był pisany przede wszystkim z myślą o studentach, stąd przykłady, wzory oraz zestawienia tabelaryczne, jak również – mające na celu przybliżenie praktyki stosowania prawa – dane statystyczne. Mają one w zamyśle autorek pomóc w poznaniu i przyswojeniu omawianych kwestii karnoprocessowych. Ujęcie modelowe, wskazywanie powiązań i zależności tego skomplikowanego przebiegu prawnego, jakim jest proces karny, mogą jednak zainteresować także aplikantów do zawodów prawniczych, a nawet praktyków, którzy w prosty sposób mogą się zapoznać z aktualnym modelem postępowania karnego. Zaprezentowane wzory decyzji procesowych zostały zanonimizowane i stanowią, wraz z zamieszczonymi na końcu publikacji wyrokiem sądu karnego i wzorem apelacji, całość obrazującą formalny aspekt postępowania karnego.

W podręczniku uwzględniono stan prawny na 30.08.2024 r.

Lublin–Poznań, sierpień 2024 r.

Rozdział I

ZAGADNIENIA OGÓLNE

1. Pojęcie prawa karnego procesowego

Wraz z prawem karnym materialnym i prawem karnym wykonawczym prawo karne procesowe należy do szeroko pojętego **prawa represyjnego**, którego istotą jest **oparcie odpowiedzialności na zasadzie winy** oraz **możliwość stosowania środków z istoty swej dolegliwych dla sprawcy**. Istnienie tych dwóch elementów powoduje, że do prawa represyjnego zalicza się również prawo dyscyplinarne (odpowiedzialność dyscyplinarną).

W nieco węższym ujęciu **prawo karne procesowe jest jedną z dziedzin ogólnie ujmowanego prawa karnego**, tworzonego przez prawo karne materialne, prawo karne procesowe oraz prawo karne wykonawcze.

Prawo karne procesowe to:

zespół norm prawnych regulujących proces karny, uprawnienia i obowiązki jego uczestników, a także tryb i formy dokonywania czynności procesowych.

O ile materialne prawo cywilne realizuje się poza procesem cywilnym, a więc jest **samowykonalne**, o czym można się przekonać codziennie, np. zawierając umowę sprzedaży, użyczenia albo transportu, o tyle **prawo karne materialne może się realizować wyłącznie poprzez proces karny**.

Normy prawa karnego materialnego regulujące podstawy odpowiedzialności karnej, typy przestępstw oraz konsekwencje prawne czynów typizowanych jako przestępstwa nie mogą być zastosowane bez norm karnoprosesowych określających sposób ich realizacji, zgodnie z zasadą *nulla poena sine processu*.

Prawo materialne oddziałuje na zakres uregulowań prawa procesowego, które powinno być do niego ściśle dostosowane. W równym stopniu prawo karne procesowe wpływa

na prawo karne materialne, chociażby przez to, że ustawodawca, tworząc nowy typ przestępstwa (kryminalizując jakieś zachowanie), musi uwzględnić możliwość udo wodnienia tego przestępstwa środkami dostępnymi w procesie karnym, w przeciwnym razie nie będzie można wyegzekwować zakazu.

Wzajemna zależność obu tych dziedzin prawa jest bardzo silna, gdyż obie tworzą część jednego ogólnego systemu prawa karnego. Ma to także swoje uzasadnienie historyczne. Zarówno **Constitutio Criminalis Carolina z 1532 r.**, jak i **Constitutio Criminalis Theresiana z 1768 r.** zawierały normy materialne i procesowe, a trwałe rozdzielenie przepisów karnomaterialnych od procesowych przyniósł dopiero wiek XIX.

Konieczne jest także podkreślenie, że **normy prawa karnego materialnego mają charakter pierwotny w stosunku do norm procesowych**. Przepisy prawa karnego procesowego, które odgrywają rolę służebną w stosunku do przepisów karnomaterialnych, funkcjonują wyłącznie dlatego, że prawo karne materialne stanowi dla nich właściwy punkt odniesienia. Oznacza to, że:

w przypadku kolizji w interpretacji przepisów prawa materialnego i procesowego pierwszeństwo powinny uzyskać normy prawnomaterialne, chyba że z norm procesowych wyraźnie wynika co innego.

Na tym tle niezwykle istotne staje się ustalenie charakteru normy prawnej zawartej w przepisie, zwłaszcza że **umieszczenie danego przepisu w ustawie regulującej prawo karne materialne nie przesądza jeszcze o jego materialnoprawnym charakterze**. W Kodeksie karnym poza normami materialnymi znajdują się normy:

- 1) **procesowe** (np. art. 66–68 k.k. – warunkowe umorzenie postępowania karnego);
- 2) **prawnokarno-wykonawcze** (np. art. 77–81 k.k. – warunkowe przedterminowe zwolnienie);
- 3) **materialno-procesowe, inaczej zwane mieszanymi** (np. art. 45 k.k., zawierający nie tylko domniemanie posiadania przez sprawcę rzeczy pochodzącej z przestępstwa, lecz również zasady ciężaru dowodowego).

Podobnie w prawie karnym procesowym można znaleźć różnego rodzaju normy prawne, **nie wszystkie bowiem przepisy Kodeksu postępowania karnego mają jednolitą, procesową naturę**. Przykładowo, mieszany, tj. materialno-procesowy, charakter ma zawarta w art. 49 § 1 i 2 k.p.k. definicja pokrzywdzonego.

Ustalenie charakteru normy prawnej jest niezwykle istotne, ponieważ musi być ona stosowana według reguł rządzących dziedziną, do której się ją zalicza.

Konsekwencje wskazanej powyżej reguły są najbardziej widoczne w przypadku **analogii**, stanowiącej sposób wykładni przepisów, która jest niedozwolona w prawie karnym materialnym, ale tylko w odniesieniu do norm o ściśle materialnym charakterze, to jest

regulujących podstawy odpowiedzialności, typy przestępstw i zagrożenie karą¹. W prawie karnym procesowym natomiast **analogia jest dopuszczalna, jeżeli nie dotyczy norm z istoty swej niekorzystnych dla oskarżonego i nie powoduje ograniczenia praw i wolności człowieka** (jak np. środki przymusu). Jeśli więc przepis uregulowany w prawie karnym materialnym ma **charakter procesowy**, to w odniesieniu do niego **dopuszczalne jest zastosowanie analogii**, nawet jeżeli znajduje się w Kodeksie karnym, a nie w Kodeksie postępowania karnego lub innej ustawie procesowej.

2. Funkcje prawa karnego procesowego

Prawo karne procesowe nie jest zbiorem dowolnie ukształtowanych norm prawnych, lecz pełni w procesie karnym kilka istotnych funkcji, które wpływają na jego kształt. Do funkcji tych zaliczamy:

- 1) funkcję **porządkującą**;
- 2) funkcję **dynamizującą**;
- 3) funkcję **prakseologiczną**;
- 4) funkcję **prawnomaterialną**;
- 5) funkcję **gwarancyjną**.

Funkcja porządkująca oznacza, że prawo karne procesowe wyznacza porządek czynności procesowych (kolejność ich dokonywania), zakres uprawnień i obowiązków uczestników procesu karnego oraz role, jakie mogą przyjmować, a także formę czynności dokonywanych przez te podmioty, dzięki czemu proces karny może się toczyć bez przeszkód.

Funkcja dynamizująca prawa karnego procesowego realizowana jest przez normy regulujące terminy procesowe wyznaczające maksymalne okresy dokonywania czynności procesowych przez uczestników procesu karnego. Ich zadaniem jest zapewnienie, by proces karny przebiegał dynamicznie i harmonijnie. **Bezskuteczny upływ terminów** powoduje, że staje się możliwe **wywołanie skutku określonej czynności**, lub **otwiera drogę do dokonania kolejnej czynności** (np. bezskuteczny upływ terminu do wniesienia apelacji powoduje uprawomocnienie się wyroku sądu pierwszej instancji, z kolei wniesienie apelacji w terminie ustawowym pozwala na przeniesienie postępowania do drugiej instancji).

Funkcja prakseologiczna, zwana także **celowościową** lub **instrumentalną**, oznacza, że prawo karne procesowe, ukształtowane w toku historycznego rozwoju, jest tak skonstruowane, by jak **najskuteczniej realizować cele** postępowania karnego. Cele te określone zostały w art. 2 § 1 k.p.k. i obejmują doprowadzenie do tego, by:

¹ Niekiedy ustawodawca dopuszcza jednak częściową analogię, gdy posługuje się w przepisie klauzulami generalnymi, takimi jak: „w szczególności” (art. 16 k.k., regulujący przygotowanie do przestępstwa) czy „w inny sposób”.

- 1) sprawca przestępstwa został wykryty i pociągnięty do odpowiedzialności karnej, a osoba niewinna nie poniosła tej odpowiedzialności;
- 2) przez trafne zastosowanie środków przewidzianych w prawie karnym oraz ujawnienie okoliczności sprzyjających popełnieniu przestępstwa osiągnięte zostały zadania postępowania karnego nie tylko w zwalczaniu przestępstw, lecz również w zapobieganiu im oraz w umacnianiu poszanowania prawa i zasad współżycia społecznego;
- 3) zostały uwzględnione prawnie chronione interesy pokrzywdzonego przy jednoczesnym poszanowaniu jego godności;
- 4) rozstrzygnięcie sprawy nastąpiło w rozsądnym terminie.

Zapewnienie, by sprawca został wykryty i pociągnięty do odpowiedzialności karnej, a osoba niewinna nie poniosła tej odpowiedzialności, określane jest w doktrynie jako **dyrektywa trafnej reakcji karnej**. Stanowi ona pierwszoplanowy cel postępowania karnego.

Obowiązek poszanowania godności pokrzywdzonego wyrażony w art. 2 § 1 pkt 3 k.p.k. wynika z art. 30 Konstytucji RP, który stanowi, że przyrodzona i niezbywalna godność człowieka stanowi źródło wolności i praw człowieka i obywatela. Jest ona nienaruszalna, a jej poszanowanie i ochrona jest obowiązkiem władz publicznych. Obecna regulacja, wprowadzona ustawą z 28.11.2014 r. o ochronie i pomocy dla pokrzywdzonego i świadka (Dz.U. z 2015 r. poz. 21), dostosowuje polskie regulacje karnoprocesowe do przepisów dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE z 25.10.2012 r. ustanawiającej normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw oraz zastępującej decyzję ramową Rady 2001/220/WSiSW (Dz.Urz. UE L 315, s. 57).

Funkcja prawnomaterialna wynika ze służebnej w stosunku do prawa karnego materialnego roli prawa karnego procesowego. Jego zadaniem jest **zapewnienie realizacji norm prawnomaterialnych**. Jak już była o tym mowa wyżej, wzajemne zależności pomiędzy obiema dziedzinami prawa karnego procesowego **nie mają jednak charakteru jednokierunkowego**, nie tylko bowiem prawo karne materialne wpływa na kształt prawa procesowego, lecz również **prawo karne procesowe ma wpływ na realizację prawa materialnego**. Szczególnie widoczna jest ta zależność w przepisach Kodeksu postępowania karnego regulujących **zakazy dowodowe**, przez które należy rozumieć zakaz dowodzenia określonej tezy dowodowej jakimikolwiek lub niektórymi środkami dowodowymi (zob. szerzej rozdział III „Naczelne zasady procesu karnego”, podpunkt 2.1, poświęcony zasadzie prawdy).

Przykład

Artykuł 178 pkt 2 k.p.k. zakazuje przesłuchiwania w charakterze świadka duchownego co do faktów, o których dowiedział się w czasie spowiedzi. Załóżmy, że sprawca zabójstwa wyznał w czasie spowiedzi duchownemu, że zabił człowieka, a nawet podał szczegóły

zbrodni. Przyjmijmy także, że organ procesowy nie dysponuje żadnym innym dowodem. Istniejący zakaz dowodowy uniemożliwia organom procesowym dowodowe wykorzystanie informacji na temat przestępstwa, którą duchowny pozyskał w czasie spowiedzi, a to w rezultacie uniemożliwi pociągnięcie sprawcy zabójstwa do odpowiedzialności karnej, jeśli nie znajdą się inne dowody.

Funkcja gwarancyjna oznacza, że normy prawa karnego procesowego zapewniają ochronę praw człowieka oraz konstytucyjnych praw i wolności uczestników procesu karnego przed arbitralną, to jest nadmierną i bezprawną ingerencją organów procesowych w te prawa, a jednocześnie wyznaczają granice dopuszczalnego działania organów procesowych ingerujących w prawa człowieka. Ta funkcja najwyraźniej widoczna jest w przepisach regulujących środki przymusu. Dla przykładu stosowanie tymczasowego aresztowania jest dopuszczalne tylko po spełnieniu przesłanek określonych w art. 249 i 258 k.p.k.

Poza wskazanymi wyżej funkcjami niekiedy wymienia się jeszcze inne, które mają charakter uzupełniający (akcesoryjny). Należą do nich:

- 1) **funkcja regulacji stosunków pomiędzy poszczególnymi uczestnikami procesu karnego;**
- 2) **funkcja eliminowania konfliktów pomiędzy stronami procesowymi** (np. przepisy o mediacji czy postępowaniu prywatnoscargowym);
- 3) **funkcja wychowawcza**, odnosząca się do oskarżonego;
- 4) **funkcja dyscyplinująca**, która polega na tym, że przepisy prawa karnego procesowego wymuszają spełnienie obowiązków procesowych nałożonych na uczestników procesu (np. kary porządkowe).

Funkcji prawa karnego procesowego nie należy utożsamiać z **funkcjami procesowymi** rozumianymi jako **rodzaj działalności procesowej realizowanej przez uczestników procesu karnego w ramach pełnionych przez nich ról procesowych** (tj. funkcji oskarżania, obrony i sądenia) (szerzej na ten temat w poświęconym zasadzie kontryktoryjności podpunkcie 2.8. w rozdziale III).

3. Źródła prawa karnego procesowego

Źródłem prawa karnego procesowego jest **akt prawny zawierający zespół norm prawnych regulujących proces karny**. Cechą charakterystyczną prawa karnego procesowego jest jego dualizm, jako że tworzą je dwa systemy – **prawo krajowe i prawo unijne**.

Oba systemy prawne łączą wzajemne relacje, które opierają się na zasadach:

- 1) **pierwszeństwa prawa unijnego przed prawem krajowym;**
- 2) **pierwszeństwa Konstytucji RP przed prawem unijnym;**

3) **przyjaznej wykładni na rzecz prawa unijnego w przypadku kolizji pomiędzy prawem krajowym i unijnym².**

Obowiązujące źródła prawa karnego procesowego to **przepisy prawa** zarówno **regulujące proces karny**, jak i normujące **ustrój oraz zasady działania organów procesowych i innych uczestników** postępowania karnego, takich jak pomocnicy stron procesowych.

Do źródeł prawa **regulujących proces karny** należą:

- 1) Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2.04.1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.);
- 2) ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. z 2024 r. poz. 37);
- 3) ustawa z 6.06.1997 r. – Przepisy wprowadzające Kodeks postępowania karnego (Dz.U. Nr 89, poz. 556 ze zm.);
- 4) ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks karny (Dz.U. z 2024 r. poz. 17);
- 5) ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks karny wykonawczy (Dz.U. z 2024 r. poz. 706);
- 6) ustawa z 10.09.1999 r. – Kodeks karny skarbowy (Dz.U. z 2024 r. poz. 628 ze zm.);
- 7) ustawa z 25.06.1997 r. o świadku koronnym (Dz.U. z 2016 r. poz. 1197);
- 8) ustawa z 9.06.2022 r. o wspieraniu i resocjalizacji nieletnich (Dz.U. z 2024 r. poz. 978);
- 9) ustawa z 10.06.2016 r. o działaniach antyterrorystycznych (Dz.U. z 2024 r. poz. 92);
- 10) europejska Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności przyjęta w Rzymie 4.11.1950 r., ratyfikowana przez Polskę 19.11.1992 r. (Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm.), wraz z protokołami dodatkowymi nr 1, 2, 4, 7, 9, 11 i 14;
- 11) Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych przyjęty przez Zgromadzenie Ogólne ONZ 19.12.1966 r., ratyfikowany przez Polskę w 1977 r. (Dz.U. Nr 38, poz. 167 i 168).

Ustrój oraz zasady działania organów procesowych i innych uczestników postępowania karnego regulują:

- 1) ustawa z 27.07.2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dz.U. z 2024 r. poz. 334);
- 2) ustawa z 8.12.2017 r. o Sądzie Najwyższym (Dz.U. z 2024 r. poz. 622);
- 3) ustawa z 21.08.1997 r. – Prawo o ustroju sądów wojskowych (Dz.U. z 2022 r. poz. 2250);
- 4) ustawa z 30.11.2016 r. o organizacji i trybie postępowania przed Trybunałem Konstytucyjnym (Dz.U. z 2019 r. poz. 2393);

² Wyrok TK z 11.05.2005 r., K 18/04 (Dz.U. z 2005 r. Nr 86, poz. 744); wyroki ETS: z 22.06.1989 r., 103/88, *Fratelli Costanzo SpA v. Comune di Milano*, Rec. 1989, s. 01839; z 29.04.1999 r., C-224/97, *Erich Ciola v. Land Vorarlberg*, Rec. 1999, s. I-02517; z 11.01.2000 r., C-285/98, *T. Kreil v. RFN*, Rec. 2000, s. I-00069; z 14.10.2004 r., C-36/02, *Omega Spielhallen*, Zb. Orz. 2004, s. I-09609; z 19.11.2009 r., C-314/08, *K. Filipiak*, Zb. Orz. 2009, s. I-11049. Zob.: R. Grzeszczak, *Orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego sprzeczne z prawem unijnym. O zasadzie pierwszeństwa prawa UE, wzorcach kontroli konstytucyjności aktów instytucji UE*, „Prawo Europejskie w Praktyce” 2012/1(91), s. 11–17; S. Biernat, *Prawo Unii Europejskiej a Konstytucja RP i prawo polskie – kilka refleksji*, PiP 2004/11, s. 24.

- 5) ustawa z 26.03.1982 r. o Trybunale Stanu (Dz.U. z 2022 r. poz. 762 ze zm.);
- 6) ustawa z 28.01.2016 r. – Prawo o prokuraturze (Dz.U. z 2024 r. poz. 390);
- 7) ustawa z 26.05.1982 r. – Prawo o adwokaturze (Dz.U. z 2022 r. poz. 1184 ze zm.);
- 8) ustawa z 6.07.1982 r. o radcach prawnych (Dz.U. z 2024 r. poz. 499);
- 9) ustawa z 6.04.1990 r. o Policji (Dz.U. z 2024 r. poz. 145);
- 10) ustawa z 24.05.2002 r. o Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego oraz Agencji Wywiadu (Dz.U. z 2024 r. poz. 812);
- 11) ustawa z 9.06.2006 r. o Centralnym Biurze Antykorupcyjnym (Dz.U. z 2024 r. poz. 184);
- 12) ustawa z 23.06.1973 r. o opłatach w sprawach karnych (Dz.U. z 2023 r. poz. 123);
- 13) ustawa z 28.11.2014 r. o ochronie i pomocy dla pokrzywdzonego i świadka (Dz.U. z 2015 r. poz. 21);
- 14) ustawa z 16.11.2016 r. o Krajowej Administracji Skarbowej (Dz.U. z 2023 r. poz. 615 ze zm.).

Poza omawianymi przepisami **pojedyncze przepisy procesowe** znajdują się w innych aktach prawnych. Należą do nich:

- 1) ustawa z 15.12.2000 r. o Inspekcji Handlowej (Dz.U. z 2024 r. poz. 312);
- 2) ustawa z 14.03.1985 r. o Państwowej Inspekcji Sanitarnej (Dz.U. z 2024 r. poz. 416);
- 3) ustawa z 16.07.2004 r. – Prawo telekomunikacyjne (Dz.U. z 2024 r. poz. 34 ze zm.);
- 4) ustawa z 12.10.1990 r. o Straży Granicznej (Dz.U. z 2024 r. poz. 915);
- 5) ustawa z 28.09.1991 r. o lasach (Dz.U. z 2024 r. poz. 530);
- 6) ustawa z 26.10.1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi (Dz.U. z 2023 r. poz. 2151 ze zm.).

Wskazane powyżej przepisy określają **kompetencje organów państwowych** uprawnionych do występowania w procesie karnym w **charakterze oskarżycieli publicznych**.

Źródłem prawa karnego procesowego są także **rozporządzenia**, z których warto wymienić rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 7.04.2016 r. – Regulamin wewnętrznego urzędowania powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury (Dz.U. z 2023 r. poz. 1115 ze zm.), zwane potocznie **regulaminem prokuratorskim**, rozporządzenie Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej z 14.07.2022 r. – Regulamin Sądu Najwyższego (Dz.U. z 2024 r. poz. 806) oraz rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z 18.06.2019 r. – Regulamin urzędowania sądów powszechnych (Dz.U. z 2024 r. poz. 867), tzw. **regulamin sądowy**.

W przeciwieństwie do prawa anglosaskiego, które oparte jest na precedensach, orzecznictwo sądowe nie jest w prawie polskim źródłem prawa karnego procesowego. Nie ulega jednak wątpliwości, że orzeczenia Sądu Najwyższego i sądów powszechnych, zwłaszcza apelacyjnych, mają wpływ na stosowanie prawa przez organy wymiaru sprawiedliwości, wyznaczając pewien wzorzec postępowania w określonych przypadkach.

Konstytucja RP ma szczególne znaczenie w systemie źródeł prawa karnego procesowego z dwóch powodów. Po pierwsze, **niektóre z przepisów Konstytucji RP odnoszą się wprost do procesu karnego**. Mowa m.in. o:

- 1) zakazie tortur, niehumanitarnego lub poniżającego traktowania i karania (art. 40);
- 2) regułach ingerencji w nietykalność i wolność osobistą (art. 41);
- 3) zasadzie prawa do obrony i domniemaniu niewinności (art. 42);
- 4) przedawnieniu (art. 43 i 44);
- 5) prawie do sądu (art. 45);
- 6) przepadku rzeczy (art. 46);
- 7) przeszukaniu mieszkania (art. 50);
- 8) ekstradycji (art. 55);
- 9) zasadzie dwuinstancyjności postępowania (art. 78).

Po drugie, zgodnie z art. 8 ust. 2 Konstytucji RP jej przepisy **stosuje się bezpośrednio**, chyba że Konstytucja RP stanowi inaczej. **Mogą być one stosowane wprost**, jeśli:

- 1) **określają uprawnienia i obowiązki osoby, których spełnienia domaga się ten, kogo to dotyczy;**
- 2) **przepis jest na tyle szczegółowy, że może się stać podstawą orzeczenia**³.

Najbardziej kompleksowym źródłem prawa karnego procesowego jest Kodeks postępowania karnego, uchwalony 6.06.1997 r. Jest to trzeci z kolei kodeks po odzyskaniu przez Polskę niepodległości w 1918 r. Pierwszy polski Kodeks postępowania karnego przyjęty został nie ustawą, lecz rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej z 19.03.1928 r. (Dz.U. Nr 33, poz. 313 ze zm.). Pozwoliło to uniknąć politycznych sporów na forum Sejmu, które mogłyby doprowadzić do zniekształcenia unormowań zawartych w tym Kodeksie. Kodeks wszedł w życie 1.07.1929 r., na 3 lata przed Kodeksem karnym, uchwalonym rozporządzeniem Prezydenta Rzeczypospolitej z 11.07.1932 r. (Dz.U. Nr 60, poz. 571 ze zm.) (wszedł w życie 1.09.1932 r.). Twórcą obu Kodeksów była Komisja Kodyfikacyjna powołana przez Sejm już w dniu 3.06.1919 r., na czele z Edmundem Krzymuskim (Kodeks postępowania karnego) i Juliuszem Makarewiczem (Kodeks karny).

Kodeks postępowania karnego z 1928 r. był uznawany za akt prawny bardzo nowoczesny i stojący na niezwykle wysokim poziomie. Zastąpił obowiązujące do tej pory na terenie Rzeczypospolitej ustawodawstwo zaborcze. O jego nowoczesności świadczy fakt, że w czasie ponad 40 lat jego obowiązywania, mimo radykalnie zmieniających się warunków politycznych i społecznych, był nowelizowany zaledwie 30-krotnie. Niektóre jego uregulowania obowiązywały aż do 13.05.1983 r., kiedy ostatecznie został uchylony⁴.

³ S. Waltoś, *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 2008, s. 141.

⁴ Na mocy art. 103 § 2 pkt 4 ustawy z 26.10.1982 r. o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz.U. z 2018 r. poz. 969 ze zm.) utraciły moc ostatnie przepisy Kodeksu postępowania karnego z 19.03.1928 r.,

Kodeks postępowania karnego z 1928 r. zastąpiony został przez Kodeks postępowania karnego uchwalony ustawą z 19.04.1969 r. (Dz.U. Nr 13, poz. 96 ze zm.), który obowiązywał aż do momentu wejścia w życie Kodeksu postępowania karnego z 1997 r., co nastąpiło 1.09.1998 r. W Kodeksie tym znajdowały się uregulowania, które współcześnie ocenilibyśmy jako sprzeczne z podstawowymi prawami człowieka, takie jak postępowanie w stosunku do nieobecnych (kontumacyjne).

4. Obowiązywanie prawa karnego procesowego w miejscu i czasie

4.1. Obowiązywanie prawa karnego procesowego w miejscu

Postępowanie karne w sprawach należących do właściwości sądów toczy się według przepisów Kodeksu postępowania karnego (art. 1 k.p.k.). Polskie prawo karne procesowe obowiązuje na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej. Ta reguła podstawowa wymaga jednak wskazania, czym jest terytorium państwa polskiego i jakie elementy wyznaczają zakres pojęciowy tego określenia. Przyjmuje się, że **terytorium państwowe stanowi trójwymiarową przestrzeń, w której dane państwo sprawuje swoją suwerenną władzę**. Przestrzeń tego terytorium obejmuje: obszar lądowy, obszar morski, wnętrze ziemi pod obszarami lądowym i morskim oraz przestrzeń powietrzną nad obszarami lądowym i morskim. W taki sposób określa się także terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, co ma znaczenie ze względu na konieczność określenia, w jakich granicach przestrzennych (a kolejno prawnych) państwo polskie może wykonywać swoje władztwo w sposób wyłączny, pełny i suwerenny wobec osób, rzeczy i zdarzeń. W ramach tego władztwa mieści się także **prawo do jurysdykcji sądów polskich w odniesieniu do określonych sprawców i miejsc popełnienia czynu zabronionego**. Z tego względu obowiązywanie przepisów prawa karnego procesowego w miejscu jest związane z wykonywaniem przez państwo jako suwerena zwierzchnictwa terytorialnego, czyli podejmowania czynności przez organy powołane do wymiaru sprawiedliwości karnej lub współdziałania w tej działalności.

Jurysdykcja krajowa jest rozciągnięta mocą art. 5 k.k. na sprawców, którzy popełnili czyn zabroniony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, jak również na polskim statku wodnym lub powietrznym, chyba że umowa międzynarodowa, której Rzeczpospolita Polska jest stroną, stanowi inaczej. Rozszerzenie jurysdykcji krajowej na polski statek wodny lub powietrzny nie oznacza, że statek taki jest także terytorium państwa polskiego. Treść art. 5 k.k. pozwala jedynie na objęcie jurysdykcją karną czynów zabronionych popełnionych na takich statkach, niezależnie od tego, na jakich wodach lub w czyjej przestrzeni powietrznej się znajdują w chwili popełnienia na ich pokładzie czynu zabronionego.

tj. art. 474–495, utrzymane w mocy przez art. III pkt 1 ustawy z 19.04.1969 r. – Przepisy wprowadzające Kodeks postępowania karnego (Dz.U. Nr 13, poz. 97).

Jurysdykcja krajowa może także zostać ograniczona albo wyłączona. Z tego rodzaju sytuacją spotykamy się np. w odniesieniu do stacjonujących na terenie Rzeczypospolitej Polskiej obcych sił zbrojnych, posiadania przez sprawcę czynu zabronionego immunitetu dyplomatycznego lub konsularnego (art. 578 i 579 § 1 k.p.k.), przebywania obcych statków wodnych na polskim morzu terytorialnym, a także w razie immunitetu świadka i biegłego wezwanych z zagranicy (art. 589 § 1 k.p.k.). Wymienione sytuacje wykluczają w sposób trwały lub ciągły możliwość ścigania sprawców przestępstw.

Należy też zwrócić uwagę na takie **ograniczenia jurysdykcji krajowej**, które polegają na rezygnacji przez państwo polskie ze stosowania własnych przepisów karnoprosesowych w związku z potrzebą współpracy międzynarodowej. Ma to szczególne znaczenie przy współpracy państw członkowskich Unii Europejskiej. Sytuacja taka określona jest przykładowo w art. 588 § 4 k.p.k., który zezwala na udzielenie pomocy prawnej i stosowanie przy tym szczególnego trybu postępowania, przewidzianego prawem obcym, na życzenie sądu lub prokuratora państwa obcego. Z kolei art. 587 k.p.k. pozwala na odczytanie sporządzonych za granicą, na wniosek polskiego sądu lub prokuratora, protokołów oględzin, przesłuchań osób w charakterze oskarżonych, świadków, biegłych lub protokołów innych czynności dowodowych.

Przepisy polskiego prawa karnego procesowego mogą być także stosowane poza terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, co jednak jest sytuacją wyjątkową, lecz przewidzianą w przepisach dotyczących **konsulów**. Mogą oni dokonywać określonych czynności faktycznych (doręczenia, wezwania) i procesowych (przesłuchanie strony, podejrzanego) oraz przekazywać do wykonania sądom i innym organom państw obcych (tzw. państw przyjmujących) wnioski o udzielenie pomocy prawnej. Czynności z zakresu postępowania karnego są wówczas wykonywane przez konsulów polskich poza terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, lecz według polskiej ustawy karnoprosesowej.

4.2. Obowiązywanie prawa karnego procesowego w czasie (prawo intertemporalne)

Jeśli chodzi o obowiązywanie norm prawa karnego procesowego w czasie, należy dostrzec pewne różnice w sposobie rozwiązywania problemów intertemporalnych na gruncie prawa karnego materialnego i procesowego. Wynikają one z różnych mechanizmów ich powstawania. O ile na gruncie prawa materialnego **problem intertemporalny** sprowadza się do pytania, **które prawo** należy zastosować, jeżeli zmiana prawa nastąpi w czasie pomiędzy popełnieniem czynu a orzekaniem o odpowiedzialności karnej za ten czyn, o tyle na **gruncie procesowym problem**, **jakie prawo powinno być zastosowane, pojawia się, jeśli zmiana prawa nastąpi w czasie trwania procesu karnego**. Ta istotna różnica w kwestii zdefiniowania problemu intertemporalnego prowadzi do odmiennych sposobów rozwiązywania tych problemów i odmiennych, na gruncie obu gałęzi prawa, **rozstrzygnięć intertemporalnych**.

W prawie karnym procesowym nie ma żadnej regulacji, która wzorem art. 4 k.k. mogłaby w sposób stały i jednolity rozstrzygać kwestie intertemporalne. Przypomnijmy, że istotą tej regulacji jest odwołanie się do prawa względniejszego dla sprawcy (*lex mitior*) i poszukiwania przez sąd orzekający odpowiedzi na pytanie, które prawo (dawne czy nowe) jest dla sprawcy względniejsze. Jediną regulacją, odnoszącą się jednak tylko do kwestii proceduralnych (poza tymi, które znalazły się w ustawie – Przepisy wprowadzające Kodeks postępowania karnego z 1997 r., odnoszącymi się rzeczywiście do kwestii intertemporalnych)⁵, jest wprowadzony nowelizacją z 19.07.2019 r. przepis art. 95aa k.p.k., który normuje zakres orzekania przez sąd w sprawach wskazanych w art. 4 § 2–4 k.k. Są to sytuacje, gdy po zmianie prawa karnego materialnego według nowej ustawy za czyn, którego dotyczy wyrok nie można po zmianie prawa orzec kary w wysokości, w jakiej ją sąd faktycznie orzekł. Chodzi o sytuację, gdy czyn objęty wyrokiem nie jest już w nowym przepisie zagrożony określoną karą bądź nie jest w ogóle zabroniony pod groźbą jakiegokolwiek kary (por. art. 4 § 2–4 k.k.). Przepis art. 95aa k.p.k. stanowi, iż w takim wypadku zachodzi potrzeba przekształcenia orzeczenia o karze zawartego w wydanym wyroku. Orzeka o tym na posiedzeniu sąd, który wydał wyrok w pierwszej instancji. Sąd nie wydaje wyroku lecz postanowienie, zaskarżalne zażaleniem na zasadach ogólnych (por. art. 459 k.p.k.). W prawie karnym procesowym nie wprowadzono natomiast żadnej stałej reguły, która jednoznacznie wskazywałaby na sposób postępowania w razie zmiany prawa w toku trwającego procesu. Nie oznacza to jednak, że organy procesowe, a zwłaszcza sąd, mają wolność wyboru, które prawo (dawne czy nowe) zastosować do określonej sytuacji intertemporalnej.

Generalizując, przyjmuje się, że zawsze **należy stosować prawo obowiązujące w chwili dokonywania danej czynności procesowej czy też oceny danego stanu rzeczy, uprawnienia bądź też obowiązku** (*tempus regit actum*). Jednak reguła ta w razie zmiany prawa w czasie trwania danego procesu karnego nie może być zastosowana. Na gruncie karnoprosesowym wykształciły się zatem pewne sposoby postępowania w związku ze zmianą prawa (**reguły intertemporalne**). Nie są to jednak reguły zawarte w konkretnych przepisach Kodeksu postępowania karnego. Wynikają raczej z tradycji i kultury prawnej. Były one stosowane przez ustawodawców od dwudziestolecia międzywojennego do współczesności. Znalazły się w przepisach ustaw wprowadzających kolejne Kodeksy postępowania karnego (z 1928 r., 1969 r. i z 1997 r.), a często też, lecz nie zawsze, pojawiały się i nadal pojawiają się przy zmianie przepisów jako tzw. **przepisy przejściowe** w ustawach nowelizujących prawo karne procesowe (ściślej – jako przepisy intertemporalne stanowiące rodzaj przepisów przejściowych).

Reguły intertemporalne zawierają dyrektywę, jak postąpić w razie zmiany prawa, tzn. czy w danym przypadku (w tzw. sytuacji intertemporalnej) zastosować prawo sprzed zmiany (prawo dawne), czy też prawo, które wchodzi w życie (prawo nowe).

⁵ Chodzi o ustawę z 6.06.1997 r. – Przepisy wprowadzające Kodeks postępowania karnego (Dz.U. Nr 89, poz. 556 ze zm.), a zwłaszcza o jej art. 7–10.

Reguły intertemporalne są odzwierciedleniem jednej z dwóch **zasad intertemporalnych** – zasady **dalszego stosowania prawa dawnego** albo zasady **bezpośredniego działania prawa nowego**.

Jeśli podczas trwającego postępowania karnego nastąpiła zmiana przepisów prawa karnego procesowego (np. nadano nową treść przepisom, uchylono przepis, dodano nowy przepis), możliwe jest albo **dokończenie procesu karnego według dotychczasowych przepisów** (co oznacza swego rodzaju dalsze działanie prawa dawnego), albo **ponowienie procesu bądź tylko niektórych czynności procesowych według przepisów nowej ustawy** (co oznacza działanie prawa nowego), albo też **kontynuowanie postępowania po wejściu w życie nowych przepisów według tego nowego już prawa przy pozostawieniu w mocy tych czynności procesowych**, które zostały dokonane zgodnie z dotychczasowymi przepisami (co też w istocie oznacza działanie już nowego prawa).

Najbardziej znaną regułą intertemporalną jest **reguła** opisowo nazywana „**chwytaniem procesu w locie**”. Taka nazwa ma swoją tradycję, była bowiem znana i stosowana, kiedy wchodził w życie pierwszy polski Kodeks postępowania karnego, zastępujący wcześniejsze regulacje państw rozbiorowych. Jest ona przykładem stosowania zasady działania nowego prawa i oznacza, że **od chwili wejścia w życie to nowe prawo należy stosować generalnie we wszystkich sytuacjach, jakie mogą nastąpić w toku trwającego procesu karnego**.

Często ustawodawca wykorzystywał też inną regułę, **nakazującą w razie wątpliwości, jakie stosować prawo, stosowanie prawa nowego**. Ta reguła jest określana jako *in dubio lex nova*.

Wypełnieniem zasady stosowania nowego prawa od chwili jego wejścia w życie, ale z pewnym przesunięciem czasowym, jest **reguła stadiów procesowych**. Korzysta z niej ustawodawca, jeśli stanowi, że **dawne prawo stosuje się do prowadzenia procesu aż do wyznaczonego momentu na drodze procesowej** (np. do zakończenia postępowania w pierwszej instancji, do zakończenia postępowania przygotowawczego), a **od tego momentu** (np. od rozpoczęcia postępowania w drugiej instancji, od wniesienia do sądu aktu oskarżenia) **stosuje się już prawo nowe**. Należy podkreślić, że nazwy reguł intertemporalnych mają charakter zwyczajowy i nawiązują raczej do tradycji, ale dość powszechnie używa się ich w doktrynie i praktyce, nawet jeśli dokładnie nie odpowiadają treściowo zmianom przepisów. Dlatego jeśli przy zmianie przepisów prawa karnego procesowego ustawodawca zechce zastosować tę regułę intertemporalną (która powinna nosić trafniejszą nazwę, np. reguła *a punctum temporis*), musi określić punkt na drodze procesu karnego, do jakiego należy stosować prawo dotychczasowe, a od jakiego ma być stosowane w danej sytuacji prawo nowe (czyli właśnie zmienione przepisy). Jak wspomniano wyżej, nie zawsze tym punktem jest bowiem przejście procesu do kolejnego stadium (np. do drugiej instancji).

Trzeba jednak pamiętać, że **nie mamy do czynienia z problemem intertemporalnym** (czyli jakie prawo zastosować), **gdy chodzi o ocenę zdarzeń lub sytuacji prawnych następujących po wejściu w życie nowego prawa**. Wtedy zawsze stosuje się **to nowe prawo – w myśl reguły *tempus regit actum***.

Przykładem zastosowania **zasady dalszego działania prawa** jest natomiast reguła nakazująca, by sąd, który orzekał w chwili wejścia w życie nowych przepisów, pozostał sądem właściwym, nawet jeśli nowe przepisy przewidują coś innego. Ta reguła (z wieloma wariantami) nazywana jest **regułą petryfikacji właściwości sądu**. Przykładem przyjęcia przez ustawodawcę w razie zmiany prawa zasady dalszego działania prawa dotychczasowego jest także **reguła petryfikacji aktów wykonawczych**. Jest ona wykorzystywana, jeśli ustawodawca zmienia przepisy Kodeksu postępowania karnego, ale pozostawia w mocy przez jeszcze jakiś czas przepisy wykonawcze do dawnego prawa. Wielokrotnie ustawodawca wykorzystuje też **regułę skuteczności czynności procesowych** i postanawia w przepisach przejściowych, że **nawet jeśli nowe prawo zmienia warunki prawne dokonywania jakiejś czynności procesowej** (np. ustanawia przymus adwokacki, wprowadza nowe terminy dla dokonania jakiejś czynności), **to wszystkie czynności dokonane prawidłowo, czyli zgodnie z wymaganiami dawnego prawa, pozostają skuteczne** i nie trzeba ich jeszcze raz dokonywać według warunków, jakie ustanawia nowe prawo.

Ustawodawca ma możliwość tworzenia różnych wariantów postępowania, a zatem może też przyjmować różne reguły intertemporalne. Niezależnie jednak od tego, jaką regułę wybierze i wskaże w przepisach zmieniających, musi ona stanowić wypełnienie zasady dalszego stosowania prawa dawnego albo bezpośredniego działania prawa nowego.

5. Pojęcie procesu karnego

Jak już wspomniano wyżej, prawo karne materialne realizuje się wyłącznie poprzez proces karny. Proces karny to:

prawnie uregulowana działalność zmierzająca do wykrycia i ustalenia przestępstwa oraz jego sprawcy, osądzenia go za ten czyn oraz wymierzenia mu kar i środków karnych przewidzianych przez prawo materialne.

Modelowy proces karny prowadzony w trybie publicznoskargowym składa się z trzech stadiów, z których pierwsze – **postępowanie przygotowawcze** – jest **stadium przedsądowym**. Postępowanie sądowe zwane jest także postępowaniem **jurysdykcyjnym** lub **rozpoznawczym**. Każde z tych stadiów **dzieli się na fazy i podfazy**.

Fazami postępowania przygotowawczego są **postępowanie *in rem*** (w sprawie) oraz **postępowanie *in personam*** (przeciwko osobie).

W stadium postępowania przed sądem pierwszej instancji fazy różnią się w zależności od tego, czy postępowanie toczy się w nurcie **kontradiktoryjnym** (konfrontacyjnym), czy **konsensualnym**.

W nurcie **kontradiktoryjnym** można wyróżnić:

- 1) fazę **czynności poprzedzających rozprawę główną** (tzw. postępowanie przejściowe);
- 2) fazę przygotowania do rozprawy;
- 3) fazę **rozprawy głównej**;
- 4) fazę **czynności końcowych**.

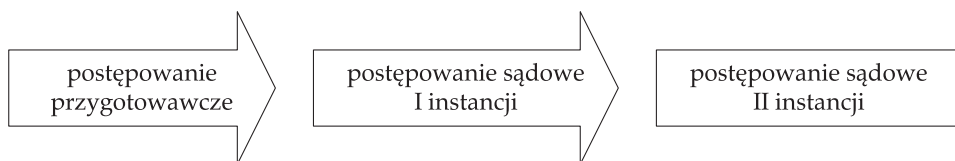
W nurcie **konsensualnym** fazami postępowania pierwszoinstancyjnego są:

- 1) postępowanie przejściowe;
- 2) posiedzenie wyrokowe;
- 3) czynności końcowe.

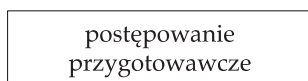
W postępowaniu jurysdykcyjnym **drugiej instancji** w obu nurtach postępowania występują identyczne fazy. Są to:

- 1) faza **czynności poprzedzających rozprawę odwoławczą** (tzw. postępowanie przejściowe);
- 2) faza **rozprawy odwoławczej**;
- 3) faza **czynności końcowych**.

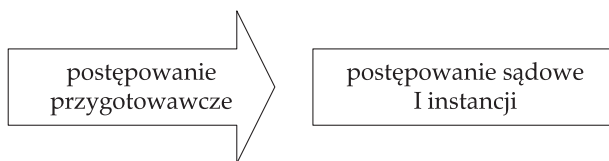
Tablica 1. Stadia procesu karnego

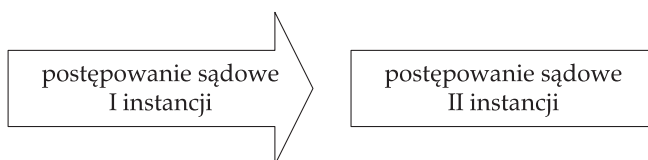
Nie zawsze proces karny składa się ze wszystkich trzech stadiów. Jeśli postępowanie przygotowawcze nie dostarczyło podstaw do wniesienia aktu oskarżenia lub wystąpiły przeszkody procesowe uniemożliwiające kontynuowanie procesu, proces karny ograniczy się wyłącznie do postępowania przygotowawczego:

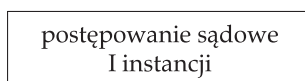
Jeśli w postępowaniu publicznoskargowym żadna ze stron nie zaskarży wyroku sądu pierwszej instancji, proces karny będzie się składał wyłącznie z dwóch stadiów:

Z kolei w postępowaniu prywatnoskargowym, zainicjowanym wniesieniem do sądu prywatnego aktu oskarżenia przez pokrzywdzonego występującego w roli oskarżyciela prywatnego, proces karny również będzie się składał z dwóch stadiów, ale nie tych samych co poprzednio, postępowanie prywatnoskargowe jest bowiem postępowaniem w zasadzie wyłącznie sądowym, nie ma w nim postępowania przygotowawczego, poza namiastką uregulowaną w art. 488 § 1 k.p.k.:

W przypadku gdy żadna ze stron postępowania prywatnoskargowego nie zaskarżyła wyroku sądu pierwszej instancji, proces karny będzie się składał z jednego stadium:

Łatwo zauważyć, że zarówno postępowanie przygotowawcze, jak i postępowanie jurysdykcyjne przed sądem pierwszej instancji mogą być wyłącznymi stadiami procesu karnego. Jedynie postępowanie jurysdykcyjne przed sądem drugiej instancji nie występuje samodzielnie, co jest zrozumiałe, jeśli się zważy, że jest ono postępowaniem kontrolnym w stosunku do postępowania pierwszoinstancyjnego.

W doktrynie procesu karnego poza określeniem proces karny używa się również pojęcia **postępowania karnego**. Określenia te mają charakter synonimiczny; oba oznaczają działalność właściwych organów zmierzającą do zastosowania norm prawa karnego materialnego i mogą być stosowane zamiennie. **Postępowanie karne**, jak się wydaje, bardziej **akcentuje dynamiczny charakter tej działalności**, która polega na **podejmowaniu przez uczestników procesu karnego różnego rodzaju czynności procesowych**.

6. Przedmiot procesu karnego

Przedmiotem procesu karnego nie jest wyłącznie kwestia winy sprawcy zarzucanego mu czynu. Gdyby tak było, sąd musiałby w wyroku ograniczyć się wyłącznie do stwierdzenia, że oskarżony jest winny popełnienia zarzucanego mu czynu, nie mógłby jednak wyciągnąć konsekwencji prawnych z tego faktu, a więc nie mógłby wymierzyć sprawcy

kary. Z tego samego powodu przedmiotem procesu karnego nie jest tylko ustalenie faktu przestępstwa ani wyłącznie kwestia ukarania sprawcy czynu zabronionego.

Przedmiotem procesu karnego jest kwestia odpowiedzialności karnej oskarżonego za zarzucony mu czyn.

Odpowiedzialność karna obejmuje zarówno **ustalenie, czy przestępstwo zostało popełnione, przypisanie winy** oskarżonemu za ten czyn, jak i **wyciągnięcie konsekwencji prawnych** w postaci nałożenia na sprawcę kar i środków karnych lub innych środków (np. środków zabezpieczających).

Podstawą faktyczną odpowiedzialności karnej jest **czyn** (przestępstwo) zarzucony oskarżonemu, natomiast **podstawą normatywną** – przyjęta przez organ procesowy **kwalifikacja prawna** tego czynu. **Sąd nie jest związany kwalifikacją prawną**, która może się zmienić, **o ile sąd nie wykracza poza granice oskarżenia**. Zgodnie z art. 399 § 1 k.p.k., jeżeli w toku rozprawy okaże się, że nie wychodząc poza granice oskarżenia, można czyn zakwalifikować według innego przepisu prawnego, sąd uprzedza o tym obecne na rozprawie strony.

Przedmiot procesu karnego formułowany jest już na wstępie, w postanowieniu **o wszczęciu śledztwa lub dochodzenia**, a jego podstawą jest uzasadnione podejrzenie popełnienia przestępstwa (zob. wzór 5. „Postanowienie o wszczęciu śledztwa” – w rozdziale X „Postępowanie przygotowawcze”, podpunkt 3.1).

Ujawnienie w toku postępowania przygotowawczego nowego przestępstwa, które uzasadnia wspólne prowadzenie obu postępowań, powoduje konieczność **wydania postanowienia o wszczęciu postępowania o ten nowy czyn oraz o połączeniu obu postępowań**. Wynika to z faktu, że **przedmiot procesu karnego jest niezmienny i niepodzielny** (obowiązuje zasada niezmienności i niepodzielności przedmiotu procesu karnego).

Zasada niezmienności przedmiotu procesu karnego *in abstracto* (w ujęciu modelowym) oznacza, że **w toku całego procesu jego przedmiot (czyn zarzucony sprawcy) nie powinien ulegać zmianie**. W polskim procesie karnym zasada ta obowiązuje w postępowaniu sądowym. **W postępowaniu przygotowawczym zmiany są dopuszczalne**, dokonywane są nie dowolnie, lecz w drodze zmiany postanowienia o przedstawieniu zarzutów, wydania postanowienia o częściowym umorzeniu postępowania przygotowawczego, zaś **ostateczny kształt przedmiotu procesu zostaje określony w akcie oskarżenia**.

W dalszym ciągu przedmiot procesu karnego jest definiowany w **postanowieniu o przedstawieniu zarzutów w śledztwie albo ogłaszany ustnie przed rozpoczęciem przesłuchania osoby podejrzanej w charakterze podejrzanego** w dochodzeniu

(zob. wzór 8. „Postanowienie o przedstawieniu zarzutów” – w rozdziale X „Postępowanie przygotowawcze”, podpunkt 3.2).

Po przedstawieniu zarzutów podejrzanemu **zmiany przedmiotu procesu karnego** mogą być dokonywane poprzez wydanie **postanowienia o zmianie postanowienia o przedstawieniu zarzutów**, a jeżeli któryś z zarzutów się nie potwierdził, organ prowadzący postępowanie wydaje postanowienie **o częściowym umorzeniu** postępowania przygotowawczego.

Zasada niezmienności przedmiotu procesu nie oznacza, że opis czynu zarzuconego oskarżonemu nie może zostać sformułowany inaczej. **Zmiana taka jest możliwa pod warunkiem, że pozostanie ona w granicach tożsamości czynu.**

Tożsamość czynu decyduje nie tylko **o przedmiotowych granicach rozpoznania sprawy** przez sąd (wyznaczonych aktem oskarżenia), lecz także **o granicach zakazu ponownego orzekania przez sąd w tej samej sprawie** (zakaz *ne bis in idem* – zob. rozdział IX „Warunki dopuszczalności procesu karnego”).

Do kryteriów tożsamości czynu jako tego samego zdarzenia faktycznego, zaszłego w ujęciu historycznym, należą:

- 1) **tożsamość podmiotów przestępstwa** (sprawców);
- 2) **tożsamość przedmiotu ochrony** (dobra prawnego);
- 3) **tożsamość pokrzywdzonego** (pokrzywdzonych).

Zmiana któregokolwiek z tych elementów oznacza brak tożsamości czynu.

Zasada niepodzielności przedmiotu procesu karnego oznacza, że **sąd ma obowiązek orzekać o całości przedmiotu procesu karnego** (kwestii odpowiedzialności za cały czyn), a nie tylko o fragmentach tego przedmiotu, zatem **niedopuszczalne jest orzekanie o fragmentach przedmiotu procesu w różnych postępowaniach**. W konsekwencji **orzeczenie sądu wydane co do fragmentu przedmiotu powoduje stan rzeczy osądzonej co do całości** i zakaz ponownego orzekania w tej samej sprawie (reguła *ne bis in idem*).

Niepodzielność przedmiotu obejmuje nie tylko **czyn jako pewne zdarzenie faktyczne**, lecz również **inne składniki mające znaczenie dla prawnokarnej oceny** tego czynu. **Nie można** więc nie tylko **oddzielać winy od kary** i orzekać o nich w odrębnych procesach, lecz również **rozbić poszczególne znamiona czynu oraz prawnej jedności czynu** w przypadku przestępstwa ciągłego.

Zasada niepodzielności przedmiotu procesu karnego powoduje, że **nie jest dopuszczalny tzw. proces dodatkowy**. Przez to pojęcie rozumie się nowy proces karny, prowadzony o ten fragment czynu, który nie został osądzony przez sąd z przyczyn prawnych.

Ostateczne skryształowanie przedmiotu procesu karnego następuje w akcie oskarżenia (zob. wzór 11. „Akt oskarżenia” – w rozdziale XI „Skarga”, punkt 2).

Przedmiot procesu karnego determinuje **rodzaj** procesu. Z tego punktu widzenia możemy wyróżnić:

- 1) **proces prosty**;
- 2) **proces złożony**:
 - a) **podmiotowo**,
 - b) **przedmiotowo**,
 - c) **podmiotowo-przedmiotowo**;
- 3) **proces wpadkowy**;
- 4) **proces dodatkowy** (nie występuje w polskim procesie karnym);
- 5) **proces adhezyjny** (od 1.07.2015 r. nie występuje w polskim procesie karnym).

W **procesie prostym**, występującym najczęściej, przedmiotem procesu jest **kwestia odpowiedzialności karnej jednego oskarżonego za jeden czyn** (mówiąc prościej, jest to proces jednego sprawcy oskarżonego o jeden czyn), np. postępowanie przeciwko oskarżonemu X, oskarżonemu o kradzież samochodu osobowego o numerze rej. XXXXX na szkodę Y (art. 278 § 1 k.k.).

Przedmiotem **procesu złożonego** jest kwestia **odpowiedzialności karnej jednego oskarżonego za wiele czynów** albo **wielu oskarżonych za jeden lub wiele czynów**.

W procesie złożonym podmiotowo przedmiotem procesu jest **kwestia odpowiedzialności karnej wielu sprawców za jeden czyn** (czy też proces kilku oskarżonych o jeden czyn), np. zgwałcenie zbiorowe (art. 197 § 3 pkt 1 k.k.).

Przedmiotem procesu **złożonego przedmiotowo** jest **kwestia odpowiedzialności karnej jednego sprawcy za kilka (wiele) czynów** (proces jednego oskarżonego o kilka czynów), np. gdy oskarżonemu postawiono zarzut kradzieży kilku samochodów osobowych na szkodę różnych osób.

W procesie **złożonym przedmiotowo-podmiotowo** przedmiotem procesu jest **kwestia odpowiedzialności karnej kilku oskarżonych za kilka czynów** (proces kilku oskarżonych o wiele czynów), np. gdy członkom zorganizowanej grupy przestępczej postawiono zarzut kilkunastu rozbojów na szkodę różnych osób (art. 280 § 1 k.k.). W tym przypadku konfiguracja może być bardzo różna. Nie zawsze jest tak, że wszyscy oskarżeni mają identyczne zarzuty popełnienia tych samych przestępstw, ponieważ zgodnie z zasadą indywidualizacji odpowiedzialności karnej **każdy z oskarżonych odpowiada za własne przestępstwo**. Może być więc tak, że niektórzy oskarżeni odpowiadają tylko za niektóre czyny, inni za pozostałe. Niektórzy oskarżeni mogą odpowiadać za niesprawcze formy popełnienia przestępstwa (podżeganie, pomocnictwo, sprawstwo polecające), podczas gdy pozostali za współsprawstwo.

Proces wypadkowy jest wyjątkiem od zasady niezmienności przedmiotu procesu karnego. Jak już wspomniano wyżej, przedmiot procesu karnego ostatecznie zostaje skryształizowany w akcie oskarżenia, a sąd nie może wyjść poza jego granice. **Istotą procesu wypadkowego jest możliwość rozpoznania w tym samym procesie innego czynu, który nie był objęty aktem oskarżenia, a który ujawnił się w toku rozprawy głównej.**

Przesłanki procesu wypadkowego zostały określone w art. 398 § 1 k.p.k. Należą do nich:

- 1) ujawnienie nowego czynu nieobjętego aktem oskarżenia **w toku rozprawy głównej;**
- 2) **brak konieczności** prowadzenia **postępowania przygotowawczego** o ten nowy czyn;
- 3) **zgoda oskarżonego** na rozpoznanie nowego czynu na tej samej rozprawie.

Uzyskanie zgody oskarżonego na rozpoznanie nowego czynu wynika z obowiązku zapewnienia oskarżonemu możliwości i czasu przygotowania obrony. Wyłączenie procesu wypadkowego w przypadku konieczności przeprowadzenia nowego postępowania przygotowawczego jest spowodowane potrzebą uniknięcia długotrwałego odroczenia rozprawy na czas prowadzenia dochodzenia czy śledztwa, a w konsekwencji uniknięcia przewlekłości postępowania karnego.

Do 1.07.2015 r. przedmiotem procesu karnego mogła być również kwestia **odpowiedzialności cywilnej** sprawcy za zarzucany mu czyn. Miało to miejsce w przypadku wystąpienia przez pokrzywdzonego z powództwem cywilnym o roszczenia majątkowe wynikające z popełnienia przestępstwa albo wytoczenia przez prokuratora powództwa cywilnego na rzecz pokrzywdzonego. Proces karny, którego przedmiotem była odpowiedzialność cywilna sprawcy, nosił miano **procesu adhezyjnego**. Odpowiedzialność cywilna w procesie karnym miała charakter wyłącznie akcesoryjny (uzupełniający), niedopuszczalna była sytuacja, w której sąd karny ograniczałby się wyłącznie do rozstrzygania o powództwie cywilnym, bez orzekania o odpowiedzialności karnej. Znikoma liczba powództw cywilnych w procesach karnych w ostatnich latach obowiązywania tej instytucji, niemal całkowicie wyparty przez wnioski o orzeczenie obowiązku naprawienia szkody na podstawie art. 46 k.k., rozszerzenie uprawnień sądu w zakresie rozstrzygania z urzędu o obowiązku naprawienia szkody lub nałożeniu nawiązki, a także dążenie do przyspieszenia postępowania poprzez odciążenie sądów karnych od zajmowania się sprawami nietyczącymi bezpośrednio kwestii odpowiedzialności karnej zadecydowały o usunięciu z Kodeksu postępowania karnego powództwa cywilnego.

7. Tendencje rozwoju procesu karnego

Współczesny polski proces karny podlega nieustannym zmianom. Są one wynikiem wielu czynników. Należy do nich gwałtowny wzrost przestępczości po 1990 r., który zaowocował niewydolnością organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości zmuszonych do pozostawania w sztywnych ramach procedury karnej, niedostosowanej do takiej liczby

przestępstw. Nie bez znaczenia była także działalność ustawodawcy, który kryminalizował coraz to nowe zachowania, powiększając liczbę przestępstw. Istotną rolę odegrały wymuszona przez Konstytucję RP likwidacja kolegiów do spraw wykroczeń i przekazanie wykroczeń do rozpoznania sądom rejonowym w 2001 r., co lawinowo zwiększyło liczbę spraw w sądach, oraz konieczność dostosowania norm prawa wewnętrznego do regulacji unijnych. Wreszcie, zmienił się paradygmat prawa karnego. W miejsce **modelu retributywnego**, opartego na idei odwetu i ukierunkowanego na ukaranie sprawcy oraz niezwykle kosztownego **modelu resocjalizacyjnego**, którego głównym celem było wychowanie sprawcy, w latach 60. ubiegłego wieku zaczęto na świecie dostrzegać potrzeby pokrzywdzonego jako ofiary przestępstwa i zdano sobie sprawę, że przestępstwo to nie tylko stosunek pomiędzy państwem, które ustanawia normy prawne zakazujące określonego zachowania lub nakazujące jakieś zachowanie, a sprawcą naruszenia tych zakazów lub nakazów, lecz także relacja pomiędzy przestępcą a pokrzywdzonym – ofiarą przestępstwa. Jednocześnie pojawiła się **koncepcja sprawiedliwości naprawczej** (*restorative justice*), wychodząca z założenia, że **istotą wymiaru sprawiedliwości jest współuczestnictwo stron i rozwiązywanie konfliktów między nimi**.

Sprawiedliwość naprawcza jest to:

rodzaj reakcji na przestępstwo prowadzący do wygaszenia konfliktu między sprawcą a ofiarą przestępstwa na skutek naprawienia zła wyrządzonego pokrzywdzonemu, zrekompensowania szkody i krzywdy wynikłej z popełnionego przestępstwa, przywrócenia (jeśli to możliwe) stanu istniejącego przed jego popełnieniem oraz zaspokojenia interesu pokrzywdzonego, któremu przysługuje prawo do kompensaty, jak również interesu oskarżonego w zakresie prawa do sprawiedliwego procesu karnego.

Twórcą koncepcji sprawiedliwości naprawczej był Nils Christie, który stworzył **teorię ukradzionego konfliktu**. Teoria ta zakłada, że **państwo posiadające *ius puniendi* (prawo karania), karząc sprawcę, odbiera stronom ich konflikt, przez co ani pokrzywdzony, ani sprawca przestępstwa nie mogą uzyskać satysfakcji z dania i uzyskania przebaczenia, zostają także pozbawieni możliwości zawarcia ugody**. Sprawiedliwość naprawcza zakłada oddanie stronom ich konfliktu i doprowadzenie do jego wygaszenia⁶.

Koncepcja *restorative justice* obejmuje trzy filary:

- 1) prawo ofiary (pokrzywdzonego) do rekompensaty;
- 2) zobowiązanie sprawcy do odpowiedzialności i naprawienia wyrządzonej krzywdy;
- 3) uczestnictwo stron i społeczności lokalnej w procesie prowadzącym do restytucji szkody wyrządzonej ofierze przez sprawcę⁷.

⁶ N. Christie, *Conflicts as Property* [w:] *W kręgu kryminologii radykalnej*, red. M. Fajst, M. Płatek, Warszawa 2004, s. 167–185.

⁷ M. Płatek, *Teoria sprawiedliwości naprawczej* [w:] *Sprawiedliwość naprawcza. Idea. Teoria. Praktyka*, red. M. Płatek, M. Fajst, Warszawa 2005, s. 77.

W polskim procesie karnym sprawiedliwość naprawcza jest realizowana przede wszystkim poprzez instytucję **mediacji**, wprowadzoną do Kodeksu postępowania karnego początkowo na mocy art. 320, a obecnie art. 23a. Przepis ten w § 1 stanowi, że sąd lub referendarz sądowy, a w postępowaniu przygotowawczym prokurator lub inny organ prowadzący to postępowanie może z inicjatywy lub za zgodą oskarżonego i pokrzywdzonego skierować sprawę do instytucji lub osoby do tego uprawnionej w celu przeprowadzenia postępowania mediacyjnego między pokrzywdzonym i oskarżonym. Mediacja jest zatem przeprowadzana w ramach procesu karnego, ale jednocześnie w pewnym sensie poza nim, mediatorem nigdy bowiem nie jest (i nie może być) ani sąd, ani inny organ prowadzący postępowanie (np. prokurator). Postępowanie mediacyjne jest więc postępowaniem pozaprocesowym. Jest to, najogólniej rzecz ujmując, dobrowolne (za zgodą stron mediacji) poufne uzgadnianie pomiędzy oskarżonym (sprawcą przestępstwa) a pokrzywdzonym (ofiara przestępstwa) przy udziale mediatora (osoby trzeciej, neutralnej wobec konfliktu wywołanego przestępstwem) takich kwestii, jak przeproszenie pokrzywdzonego, naprawienie szkody wyrządzonej przestępstwem i zadośćuczynienie za krzywdę, jakiej doznał pokrzywdzony.

Pozytywny wynik mediacji wywołuje daleko idące skutki dla procesu karnego, może np. sprzyjać porozumieniu stanowiącemu podstawę do wydania wyroku skazującego w tzw. nurcie konsensualnym procesu karnego (por. art. 335 § 1 i 2 w zw. z art. 343 k.p.k.).

Na początku XXI w. odnotowano nowe zagrożenie dla procesu karnego w postaci przelekłości postępowania. Okazało się, że istniejący model – oparty na inkwizycyjnym postępowaniu przygotowawczym i w zasadzie tylko z nazwy kontradiktoryjnym postępowaniu jurysdykcyjnym, w którym czynności dowodowe są powtórzeniem czynności śledztwa lub dochodzenia, charakteryzującym się dużą biernością stron i przerzuceniem na sąd odpowiedzialności za wynik procesu karnego – się nie sprawdza. Długotrwały proces narusza prawo do rzetelnego procesu karnego, będące jednym z podstawowych praw człowieka, i jednocześnie powoduje utratę zaufania obywateli do państwa i jego organów. Pojawiła się zatem wyraźna presja na poszukiwanie takich form postępowania karnego, które z jednej strony przyspieszą przebieg orzekania o konsekwencjach prawnokarnych czynu sprawcy, a z drugiej strony zapewnią pokrzywdzonym jako ofiarom przestępstwa należyłą kompensatę poniesionych szkód i krzywd.

Obok idei sprawiedliwości naprawczej znaczenia nabierały więc stopniowo idee porozumień procesowych. Na gruncie europejskim pojawiły się one w unormowaniach procedury karnej hiszpańskiej (*conformidad*) oraz włoskiej (*patteggiamento*, *processo abbreviato*). W latach 90. XX w. te idee tzw. konsensualnego rozpoznawania spraw karnych przeniknęły także do prawa polskiego, znajdując odbicie w nowych instytucjach procesowych w Kodeksie postępowania karnego z 1997 r. Od tego czasu nastąpił znaczący rozwój tego nurtu prowadzenia i rozstrzygania, a liczba spraw rozpoznawanych przy wykorzystaniu tych instytucji (są to obecnie instytucje procesowe normowane w art. 335 § 1 i 2, art. 338a, 387 k.p.k.) dawno przekroczyła połowę ogółu osądzonych spraw karnych.

Istotą tego modelu rozpoznawania spraw karnych jest nie tylko oczekiwana szybkość procesu (nie dochodzi bowiem w tych sprawach do rozpoznania sprawy na rozprawie), ale przede wszystkim pewne korzyści dla oskarżonego i pokrzywdzonego. Dla oskarżonego rozpoznanie sprawy w nurcie konsensualnym oznacza uniknięcie stygmatyzacji związanej z uczestnictwem w rozprawie karnej, szybsze wyjaśnienie jego sytuacji prawnej i zazwyczaj zastosowanie przez sąd łagodniejszej formy odpowiedzialności karnej, na której wymiar oskarżony ma wpływ. Dla pokrzywdzonego konsensualizm oznacza możliwość szybszego i uzgodnionego z oskarżonym uzyskania naprawienia szkody lub zadośćuczynienia za krzywdę doznaną w wyniku przestępstwa. Dla obu stron korzystne jest także to, że nie muszą się stawiać na rozprawę, rozpoznanie sprawy i wydanie wyroku skazującego następuje bowiem na posiedzeniu wyrokowym, w toku którego sąd nie prowadzi postępowania dowodowego, poprzestając na ustaleniach faktycznych z postępowania przygotowawczego.

Potrzeba przyspieszenia i uproszczenia postępowania karnego w powiązaniu z koniecznością bardziej racjonalnego i zapewniającego jednocześnie dotarcie do prawdy sposobu prowadzenia postępowania przed sądem doprowadziły do znacznego prze-modelowania polskiego procesu karnego.

W wyniku nowelizacji Kodeksu postępowania karnego zapoczątkowanych w 2013 r. wyraźnie uwidocznił się dualny model rozpoznawania spraw karnych, który w stadium postępowania sądowego przybiera postać jednego z dwóch nurtów:

- 1) **nurtu kontradiktoryjnego** (konfrontacyjnego) – opartego na kontradiktoryjnej rozprawie, w której przeciwstawne strony (oskarżyciel i oskarżony) toczą ze sobą spór przed bezstronnym sądem;
- 2) **nurtu konsensualnego** – charakteryzującego się pominięciem rozprawy i orzekaniem (skazaniem oskarżonego) na uzgodnioną karę (środki karne) na **posiedzeniu wyrokowym**.

Wyrokowanie merytoryczne poza rozprawą w procesie karnym było dopuszczalne już po nowelizacji Kodeksu postępowania karnego z 2003 r. (tzw. nowela styczeniowa – ustawa z 10.01.2003 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego, ustawy – Przepisy wprowadzające Kodeks postępowania karnego, ustawy o świadku koronnym oraz ustawy o ochronie informacji niejawnych, Dz.U. Nr 17, poz. 155 ze zm.). Jednak dopiero stopniowe zwiększanie znaczenia instytucji konsensualnych w praktyce wymiaru sprawiedliwości oraz nowe regulacje odnoszące się do posiedzeń wyrokowych z 2015 r. utrwaliły wskazane wyżej nurty rozpoznania sprawy karnej. Warto w tym miejscu podkreślić, że ich wyodrębnienie ma aktualnie charakter nie tylko umowny, ale również normatywny. Wprawdzie nadal dość powszechnie orzekanie z zastosowaniem porozumień procesowych określa się mianem „trybu konsensualnego”, jednak jest to określenie wyłącznie konwencjonalne. Wskazanie na możliwość wyrokowania przez sąd pierwszej instancji w jednym z dwóch różnych od siebie nurtów nie oznacza, że zastępują one czy też wykluczają z modelu procesu karnego szczególne tryby

postępowania wyróżnione w prawie karnym procesowym (postępowanie nakazowe, prywatnoscargowe czy przyspieszone). Możliwe jest bowiem rozpoznanie sprawy w wybranym trybie postępowania (po spełnieniu przesłanek tego trybu), a jednocześnie prowadzenie go w nurcie np. konsensualnym (por. art. 517d k.p.k.). Możliwe jest więc merytoryczne rozpoznanie sprawy karnej i wydanie wyroku na rozprawie (czyli w nurcie kontradiktoryjnym) i na posiedzeniu wyrokowym (czyli w nurcie konsensualnym).

Kwestia zapewnienia poprzez nowe rozwiązania procesowe sprawności postępowania karnego oraz jego rzetelności i należytej ochrony praw procesowych uczestników pozostaje nadal otwarta.

Zmiany dokonane w obszarze prawa karnego procesowego w latach 2017–2023 pozwalają na wyodrębnienie nowej, potencjalnie niebezpiecznej tendencji czynienia procesu karnego procesem prokuratora, w którym uzyskuje on dominującą pozycję procesową, kosztem pozostałych stron, a niekiedy nawet sądu. Jej przejawem są między innymi: obowiązek prowadzenia rozprawy jawnie, jeśli prokurator sprzeciwi się wyłączeniu jawności, podczas gdy inne strony takiego uprawnienia nie mają (art. 360 § 2 k.p.k.), ciążący na sędzie obowiązek przekazania sprawy prokuratorowi w celu uzupełnienia śledztwa lub dochodzenia, jeżeli akta sprawy wykazują istotne braki (art. 344a k.p.k.), uzależnienie cofnięcia wniosku o ściganie po rozpoczęciu przewodu sądowego od braku sprzeciwu oskarżyciela publicznego, przy czym bez znaczenia pozostaje interes pokrzywdzonego (art. 12 § 3 k.p.k.), podejmowanie przez prokuratora decyzji w przedmiocie wykorzystania w postępowaniu karnym dowodu popełnienia przestępstwa innego niż objęte zarządzeniem kontroli operacyjnej (art. 168b k.p.k.), uzależnienie możliwości wydania listu żelaznego w postępowaniu przygotowawczym od wniosku prokuratora lub braku jego sprzeciwu (art. 281 § 2 k.p.k.), sprzeciw prokuratora przeciwko warunkowemu tymczasowemu aresztowaniu (art. 257 § 3 k.p.k.) czy możliwość wniesienia przez Prokuratora Generalnego (i tylko przez niego) kasacji wyłącznie z powodu niewspółmierności kary (art. 523 § 1a k.p.k.). Te i wiele innych regulacji powodują, że polski proces karny powoli przestaje być procesem demokratycznym opartym na zasadzie równości stron procesowych. O wielu z tych instytucji będzie mowa w dalszej części podręcznika.

Obszerne nowelizacje Kodeksu postępowania karnego dokonane w 2019 r. (tzw. nowela lipcowa) i 2020 r. (ustawy antycovidowe) miały istotne znaczenie w kreowaniu pozycji procesowej uczestników postępowania, ponieważ poprzez nowe regulacje wyraźnie wzmocniona została pozycja prokuratora, który uzyskał szereg nowych uprawnień, przy jednoczesnym ograniczeniu dotychczas silnej pozycji sądu oraz ograniczeniu gwarancji procesowych oskarżonego. Zmiany w procesie karnym wynikające z ustawodawstwa związanego z walką z pandemią COVID-19, a także dokonane bez związku z nią, lecz przy wykorzystaniu dokonywanych w tym czasie zmian normatywnych, mają częściowo charakter potencjalnie trwałych, są bowiem zmianami w treści Kodeksu

postępowania karnego, bądź tylko czasowy, tzn. są wynikiem wprowadzenia przepisów organizujących prowadzenie czynności procesowych, np. w okresie zawieszenia działalności sądów w związku z pandemią, nie mają zatem znaczenia dla tendencji rozwojowych polskiego procesu karnego.

Literatura

E. Bieńkowska, K. Dudka, C. Kulesza, L. Mazowiecka, P. Starzyński, W. Zalewski, E. Zielińska, *Komentarz do dyrektywy Parlamentu Europejskiego i Rady 2012/29/UE z dnia 25 października 2012 r. ustanawiającej normy minimalne w zakresie praw, wsparcia i ochrony ofiar przestępstw oraz zastępującej decyzję ramową Rady 2001/220/WSiSW*, red. L. Mazowiecka, E. Bieńkowska, Warszawa 2014; S. Biernat, *Prawo Unii Europejskiej a Konstytucja RP i prawo polskie – kilka refleksji*, PiP 2004/11; N. Christie, *Conflicts as Property* [w:] *W kręgu kryminologii radykalnej*, red. M. Fajst, M. Płatek, Warszawa 2004; K. Dudka, *Okiem procesualisty o kryminalizacji i niektórych związkach pomiędzy prawem karnym materialnym i procesowym* [w:] *Między nauką a praktyką prawa karnego. Księga jubileuszowa Profesora Lecha Gardockiego*, red. Z. Jędrzejewski, Z. Wiernikowski, S. Żółtek, M. Królikowski, Warszawa 2014; R. Grzeszczak, *Orzeczenie Trybunału Konstytucyjnego sprzeczne z prawem unijnym. O zasadzie pierwszeństwa prawa UE, wzorcach kontroli konstytucyjności aktów instytucji UE*, „Prawo Europejskie w Praktyce” 2012/1(91); J. Mikołajewicz, H. Paluszkiewicz, *Problemy intertemporalne prawa karnego* [w:] *Problematyka intertemporalna w prawie. Zagadnienia podstawowe. Rozstrzygnięcia intertemporalne. Geneza, funkcje, aksjologia*, red. J. Mikołajewicz, Warszawa 2015; H. Paluszkiewicz, *Jak czytać przepisy intertemporalne? Kilka uwag na marginesie nowelizacji kodeksu postępowania karnego. Część I – Wprowadzenie*, WPP 2016/1; H. Paluszkiewicz, *Kilka uwag o gwarancyjnym charakterze przepisów przejściowych w ustawie z dnia 27 września 2013 r. o zmianie ustawy – Kodeks postępowania karnego i niektórych innych ustaw* [w:] *Wokół gwarancji współczesnego procesu karnego. Księga jubileuszowa Profesora Piotra Kruszyńskiego*, red. M. Rogacka-Rzewnicka, H. Gajewska-Kraczkowska, B.T. Bieńkowska, Warszawa 2015; H. Paluszkiewicz, *Studia z zakresu problematyki intertemporalnej w prawie karnym procesowym*, Warszawa 2016; H. Paluszkiewicz, *Zagadnienia intertemporalne w polskim prawie karnym procesowym* [w:] *Problematyka intertemporalna w prawie. Zagadnienia podstawowe. Rozstrzygnięcia intertemporalne. Geneza, funkcje, aksjologia*, red. J. Mikołajewicz, Warszawa 2015; M. Płatek, *Teoria sprawiedliwości naprawczej* [w:] *Sprawiedliwość naprawcza. Idea. Teoria. Praktyka*, red. M. Płatek, M. Fajst, Warszawa 2005; J. Skorupka, *O sprawiedliwości procesu karnego*, Warszawa 2013; S. Waltoś, *Proces karny. Zarys systemu*, Warszawa 2008; S. Waltoś, *Współzależności prawa karnego materialnego i procesowego*, „Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace Prawnicze” 1977/74; A. Wąsek, *Związki prawa karnego materialnego z procedurą karną*, St. Iur. 1997/33.

Rozdział II

UCZESTNICY PROCESU KARNEGO

1. Pojęcie i rodzaje uczestników procesu karnego

Uczestnikiem procesu karnego jest podmiot, który występuje w procesie w roli wyznaczonej przez prawo karne procesowe. Mówiąc inaczej, jest to podmiot, który bierze w procesie karnym udział w roli wyznaczonej mu przez przepisy prawa karnego procesowego.

Uczestnikami procesu karnego mogą być zarówno **osoby fizyczne**, jak i **prawne** oraz **jednostki organizacyjne**, którym odrębne przepisy przyznają osobowość prawną. Zakres ich uprawnień i obowiązków wyznaczony jest przez przepisy prawa karnego procesowego.

Określenia „bierze udział” nie należy rozumieć dosłownie. Co prawda z reguły uczestnicy procesu karnego wpływają swoim zachowaniem na bieg procesu (np. oskarżony, wnosząc apelację, powoduje przejście postępowania do stadium jurysdykcyjnego przed sądem drugiej instancji), jednak mogą w tej roli wystąpić takie podmioty, które nie muszą wykazywać żadnej aktywności, np. pokrzywdzony w postępowaniu przygotowawczym.

Przykład

Mieszkający samotnie Anatol Kłapeć wyjechał na 3 tygodnie na egzotyczne wakacje na Karaiby. Nie pozostawił numeru kontaktowego do siebie nikomu z sąsiadów ani dalszej rodzinie, nie poinformował także o dokładnym miejscu pobytu, mając nadzieję na odpoczynek w całkowitym oderwaniu od spraw życia codziennego. W czasie jego nieobecności nieznany sprawca podpalił jego samochód osobowy o wartości 150 000 zł, powodując jego całkowite zniszczenie. Policja wszczęła dochodzenie w tej sprawie jeszcze tego samego dnia, gdy miało miejsce zdarzenie. Anatol Kłapeć nic nie wiedział o zniszczeniu jego auta ani o wszczęciu postępowania w tej sprawie. Ponieważ jednak przepis art. 49 § 1 k.p.k. określa, że pokrzywdzonym w procesie karnym jest m.in. osoba fizyczna, której dobro prawne zostało bezpośrednio naruszone przez przestępstwo,

Anatol Kłapeć stał się uczestnikiem wszczętego procesu karnego – pokrzywdzonym, mimo że nie tylko nie brał udziału w postępowaniu, ale nawet nie wiedział, że takie postępowanie się toczy.

W procesie karnym **kryterium zaliczenia** konkretnego podmiotu do określonej kategorii uczestników procesu karnego jest **zespół uprawnień i obowiązków** spoczywających na tym podmiocie. Wyróżniamy następujące kategorie uczestników procesu karnego:

- 1) organy procesowe;
- 2) strony procesowe i quasi-strony;
- 3) pomocnicy stron i organów procesowych;
- 4) przedstawiciele procesowi stron;
- 5) rzecznicy interesu publicznego;
- 6) rzecznicy interesu społecznego;
- 7) osobowe źródła dowodowe;
- 8) podmiot zobowiązany do zwrotu korzyści majątkowej;
- 9) inni (nienazwani) uczestnicy procesu karnego.

Najważniejszą rolę w procesie karnym odgrywają bez wątpienia organy procesowe oraz strony. Nie ulega jednak wątpliwości, że każdy z uczestników ma określony wpływ na proces karny.

Poszczególnych uczestników procesu karnego wiąże **stosunek karnopprocesowy**, przez który rozumiemy **wyznaczoną przez normy prawne relację łączącą organy procesowe oraz innych uczestników postępowania karnego**. W doktrynie procesu karnego akcentowano, że stosunek prawny nawiązywany pomiędzy poszczególnymi uczestnikami procesu jest stosunkiem trójpodmiotowym, istniejącym pomiędzy sądem i stronami procesowymi¹.

Stosunek procesowy istniejący pomiędzy uczestnikami **pozwala na ocenę ich sytuacji prawnej**, ponieważ sytuacja prawna jednego uczestnika pozostaje w relacji (stosunku) do sytuacji pozostałych uczestników procesu.

Poniżej zostanie zaprezentowana charakterystyka poszczególnych uczestników procesu karnego.

¹ M. Cieślak, *Polska procedura karna. Podstawowe założenia teoretyczne. Dzieła wybrane*, t. 2, Kraków 2011, s. 367.

2. Organy procesowe

Organ procesowy to organ państwowy, który na mocy przepisów szczególnych odgrywa określoną rolę w procesie karnym.

Organy procesowe różnią się od wszystkich innych uczestników procesu karnego tym, że **jako jedyne mają prawo wydawać decyzje o charakterze imperatywnym** (władczym), na mocy których nakładają na pozostałych uczestników procesu uprawnienia lub obowiązki (np. orzeczenie wobec oskarżonego obowiązku naprawienia szkody wyrządzonej pokrzywdzonemu na podstawie art. 46 § 1 k.k., przyznanie świadczeniowemu zwrotu kosztów stawiennictwa).

Zasadniczo przyjmuje się dwa kryteria podziału organów procesowych. **Ze względu na rolę, jaką odgrywa organ procesowy, dzielimy je na:**

- 1) organy kierownicze;
- 2) organy pomocnicze.

Ze względu na stadium procesu karnego dzielą się one na:

- 1) organy postępowania przygotowawczego;
- 2) organy postępowania jurysdykcyjnego;
- 3) organy postępowania wykonawczego (występują tylko w stadium wykonania wyroku karnego – por. Kodeks karny wykonawczy).

Organem kierowniczym jest organ **prowadzący lub nadzorujący dane stadium** procesu karnego (np. prokurator w postępowaniu przygotowawczym), natomiast **organem pomocniczym – organ współdziałający z organem kierowniczym** i wykonujący polecenia tego organu (np. Policja wykonująca czynności śledcze na zlecenie prokuratora).

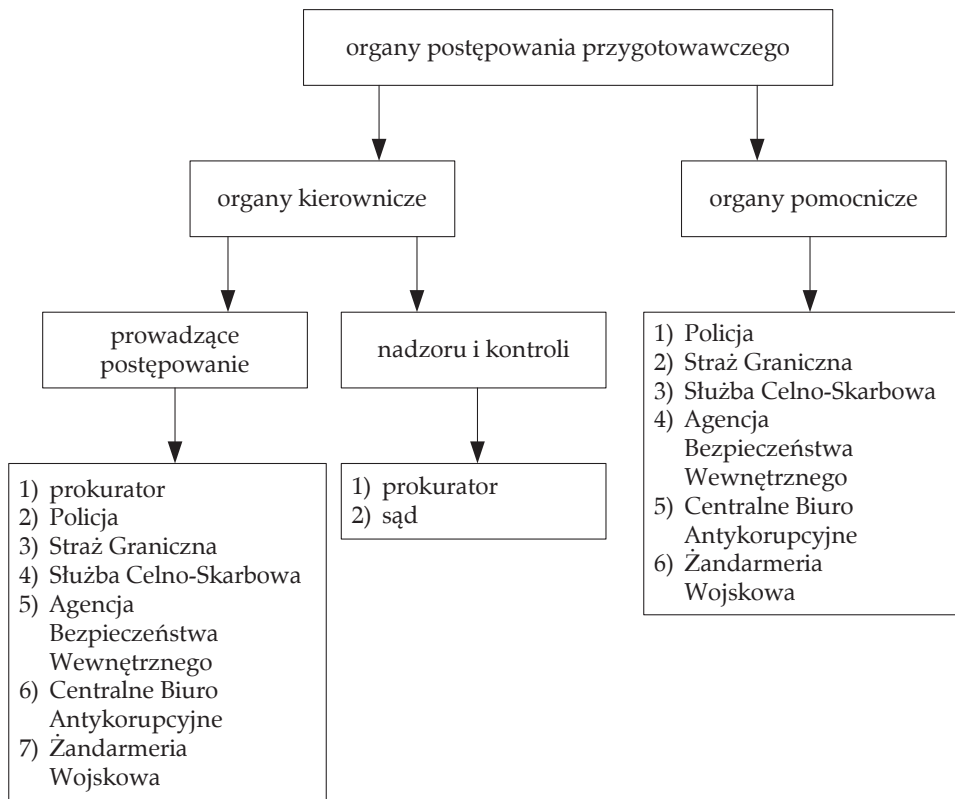
Co do zasady **organami procesowymi w poszczególnych stadiach procesu są różne podmioty**, a to oznacza, że przejście postępowania ze stadium przygotowawczego do stadium jurysdykcyjnego powoduje, iż organ postępowania przygotowawczego z chwilą przejścia do stadium rozpoznawczego przestaje być organem procesowym, staje się oskarżycielem publicznym i tym samym zostaje pozbawiony prawa do wydawania decyzji procesowych. **Jedynym uczestnikiem procesu karnego, który odgrywa rolę organu procesowego we wszystkich stadiach procesu, jest sąd.**

Przypisanie poszczególnym podmiotom roli organu prowadzącego lub pomocniczego postępowania przygotowawczego, poza prokuratorem i sądem, nie ma charakteru stałego, a uzależnione jest od funkcji, jaką te organy w konkretnym przypadku wykonują. Jeśli Policja samodzielnie prowadzi dochodzenie, jest organem kierowniczym, jeśli jednak wykonuje tylko czynności zlecone przez prokuratora prowadzącego śledztwo własne, staje się organem pomocniczym.

Sąd w postępowaniu przygotowawczym odgrywa podwójną rolę:

- 1) **dokonywa czynności zastrzeżonych do jego wyłącznej kompetencji** (np. stosuje tymczasowe aresztowanie);
- 2) **kontroluje decyzje prokuratora** w trybie odwoławczym (np. rozpoznaje zażalenie na postanowienie o umorzeniu postępowania przygotowawczego).

Tablica 2. Organy postępowania przygotowawczego

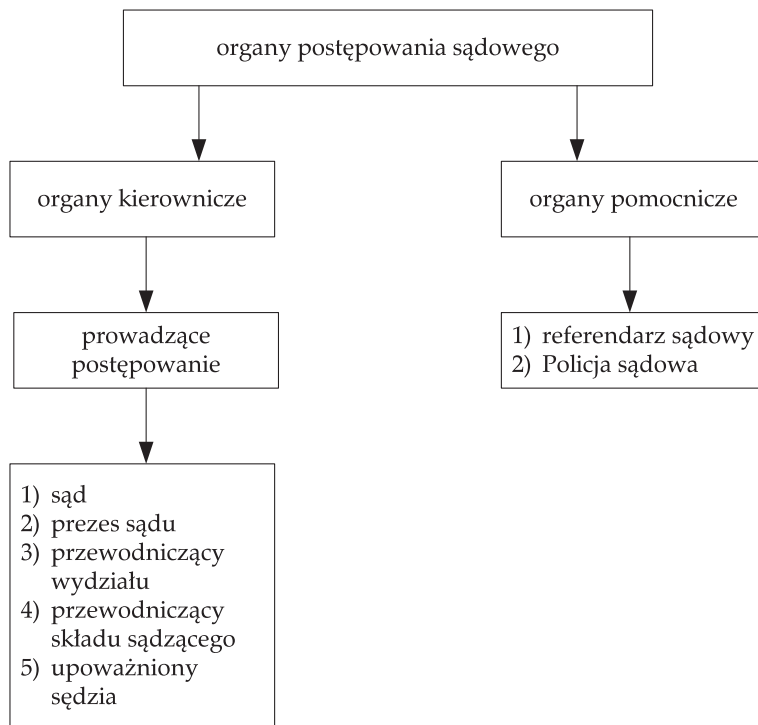

Zgodnie z art. 299 § 3 k.p.k. **w czynnościach sądowych w postępowaniu przygotowawczym prokuratorowi przysługują prawa strony**. Oznacza to, że prokurator w odniesieniu do czynności dokonanej przez sąd w śledztwie lub dochodzeniu **nie przestaje co prawda być organem** postępowania przygotowawczego, jednak **może dokonywać czynności, do których uprawniona jest strona**, np. złożyć zażalenie na postanowienie o odmowie uwzględnienia wniosku prokuratora o zastosowanie tymczasowego aresztowania w postępowaniu przygotowawczym.

W postępowaniu jurysdykcyjnym **organem prowadzącym postępowanie jest sąd**. Jest on uprawniony do rozstrzygania o przedmiocie procesu karnego. Prezes sądu, przewodniczący wydziału, przewodniczący składu sądowniczego i upoważniony sędzia dokonują

czynności jedynie w ograniczonym zakresie, co nie pozbawia ich jednak charakteru organu kierowniczego. Pewne wątpliwości mogą powstać przy zaliczeniu referendarza sądowego do określonej kategorii organów procesowych. Możliwość wydawania postanowień i zarządzeń w wypadkach wskazanych w ustawie, a także na podstawie art. 15 k.p.k. wydawania poleceń Policji mogłaby sugerować, że referendarz sądowy zalicza się do organów kierowniczych. Z drugiej jednak strony podmiot ten może wykonywać tylko czynności z zakresu ochrony prawnej innej niż wymiar sprawiedliwości, w zakresie wyznaczonym przez normy Kodeksu postępowania karnego. Ponadto *ratio legis* wprowadzenia instytucji referendarza sądowego do procesu karnego było odciążenie sądów, a więc pomoc im. Te względy przesądzają o zaliczeniu referendarza sądowego do organów pomocniczych.

Tablica 3. Organy postępowania sądowego

2.1. Prokurator

Organem prowadzącym postępowanie przygotowawcze nie jest prokuratura, lecz prokurator. Czynności prokuratora mogą **wykonywać również asesory**, którym Prokurator Generalny powierzył wykonywanie obowiązków prokuratora na okres nie dłuższy niż 3 lata (art. 173 § 1 pr. prok.). **Uprawnienia asesorów pełniących obowiązki prokuratora nie obejmują:**

- 1) udziału w postępowaniu przed sądem apelacyjnym i okręgowym, z wyjątkiem postępowania w pierwszej instancji w sprawach, w których prowadził postępowanie przygotowawcze;
- 2) sporządzania środków zaskarżania i wniosków do Sądu Najwyższego oraz występowania przed tym Sądem.

Asesor prokuratury nieposiadający uprawnień do wykonywania czynności prokuratorskich może także występować w charakterze oskarżyciela publicznego w sprawach, w których było prowadzone dochodzenie (art. 173 § 3 pr. prok.).

Aplikant prokuratorski może również dokonywać niektórych czynności w toku postępowania przygotowawczego. Chodzi o przesłuchanie świadka, zatrzymanie rzeczy i przeszukanie, oględziny, eksperyment, a także dokonywanie czynności administracyjnych związanych z prowadzeniem i nadzorowaniem postępowań przygotowawczych oraz z przygotowaniem decyzji kończących te postępowania.

Na podstawie art. 183 § 2 pr. prok. **aplikant prokuratorski, po ukończeniu 12 miesięcy aplikacji prokuratorskiej** może występować przed sądem rejonowym w charakterze oskarżyciela publicznego w sprawach o przestępstwa zagrożone karą nieprzekraczającą 5 lat pozbawienia wolności lub karą łagodniejszego rodzaju oraz o wykroczenia, a także przed tym sądem w postępowaniu wykonawczym.

Pozycję ustrojową i zasady funkcjonowania prokuratury określa ustawa z 28.01.2016 r. – Prawo o prokuraturze (Dz.U. z 2024 r. poz. 390), która weszła w życie 4.03.2016 r. Ustawa ta zmieniła istniejący dotychczas model prokuratury ukształtowany przez ustawę z 20.06.1985 r. o prokuraturze (Dz.U. z 2011 r. Nr 270, poz. 1599 ze zm.), m.in. przez likwidację prokuratur wojskowych oraz Prokuratury Generalnej, zastąpienie prokuratur apelacyjnych prokuraturami regionalnymi, a przede wszystkim przez połączenie funkcji Prokuratora Generalnego z funkcją Ministra Sprawiedliwości.

Prokuratura jest organem ochrony prawnej, której zadaniem jest stanie na straży praworządności oraz wykonywanie zadań w zakresie ścigania przestępstw (art. 2 pr. prok.). Zadania te realizowane są m.in. poprzez:

- 1) prowadzenie lub nadzorowanie postępowania przygotowawczego w sprawach karnych oraz sprawowanie funkcji oskarżyciela publicznego przed sądami;
- 2) podejmowanie środków przewidzianych prawem, zmierzających do prawidłowego i jednolitego stosowania prawa w postępowaniu sądowym, administracyjnym, w sprawach o wykroczenia oraz w innych postępowaniach przewidzianych przez ustawę;
- 3) sprawowanie nadzoru nad wykonywaniem postanowień o tymczasowym aresztowaniu oraz innych decyzji o pozbawieniu wolności;
- 4) prowadzenie badań w zakresie problematyki przestępczości oraz jej zwalczania i zapobiegania oraz współpracę z jednostkami naukowymi w zakresie prowadzenia

- badan dotyczących problematyki przestępczości, jej zwalczania i zapobiegania oraz kontroli;
- 5) gromadzenie, przetwarzanie i analizowanie w systemach informatycznych danych, w tym danych osobowych, pochodzących z prowadzonych lub nadzorowanych na podstawie ustawy postępowań oraz z udziału w postępowaniu sądowym, administracyjnym, w sprawach o wykroczenia lub innych postępowaniach przewidzianych przez ustawę, przekazywanie danych i wyników analiz właściwym organom, w tym organom innego państwa;
 - 6) koordynowanie działalności w zakresie ścigania przestępstw lub przestępstw skarbowych, prowadzonej przez inne organy państwowe;
 - 7) współdziałanie z organami państwowymi, państwowymi jednostkami organizacyjnymi i organizacjami społecznymi w zapobieganiu przestępczości i innym naruszeniom prawa;
 - 8) współpracę z Szefem Krajowego Centrum Informacji Kryminalnych w zakresie niezbędnym do realizacji jego zadań ustawowych;
 - 9) współpracę i udział w działaniach podejmowanych przez organizacje międzynarodowe lub ponadnarodowe oraz zespoły międzynarodowe działające na podstawie umów międzynarodowych;
 - 10) opiniowanie aktów normatywnych.

Prokuraturę stanowią Prokurator Generalny, Prokurator Krajowy, pozostali zastępcy Prokuratora Generalnego oraz prokuratorzy powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury i prokuratorzy Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu, zwanego Instytutem Pamięci Narodowej (art. 1 pr. prok.).

Prokuraturę tworzą zatem dwa **odrębne piony**:

- 1) powszechne jednostki organizacyjne prokuratury;
- 2) prokuratorzy Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu.

Powszechne jednostki organizacyjne prokuratury obejmują:

- 1) Prokuraturę Krajową;
- 2) prokuratury regionalne;
- 3) prokuratury okręgowe;
- 4) prokuratury rejonowe.

Pion prokuratorów Instytutu Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu składa się z prokuratorów:

- 1) Głównej Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu;
- 2) Biura Lustracyjnego i oddziałowych biur lustracyjnych;
- 3) oddziałowych komisji ścigania zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu.

Dotychczasowy pion prokuratury wojskowej został zlikwidowany, a zadania prokuratorów wojskowych w sprawach podlegających orzecznictwu sądów wojskowych wykonują prokuratorzy powszechnych jednostek organizacyjnych prokuratury pełniący czynności w Departamencie do Spraw Wojskowych, w wydziałach prokuratur okręgowych i działach prokuratur rejonowych, właściwych w sprawach wojskowych, zwani prokuratorami do spraw wojskowych (art. 3 § 2 pr. prok.).

Do 30.03.2010 r. prokuratura podlegała Ministrowi Sprawiedliwości, który jednocześnie pełnił funkcję Prokuratora Generalnego. Połączenie obu podmiotów nastąpiło w 1990 r. i było efektem porozumienia zawartego w trakcie Okrągłego Stołu w 1989 r. Chodziło wówczas o poddanie działania prokuratury, postrzeganej jako instrument walki z opozycją polityczną, kontroli parlamentu, co miało zabezpieczyć przed nadużyciami. Zarzut, że organ polityczny (minister) może ingerować w przebieg procesu karnego (np. przez możliwość złożenia przez Prokuratora Generalnego – Ministra Sprawiedliwości kasacji nadzwyczajnej albo za pomocą nadzwyczajnego wznowienia postępowania przygotowawczego w trybie art. 328 k.p.k.), odpierano, wskazując, że Minister Sprawiedliwości kieruje prokuraturą za pomocą narzędzi politycznych (rozporządzeń, zarządzeń), zaś w procesie karnym, działając jako Prokurator Generalny, wykorzystuje instrumenty procesowe. Rzeczywistość okazała się bardziej złożona, zaś działania prokuratury, zwłaszcza w latach 2005–2007, były postrzegane przez pryzmat ich upolitycznienia. Sprzeciw budził także fakt, że na czele apolitycznej prokuratury stał organ polityczny, zaś Ministrem Sprawiedliwości nie musi być w ogóle prawnik. Z dniem 31.03.2010 r. nastąpił rozdział funkcji Prokuratora Generalnego od Ministra Sprawiedliwości, co miało zapewnić pełną niezależność prokuratury. Po wejściu w życie Prawa o prokuraturze, co nastąpiło 4.03.2016 r., doszło do ponownego połączenia funkcji Prokuratora Generalnego i Ministra Sprawiedliwości. Tym razem jednak doprecyzowano, że Prokurator Generalny musi spełniać wymogi określone w art. 75 § 1 pkt 1–3 i 8 pr. prok., tj.:

- 1) posiadać wyłącznie obywatelstwo polskie i korzystać z pełni praw cywilnych i obywatelskich, a także nie być prawomocnie skazany za umyślne przestępstwo ścigane z oskarżenia publicznego;
- 2) być nieskazitelnego charakteru;
- 3) ukończyć wyższe studia prawnicze w Polsce i uzyskać tytuł magistra lub zagraniczne studia prawnicze uznane w Polsce;
- 4) nie pełnić służby zawodowej, nie być współpracownikiem albo nie pracować dla organów bezpieczeństwa państwa, wymienionych w art. 5 ustawy z 18.12.1998 r. o Instytucie Pamięci Narodowej – Komisji Ścigania Zbrodni przeciwko Narodowi Polskiemu (Dz.U. z 2023 r. poz. 102) ani też nie być sędzią, który orzekając, uchybił godności urzędu, sprzeniewierzając się niezawisłości sędziowskiej, co zostało stwierdzone prawomocnym orzeczeniem.

Kształt prokuratury jako organu ochrony prawnej wyznaczają następujące **zasady organizacyjne**:

- 1) zasada niezależności;
- 2) zasada apolityczności;
- 3) zasada bezstronności;
- 4) zasada jednolitości;
- 5) zasada centralizmu;
- 6) zasada hierarchicznego podporządkowania;
- 7) zasada jednoosobowego kierownictwa.

Zasada niezależności wskazuje, że prokuratura i tworzący ją prokuratorzy są niezależni od terenowych organów administracji rządowej i samorządowej. Organy te nie mogą w żaden sposób wpływać na działalność prokuratury.

Zasada apolityczności wynika z art. 97 § 1 pr. prok., który stanowi, że w okresie zajmowania stanowiska prokurator nie może należeć do partii politycznej ani brać udziału w żadnej działalności politycznej. Natomiast prokuratorowi ubiegającemu się o urząd Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, mandat posła, senatora albo radnego lub wójta (burmistrza, prezydenta miasta) udziela się urlopu bezpłatnego na czas kampanii wyborczej.

Prokurator Generalny natomiast nie może należeć do partii politycznej, związku zawodowego ani prowadzić działalności publicznej niedającej się pogodzić z godnością jego urzędu.

Zasada bezstronności jest nie tylko zasadą ustrojową prokuratury, lecz także zasadą jej działania. Aspekt ustrojowy zasady bezstronności został wyrażony w art. 103 pr. prok. Zgodnie z tą zasadą prokurator nie może podejmować dodatkowego zatrudnienia, z wyjątkiem zatrudnienia na stanowisku dydaktycznym, naukowo-dydaktycznym lub naukowym w łącznym wymiarze nieprzekraczającym pełnego wymiaru czasu pracy pracowników zatrudnionych na tych stanowiskach, jeżeli wykonywanie tego zatrudnienia nie przeszkadza w pełnieniu obowiązków prokuratora. Prokuratorowi nie wolno podejmować innego zajęcia ani sposobu zarobkowania, które przeszkadzałyby w pełnieniu obowiązków prokuratora, mogły osłabiać zaufanie do jego bezstronności lub przynieść ujemę godności urzędu prokuratora. Prokurator nie może także:

- 1) być członkiem zarządu, rady nadzorczej lub komisji rewizyjnej spółki prawa handlowego;
- 2) być członkiem zarządu, rady nadzorczej lub komisji rewizyjnej spółdzielni;
- 3) być członkiem zarządu fundacji prowadzącej działalność gospodarczą;
- 4) posiadać w spółce prawa handlowego więcej niż 10% akcji lub udziały przedstawiające więcej niż 10% kapitału zakładowego;
- 5) prowadzić działalności gospodarczej na własny rachunek lub wspólnie z innymi osobami, a także zarządzać taką działalnością lub być przedstawicielem bądź pełnomocnikiem w prowadzeniu takiej działalności.

Zasada jednolitości oznacza, że wszystkie jednostki organizacyjne prokuratury tworzą organizacyjną całość – Prokuraturę Rzeczypospolitej Polskiej, zaś każda z nich na zewnątrz występuje w imieniu całej prokuratury i dokonuje czynności w imieniu całej prokuratury.

Zasada centralizmu określa, że na czele prokuratury jako organu państwa stoi jedna osoba – Prokurator Generalny, któremu podporządkowane są wszystkie jednostki organizacyjne prokuratury.

Zasada hierarchicznego podporządkowania jest ściśle powiązana z zasadą centralizmu, niejako ją doprecyzowuje. Oznacza ona, że wszystkie jednostki organizacyjne prokuratury są co prawda podporządkowane Prokuratorowi Generalnemu, ale nie bezpośrednio, lecz za pośrednictwem jednostki wyższego szczebla. Wszystkie polecenia Prokuratora Generalnego są przekazywane za pośrednictwem jednostek wyższego szczebla.

Zasada jednoosobowego kierownictwa wskazuje, że na czele każdej jednostki organizacyjnej stoi jedna osoba, która odpowiada za funkcjonowanie tej jednostki oraz jednostek podległych.

Od **zasad organizacyjnych** należy odróżnić **zasady działania prokuratury**. Niektóre z nich, jak zasada legalizmu, zasada oficjalności (działania z urzędu), zasada obiektywizmu, są jednocześnie naczelnymi zasadami procesu karnego. Pozostałe to:

- 1) zasada niezależności;
- 2) zasada substytucji ($\downarrow$);
- 3) zasada dewolucji ($\uparrow$);
- 4) zasada indyferencji ($\leftrightarrow^2$);
- 5) zasada jednoosobowego dokonywania czynności;
- 6) zasada współpracy z innymi podmiotami.

Zasada niezależności wynika z art. 7 pr. prok. i oznacza, że prokurator przy wykonywaniu czynności określonych w ustawach jest niezależny. Prokurator jest jednak obowiązany wykonywać zarządzenia, wytyczne i polecenia prokuratora przełożonego. Ponadto, w przypadku gdy w postępowaniu sądowym ujawnią się nowe okoliczności, prokurator samodzielnie podejmuje decyzje związane z dalszym tokiem tego postępowania, chyba że wynikiem tej decyzji są wydatki powyżej określonej kwoty. Zasada niezależności doznaje ograniczeń przez zasadę substytucji i indyferencji. Ograniczenia wynikają także z art. 8 pr. prok., zgodnie z którym prokurator przełożony uprawniony jest do zmiany lub uchylenia decyzji prokuratora podległego. Zmiana lub uchylenie decyzji wymaga formy pisemnej i jest włączana do akt sprawy. Zmiana lub uchylenie

² Strzałki ukazują, w jakim kierunku „przekazywana” jest czynność: w dół – prokuratorowi niższego rzędu, w górę – prokuratorowi wyższego rzędu, w poziomie – prokuratorowi tego samego rzędu.

decyzji doręczonej stronom, ich pełnomocnikom lub obrońcom oraz innym uprawnionym podmiotom może nastąpić wyłącznie z zachowaniem trybu i zasad określonych w ustawie.

Zasada substytucji (↓) oznacza, że prokurator wyższego rzędu **może zlecić** prokuratorowi podwładnemu dokonanie określonej czynności. W myśl art. 9 § 1 pr. prok. prokurator przełożony może powierzyć podległym prokuratorom wykonywanie czynności należących do jego zakresu działania. Polecenie nie może dotyczyć czynności, która z mocy ustawy należy wyłącznie do właściwości określonego prokuratora (np. kasację nadzwyczajną może wnieść wyłącznie Prokurator Generalny). Obowiązanie tej zasady jest pochodną hierarchicznego podporządkowania i podległości prokuratorów niższego rzędu prokuratorom wyższego rzędu. Zgodnie z art. 7 § 2 pr. prok. prokurator jest obowiązany wykonywać zarządzenia, wytyczne i polecenia prokuratora przełożonego, także te, które dotyczą treści czynności procesowej. Polecenie dotyczące treści czynności procesowej powinno być wydane na piśmie, na żądanie prokuratora – wraz z uzasadnieniem. Tylko wyjątkowo może mieć formę ustną, w razie przeszkody w doręczeniu polecenia w formie pisemnej. W takim jednak wypadku przełożony jest obowiązany niezwłocznie potwierdzić je na piśmie. Jeżeli prokurator nie zgadza się z poleceniem dotyczącym treści czynności procesowej, może żądać zmiany polecenia lub wyłączenia go od wykonania czynności albo od udziału w sprawie. O wyłączeniu rozstrzyga ostatecznie prokurator bezpośrednio przełożony nad prokuratorem, który wydał polecenie.

Zasada dewolucji (↑) również wynika z zasady hierarchicznego podporządkowania. Oznacza ona, że **prokurator wyższego rzędu może przejmować sprawy prowadzone przez prokuratorów podległych i wykonywać ich czynności**, chyba że przepisy ustawy stanowią inaczej (art. 9 § 2 pr. prok.). Taka sytuacja ma miejsce, gdy ustawa przewiduje właściwość wyłączną jakiegoś prokuratora (np. wniesienie kasacji nadzwyczajnej należy do wyłącznych uprawnień Prokuratora Generalnego). Ponadto na podstawie art. 8 pr. prok. prokurator bezpośrednio przełożony uprawniony jest do zmiany lub uchylenia decyzji prokuratora podległego.

Zasada indyferencji (↔) ma swoje źródło w zasadzie jednolitości prokuratury, zgodnie z którą działanie każdego z prokuratorów jest działaniem całej prokuratury jako takiej. Istotą indyferencji jest to, że **zmiany personalne przy dokonywaniu czynności nie mają wpływu na ważność tej czynności**. Z tego powodu dopuszczalny jest udział kilku prokuratorów w rozprawie (co jest regułą) albo prowadzenie postępowania przygotowawczego przez więcej niż jednego prokuratora.

Zasada jednoosobowego dokonywania czynności oznacza, że w postępowaniu karnym czynności prokuratora dokonywane są **jednoosobowo**, a nie kolegalnie, jak to ma miejsce w postępowaniu sądowym w odniesieniu do składu sądu. Nie oznacza to jednak, że w dużych, wielowątkowych sprawach nie może być wyznaczonych do

prowadzenia czynności kilku prokuratorów (tak było np. w sprawie zaważenia się hali Międzynarodowych Targów Katowickich w Katowicach w 2006 r.). Każdy z prokuratorów dokonuje jednak samodzielnie czynności procesowych.

Zasada współpracy z innymi podmiotami wynika z art. 10 pr. prok. Organy samorządu terytorialnego oraz organy administracji rządowej, a także inne państwowe jednostki organizacyjne, spółdzielnie i ich związki, organizacje zawodowe, samorządowe i inne organizacje społeczne mają obowiązek udzielania Prokuratorowi Generalnemu i podległym mu prokuratorom pomocy w realizacji ich zadań.

2.2. Policja i inne organy postępowania przygotowawczego

W zależności od czynności, których dokonuje, w postępowaniu przygotowawczym Policja może występować jako organ kierowniczy lub pomocniczy. W postępowaniu sądowym Policja jest pomocnikiem organu procesowego. Podstawą organizacji i funkcjonowania Policji jest ustawa z 6.04.1990 r. o Policji (Dz.U. z 2024 r. poz. 145).

Policja jest to umundurowana i uzbrojona formacja służąca społeczeństwu i przeznaczona do ochrony bezpieczeństwa ludzi oraz do utrzymywania bezpieczeństwa i porządku publicznego (art. 1 ust. 1 u.pol.).

Zadania Policji obejmują:

- 1) ochronę życia i zdrowia ludzi oraz mienia przed bezprawnymi zamachami naruszającymi te dobra;
- 2) ochronę bezpieczeństwa i porządku publicznego, w tym zapewnienie spokoju w miejscach publicznych oraz w środkach publicznego transportu i komunikacji publicznej, w ruchu drogowym i na wodach przeznaczonych do powszechnego korzystania;
- 3) inicjowanie i organizowanie działań mających na celu zapobieganie popełnianiu przestępstw i wykroczeń oraz zjawiskom kryminogennym i współdziałanie w tym zakresie z organami państwowymi, samorządowymi i organizacjami społecznymi;
- 4) wykrywanie przestępstw i wykroczeń oraz ściganie ich sprawców;
- 5) nadzór nad specjalistycznymi uzbrojonymi formacjami ochronnymi w zakresie określonym w odrębnych przepisach;
- 6) kontrolę przestrzegania przepisów porządkowych i administracyjnych związanych z działalnością publiczną lub obowiązujących w miejscach publicznych;
- 7) współdziałanie z policjami innych państw oraz ich organizacjami międzynarodowymi, a także z organami i instytucjami Unii Europejskiej na podstawie umów i porozumień międzynarodowych oraz odrębnych przepisów;
- 8) gromadzenie, przetwarzanie informacji kryminalnych, w tym danych osobowych;
- 9) prowadzenie zbiorów danych zawierających informacje gromadzone przez uprawnione organy o odciskach linii papilarnych osób, niezidentyfikowanych śladach

- linii papilarnych z miejsc przestępstw oraz o wynikach analizy kwasu deoksyrybonukleinowego (DNA);
- 10) prowadzenie działań kontrterrorystycznych w rozumieniu ustawy z 10.06.2016 r. o działaniach antyterrorystycznych (Dz.U. z 2024 r. poz. 92);
 - 11) ochronę obiektów stanowiących siedziby członków Rady Ministrów, z wyłączeniem obiektów służących Ministrowi Obrony Narodowej i Ministrowi Sprawie-dliwości, wskazanych przez ministra właściwego do spraw wewnętrznych.

Policja realizuje także zadania wynikające z przepisów prawa Unii Europejskiej oraz umów i porozumień międzynarodowych na zasadach i w zakresie w nich określonych.

W granicach swych zadań Policja wykonuje trzy typy czynności: **operacyjno-rozpoznawcze, dochodzeniowo-śledcze i administracyjno-porządkowe**, w celu:

- 1) rozpoznawania, zapobiegania i wykrywania przestępstw, przestępstw skarbowych i wykroczeń;
- 2) poszukiwania osób ukrywających się przed organami ścigania lub wymiaru sprawiedliwości;
- 3) poszukiwania osób zaginionych, które na skutek wystąpienia zdarzenia uniemożliwiającego ustalenie miejsca ich pobytu należy odnaleźć w celu zapewnienia ochrony ich życia, zdrowia lub wolności (art. 14 u.pol.).

Policja wykonuje również czynności na polecenie sądu, prokuratora, organów administracji państwowej i samorządu terytorialnego w zakresie, w jakim obowiązek ten został określony w odrębnych ustawach.

Policjanci, wykonując czynności, o których mowa w art. 14 u.pol., mają prawo m.in.:

- 1) legitymowania osób w celu ustalenia ich tożsamości;
- 2) zatrzymywania osób w trybie i przypadkach określonych w przepisach Kodeksu postępowania karnego i innych ustaw;
- 3) zatrzymywania osób pozbawionych wolności, które:
 - a) na podstawie zezwolenia właściwego organu opuściły areszt śledczy albo zakład karny i w wyznaczonym terminie nie powróciły do niego,
 - b) dokonały ucieczki z aresztu śledczego, zakładu karnego, ze strzeżonego ośrodka lub z aresztu dla cudzoziemców,
 - c) dokonały ucieczki w trakcie konwojowania lub zatrudnienia;
- 4) zatrzymywania osób stwarzających w sposób oczywisty bezpośrednie zagrożenie dla życia lub zdrowia ludzkiego, a także dla mienia;
- 5) pobierania od osób odcisków linii papilarnych lub wymazu ze służówki policzków:
 - a) w trybie i przypadkach określonych w przepisach Kodeksu postępowania karnego oraz ustawy z 22.11.2013 r. o postępowaniu wobec osób z zaburzeniami psychicznymi stwarzających zagrożenie życia, zdrowia lub wolności seksualnej innych osób (Dz.U. z 2022 r. poz. 1689),

- b) w celu identyfikacji osób o nieustalonej tożsamości oraz osób usiłujących ukryć swoją tożsamość, jeżeli ustalenie tożsamości w inny sposób nie jest możliwe,
 - c) za ich zgodą – w celu identyfikacji osób zaginionych lub zwłok ludzkich o nieustalonej tożsamości,
 - d) w celu identyfikacji lub wykrywania sprawców przestępstw – na zasadach określonych w niniejszej ustawie;
- 6) pobierania odcisków linii papilarnych lub materiału biologicznego ze zwłok ludzkich o nieustalonej tożsamości;
 - 7) przeszukiwania osób i pomieszczeń w trybie i przypadkach określonych w przepisach Kodeksu postępowania karnego i innych ustaw;
 - 8) obserwowania i rejestrowania przy użyciu środków technicznych obrazu z pomieszczeń przeznaczonych dla osób zatrzymanych lub doprowadzonych w celu wytrzeźwienia, policyjnych izb dziecka, pokoi przejściowych oraz tymczasowych pomieszczeń przejściowych;
 - 9) dokonywania kontroli osobistej, a także przeglądania zawartości bagaży i sprawdzania ładunku w portach i na dworcach oraz w środkach transportu lądowego, powietrznego i wodnego, w razie istnienia uzasadnionego podejrzenia popełnienia czynu zabronionego pod groźbą kary lub w celu znalezienia:
 - broni lub innych niebezpiecznych przedmiotów mogących służyć do popełnienia czynu zabronionego pod groźbą kary lub
 - przedmiotów, których posiadanie jest zabronione, lub mogących stanowić dowód w postępowaniu prowadzonym w związku z realizacją zadań, o których mowa w art. 1 ust. 2 pkt 1, 2, 3a, 4, 4a, 6 i 7, oraz przepisów innych ustaw określających zadania Policji lub
 - przedmiotów podlegających przepadkowi w przypadku uzasadnionego przypuszczenia posiadania przez osobę broni lub takich przedmiotów lub uzasadnionego przypuszczenia ich użycia do popełnienia czynu zabronionego pod groźbą kary
 - na zasadach i w sposób określony w art. 15d i 15e;
 - 10) obserwowania i rejestrowania przy użyciu środków technicznych obrazu zdarzeń w miejscach publicznych, a w przypadku czynności operacyjno-rozpoznawczych i administracyjno-porządkowych podejmowanych na podstawie ustawy – także dźwięku towarzyszącego tym zdarzeniom;
 - 11) obserwowania i rejestrowania przy użyciu środków technicznych obrazu lub dźwięku w trakcie interwencji w miejscach innych niż publiczne, podczas prowadzenia działań kontrterrorystycznych oraz wspierania działań jednostek organizacyjnych Policji przez służbę kontrterrorystyczną w warunkach szczególnego zagrożenia lub wymagających użycia specjalistycznych sił i środków oraz specjalistycznej taktyki działań, a także w policyjnych środkach transportu;
 - 12) żądania niezbędnej pomocy od instytucji państwowych, organów administracji rządowej i samorządu terytorialnego oraz przedsiębiorców prowadzących działalność w zakresie użyteczności publicznej; wymienione instytucje, organy

- i przedsiębiorcy są obowiązani, w zakresie swojego działania, do udzielenia tej pomocy, w zakresie obowiązujących przepisów prawa;
- 13) zwracania się o niezbędną pomoc do innych przedsiębiorców i organizacji społecznych, jak również zwracania się w nagłych wypadkach do każdej osoby o udzielenie doraźnej pomocy, w ramach obowiązujących przepisów prawa.

Na podstawie art. 312 k.p.k. uprawnienia Policji przysługują także organom: **Straży Granicznej, Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Krajowej Administracji Skarbowej, Centralnego Biura Antykorupcyjnego oraz Żandarmerii Wojskowej**, w zakresie ich właściwości, a także **innym organom przewidzianym w przepisach szczególnych**.

Te inne organy, o których mowa w art. 312 k.p.k., obejmują dwie kategorie organów. Pierwszą z nich tworzą **organy uprawnione do prowadzenia postępowania przygotowawczego na mocy rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z 22.09.2015 r. w sprawie organów uprawnionych obok Policji do prowadzenia dochodzeń oraz organów uprawnionych do wnoszenia i popierania oskarżenia przed sądem pierwszej instancji w sprawach, w których prowadzono dochodzenie, jak również zakresu spraw zleconych tym organom (Dz.U. z 2018 r. poz. 522)** wydanego na podstawie delegacji ustawowej wskazanej w art. 325d k.p.k. Są to:

- 1) **organy Inspekcji Handlowej**, na podstawie ustawy z 15.12.2000 r. o Inspekcji Handlowej (Dz.U. z 2024 r. poz. 312);
- 2) **organy Państwowej Inspekcji Sanitarnej**, na podstawie ustawy z 14.03.1985 r. o Państwowej Inspekcji Sanitarnej (Dz.U. z 2024 r. poz. 416);
- 3) **prezes Urzędu Komunikacji Elektronicznej**, na podstawie ustawy z 16.07.2004 r. – Prawo telekomunikacyjne (Dz.U. z 2024 r. poz. 34 ze zm.);
- 4) **organy Straży Granicznej**, na mocy ustawy z 12.10.1990 r. o Straży Granicznej (Dz.U. z 2024 r. poz. 915);
- 5) w sprawach o przestępstwa określone w art. 77–79 ustawy z 29.09.1994 r. o rachunkowości (Dz.U. z 2023 r. poz. 120 ze zm.):
 - a) **naczelnik urzędu celno-skarbowego** – w sprawach z zakresu kontroli celno-skarbowej,
 - b) **naczelnik urzędu skarbowego** – w pozostałych sprawach.

Organy te **nie mogą występować w procesie karnym** w sytuacji, gdy akt oskarżenia wnosi i popiera **prokurator**.

Druga kategoria obejmuje **organy, które mają uprawnienia do wnoszenia i popierania oskarżenia przed sądem na mocy ustaw szczególnych**. Należą do nich:

- 1) **organy Krajowej Administracji Skarbowej** na podstawie ustawy z 16.11.2016 r. o Krajowej Administracji Skarbowej (Dz.U. z 2023 r. poz. 615 ze zm.);
- 2) **strażnicy leśni**, na podstawie ustawy z 28.09.1991 r. o lasach (Dz.U. z 2024 r. poz. 530);
- 3) **strażnicy Państwowej Straży Łowieckiej**, na podstawie ustawy z 13.10.1995 r. – Prawo łowieckie (Dz.U. z 2023 r. poz. 1082).

Policja, w przeciwieństwie do organów wskazanych powyżej, **nie jest uprawniona do występowania w postępowaniu sądowym w charakterze oskarżyciela publicznego**. Akt oskarżenia sporządzony przez Policję **zatwierdza i wnosi do sądu prokurator** (art. 331 § 1 k.p.k.). Policja pełni funkcję oskarżyciela publicznego w sądowym postępowaniu w sprawach o wykroczenia.

2.3. Sąd

Artykuł 175 ust. 1 Konstytucji RP stanowi, że wymiar sprawiedliwości w Rzeczypospolitej Polskiej sprawują Sąd Najwyższy, sądy powszechne, sądy administracyjne oraz sądy wojskowe. Zgodnie z regułą wyrażoną w art. 177 Konstytucji RP sądy powszechne sprawują wymiar sprawiedliwości we wszystkich sprawach, z wyjątkiem spraw ustawowo zastrzeżonych do właściwości innych sądów.

Ustrój sądów powszechnych uregulowany został w ustawie z 27.07.2001 r. – Prawo o ustroju sądów powszechnych (Dz.U. z 2024 r. poz. 334). Strukturę sądów powszechnych tworzą:

- 1) sądy rejonowe;
- 2) sądy okręgowe;
- 3) sądy apelacyjne.

Postępowanie karne jest dwuinstancyjne, co wynika wprost z art. 176 ust. 1 Konstytucji RP.

Tablica 4. Sądy pierwszej i drugiej instancji w postępowaniu karnym

II instancja	sąd okręgowy	sąd apelacyjny
	↑	↑
I instancja	sąd rejonowy	sąd okręgowy

Zarówno **sąd rejonowy**, jak i **sąd okręgowy** są uprawnione do orzekania w pierwszej instancji w sprawach karnych, przy czym **zasadą jest rozpoznawanie spraw przez sąd rejonowy** (art. 24 § 1 k.p.k.). Orzeka on we wszystkich sprawach, z wyjątkiem spraw przekazanych ustawą do właściwości innego sądu.

Sąd okręgowy jest także sądem drugiej instancji, rozpoznając środki odwoławcze od orzeczeń sądu rejonowego. W sądach okręgowych funkcjonują odrębne wydziały dla spraw rozpoznawanych w pierwszej i drugiej instancji. Sąd apelacyjny orzeka wyłącznie w drugiej instancji.

Wyjątkowo **sądem drugiej instancji może być Sąd Najwyższy**. Taka sytuacja będzie miała miejsce, gdy przy rozpoznawaniu środka odwoławczego wyłoni się **zagadnienie**

prawne wymagające zasadniczej wykładni ustawy, a sąd odwoławczy odroczył rozpoznanie sprawy i przekazał zagadnienie do rozstrzygnięcia Sądowi Najwyższemu. Na podstawie art. 441 § 5 k.p.k., **rozstrzygając w przedmiocie pytania prawnego, Sąd Najwyższy może przejąć sprawę do swego rozpoznania**, a wtedy będzie orzekał jako sąd drugiej instancji. Przejęcie sprawy przez Sąd Najwyższy zdarza się niezmiernie rzadko i ma miejsce wtedy, gdy udzielenie odpowiedzi na pytanie prawne wiązałoby się ze wskazaniem sądowi odwoławczemu konkretnego sposobu rozstrzygnięcia środka odwoławczego, co byłoby sprzeczne z zasadą samodzielności jurysdykcyjnej sądu karnego.

Sądy wojskowe są sądami szczególnymi, ich ustroj uregulowany został w ustawie z 21.08.1997 r. – Prawo o ustroju sądów wojskowych (Dz.U. z 2022 r. poz. 2250). Sądownictwo wojskowe tworzą:

Tablica 5. Sądownictwo wojskowe

II instancja	wojskowe sądy okręgowe	Sąd Najwyższy
	↑	↑
I instancja	wojskowe sądy garnizonowe	wojskowe sądy okręgowe

Jak widać, w strukturze sądów wojskowych brak odpowiednika sądu apelacyjnego. Funkcję tę pełni Sąd Najwyższy. Należy podkreślić, że chociaż Sąd Najwyższy orzeka w strukturze sądownictwa wojskowego, nie jest sądem wojskowym. Strukturę sądów wojskowych zgodnie z art. 3 § 1 Prawa o ustroju sądów wojskowych tworzą tylko wojskowe sądy okręgowe i wojskowe sądy garnizonowe.

Sąd Najwyższy nie jest ani sądem powszechnym, ani sądem szczególnym. Jest **naczelnym organem władzy sądowniczej**, powołanym m.in. do sprawowania wymiaru sprawiedliwości przez:

- 1) zapewnienie w ramach nadzoru **zgodności z prawem oraz jednolitości orzecznictwa** sądów powszechnych i wojskowych przez **rozpoznawanie kasacji oraz innych środków odwoławczych**;
- 2) podejmowanie uchwał **rozstrzygających zagadnienia prawne**;
- 3) **rozstrzyganie innych spraw** określonych w ustawach;
- 4) kontrolę nadzwyczajną prawomocnych orzeczeń sądowych w celu zapewnienia ich zgodności z zasadą demokratycznego państwa prawnego urzeczywistniającego zasady sprawiedliwości społecznej przez rozpoznawanie skarg nadzwyczajnych.

Ustrój i zadania Sądu Najwyższego określa ustawa z 8.12.2017 r. o Sądzie Najwyższym (Dz.U. z 2024 r. poz. 622).

Rozpoznawanie kasacji w sprawach karnych, **skarg na wyrok sądu odwoławczego** na podstawie rozdziału 55a k.p.k., **wniosków o rozstrzygnięcie rozbieżności w wykładni**

prawa, rozstrzyganie **zagadnień prawnych** wymagających zasadniczej wykładni prawa w konkretnej sprawie, **wznowienie postępowania sądowego** zakończonych przed sądem apelacyjnym i Sądem Najwyższym oraz rozpoznawanie skarg nadzwyczajnych, o których mowa w art. 89 ustawy o SN, **należy do środków nadzoru pozainstancyjnego** Sądu Najwyższego.

Środki nadzoru instancyjnego Sądu Najwyższego obejmują rozpoznawanie środków odwoławczych od orzeczeń i zarządzeń wojskowych sądów okręgowych oraz środków odwoławczych od orzeczeń sądów powszechnych w razie przejścia do swojego rozpoznania sprawy w związku z rozstrzygnięciem pytania prawnego (art. 441 § 5 k.p.k.).

2.3.1. Samodzielność jurysdykcyjna sądu karnego

Niezawisłość rozumiana jako podległość sędziów w zakresie orzekania wyłącznie Konstytucji RP i ustawom jest atrybutem sędziego, natomiast **sądy cechuje samodzielność jurysdykcyjna**. Zasada samodzielności jurysdykcyjnej sądów została wyrażona wprost w art. 8 § 1 k.p.k., zgodnie z którym **sąd karny rozstrzyga samodzielnie zagadnienia faktyczne i prawne oraz nie jest związany rozstrzygnięciem innego sądu lub organu**. Przykładowo, jeśli dwóch współsprawców sądzonych było w różnych postępowaniach, z których jedno już się prawomocnie zakończyło, sąd orzekający w sprawie drugiego współoskarżonego nie jest związany ustaleniami poczynionymi przez tamten sąd. Może zarówno odmiennie ustalić przebieg zdarzenia, jak i przypisać sprawcy inną kwalifikację prawną czynu.

Zasada samodzielności jurysdykcyjnej sądu karnego **doznaje ograniczeń w przypadku prejudycjalności**, którą w procesie karnym wiąże się ze **związaniem sądu karnego rozstrzygnięciami innego sądu** czy też **zależnością jednego orzeczenia od drugiego**.

Prejudycjalność występuje w dwóch postaciach:

- 1) jako **związanie sądu karnego prawomocnym rozstrzygnięciem innego sądu kształtującym prawo lub stosunek prawny** (art. 8 § 2 k.p.k.);
- 2) jako **związanie sądu karnego orzeczeniami Trybunału Konstytucyjnego**.

Związanie sądu karnego rozstrzygnięciami innego sądu dotyczy rozstrzygnięć (konstytucyjnych) wszystkich rodzajów sądów (powszechnych, wojskowych, administracyjnych) i **wszystkich rodzajów spraw** (karnych, cywilnych, administracyjnych, gospodarczych, z zakresu prawa pracy i prawa rodzinnego). Przykładem wyroku wiążącego sąd karny jest konstytucyjny wyrok sądu cywilnego orzekający rozwód. Prejudycjalność oznacza, że sąd karny nie może samodzielnie ustalać okoliczności wskazujących na brak trwałego i zupełnego rozkładu pożycia małżeńskiego,

jest tym wyrokiem związany. **Sądu karnego nie wiążą natomiast orzeczenia organów administracji.**

W niektórych przypadkach sam Kodeks postępowania karnego reguluje dodatkowo **ograniczenia samodzielności jurysdykcyjnej sądu karnego**. Tak jest w przypadku art. 541 § 1 k.p.k., dotyczącego wznowienia postępowania sądowego *propter crimen (propter falsa)*. **Czyn będący podstawą wznowienia postępowania sądowego**, którego dopuszczono się w związku z postępowaniem, a istnieje uzasadniona podstawa do przyjęcia, że mogło to mieć wpływ na treść orzeczenia, **musi być stwierdzony prawomocnym wyrokiem skazującym, chyba że orzeczenie takie nie może zapaść** z powodów wymienionych w art. 17 § 1 pkt 3–11 lub art. 22 k.p.k. Innymi słowy, sąd uprawniony do orzekania o wznowieniu postępowania nie może samodzielnie ustalać, czy zostało popełnione przestępstwo w związku z postępowaniem i czy miało ono wpływ na treść orzeczenia podlegającego wznowieniu, jest natomiast związany prawomocnym wyrokiem skazującym lub orzeczeniem zapadłym na podstawie art. 17 § 1 pkt 3–11 lub art. 22 k.p.k.

Związanie sądu karnego orzeczeniami Trybunału Konstytucyjnego wynika z art. 193 Konstytucji RP, zgodnie z którym **każdy sąd może przedstawić Trybunałowi Konstytucyjnemu pytanie prawne** co do zgodności aktu normatywnego z Konstytucją, ratyfikowanymi umowami międzynarodowymi lub ustawą, **jeżeli od odpowiedzi na pytanie prawne zależy rozstrzygnięcie sprawy toczącej się przed sądem**. Na podstawie art. 190 ust. 1 Konstytucji RP orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego mają moc powszechnie obowiązującą i są ostateczne.

Dodatkowe ograniczenia samodzielności jurysdykcyjnej sądu karnego zostały przewidziane w art. 442 § 3 k.p.k., zgodnie z którym **zapatrywania prawne i wskazania sądu odwoławczego co do dalszego postępowania są wiążące dla sądu, któremu sprawę przekazano** do ponownego rozpoznania po uchyleniu wyroku sądu pierwszej instancji. Zapatrywania prawne sądu odwoławczego dotyczą **wykładni określonych przepisów prawa** (zarówno materialnego, jak i procesowego) i **nie mogą wkraczać w sferę oceny dowodów**. Niezastosowanie się przez sąd do zapatrywań sądu odwoławczego i wskazań co do dalszego postępowania stanowi **względną przyczynę odwoławczą** z art. 438 pkt 2 k.p.k.

Ponadto w **przypadku rozstrzygnięcia przez Sąd Najwyższy zagadnienia prawnego** w związku z pytaniem prawnym skierowanym przez sąd odwoławczy **uchwała Sądu Najwyższego jest w danej sprawie (i tylko w niej) wiążąca** (art. 441 § 3 k.p.k.).

Warto przy tej okazji wspomnieć, że **Sąd Najwyższy również doznaje ograniczeń w samodzielności jurysdykcyjnej**, ale ponieważ jest sądem prawa, a nie faktu, **ograniczenia te mogą dotyczyć wyłącznie zagadnień prawnych**. Ograniczenia wynikają ze związania wszystkich składów Sądu Najwyższego uchwałami, którym nadana

została moc zasady prawnej. Zgodnie z art. 87 § 1 ustawy o SN uchwały pełnego składu Sądu Najwyższego, składu połączonych izb oraz składu całej izby z chwilą ich podjęcia uzyskują moc zasad prawnych. Skład siedmiu sędziów może postanowić o nadaniu uchwale mocy zasady prawnej.

Odstąpienie od zasady prawnej przez jakikolwiek skład Sądu Najwyższego możliwe jest w drodze **rozstrzygnięcia powstałego zagadnienia prawnego przez pełny skład izby.**

Odstąpienie od zasady prawnej uchwalonej przez izbę, przez połączone izby albo przez pełny skład Sądu Najwyższego wymaga **ponownego rozstrzygnięcia w drodze uchwały** odpowiednio przez właściwą izbę, połączone izby lub pełny skład Sądu Najwyższego.

Jeżeli skład **jednej izby Sądu Najwyższego** zamierza odstąpić od zasady prawnej uchwalonej przez inną izbę, rozstrzygnięcie następuje **w drodze uchwały obu izb.** Izby mogą przedstawić zagadnienie prawne do rozpoznania przez **pełny skład Sądu Najwyższego** (art. 88 § 3 ustawy o SN). Rozstrzygnięcia pełnego składu Sądu Najwyższego zdarzają się niezmiernie rzadko i zwykle dotyczą spraw ustrojowych, a nie procesowych (np. możliwości delegowania sędziego do innego sądu przez sekretarza lub podsekretarza stanu w miejsce Ministra Sprawiedliwości³).

2.3.2. Skład sądu

Rozpoznanie sprawy przez sąd musi nastąpić nie tylko z zachowaniem właściwości miejscowej, rzeczowej i funkcjonalnej, lecz także w odpowiednim składzie. Orzekanie w składzie innym, niż przewiduje ustawa, stanowi bezwzględną przyczynę uchylenia wyroku z art. 439 § 1 pkt 2 k.p.k. W orzecnictwie sądów powszechnych wskazuje się, że bezwzględna przyczyna odwoławcza nienależytej obsady sądu zachodzi wówczas, gdy „**skład sądu orzekającego w konkretnej sprawie jest różny od tego, który przewidziany jest w ustawie jako wyłączny do rozpoznawania określonej kategorii spraw, w sądzie danego szczebla i w określonym trybie**”⁴.

Składy sądu w postępowaniu karnym na rozprawie i posiedzeniu zostały określone w art. 28–30 k.p.k.

³ Uchwała pełnego składu SN z 14.11.2007 r., BSA 1-4110-5/07, <http://www.sn.pl/sites/orzecnictwo/Orzeczenia2/BSA%20I-4110-5-07.pdf> (dostęp: 4.07.2024 r.).

⁴ Wyrok SA w Warszawie z 30.04.2014 r., II AKa 87/14, LEX nr 1466969.

Tabela 1. Składy sądu w postępowaniu karnym

Rodzaj sądu	Instancja	Rozprawa	Posiedzenie
sąd rejonowy	I	1 sędzia 3 sędziów	1 sędzia 3 sędziów
	II	–	1 sędzia 3 sędziów
sąd okręgowy	I	1 sędzia 3 sędziów 1 sędzia + 2 ławników 2 sędziów + 3 ławników	1 sędzia 3 sędziów
	II	1 sędzia	1 sędzia 3 sędziów
sąd apelacyjny	II	3 sędziów 5 sędziów	1 sędzia 3 sędziów
Sąd Najwyższy		3 sędziów 5 sędziów 7 sędziów 2 sędziów + 1 ławnik 5 sędziów + 2 ławników 3 sędziów + 2 ławników Cała Izba Połączone Izby	1 sędzia 3 sędziów

Z przedstawionego wyżej zestawienia można wywieść kilka zasadniczych reguł:

- 1) sąd karny orzeka **jednoosobowo** lub **kolegialnie**;
- 2) w orzekaniu w sprawach karnych bierze udział czynnik społeczny w postaci ławników;
- 3) ławnicy orzekają wyłącznie w sądach **pierwszej instancji** i w **Sądzie Najwyższym**;
- 4) ławnicy orzekają wyłącznie na **rozprawie**;
- 5) w sądach **drugiej instancji** orzekają wyłącznie **sędziowie zawodowi**, jednak w sprawach dyscyplinarnych i sprawach dotyczących skargi nadzwyczajnej w Sądzie Najwyższym orzekają także ławnicy;
- 6) **na posiedzeniu**, zarówno przed sądem pierwszej, jak i drugiej instancji, orzekają wyłącznie **sędziowie zawodowi**;
- 7) **przewodniczącym** składu sądzącego może być wyłącznie **sędzia zawodowy**.

Artykuł 28 § 1 k.p.k. wskazuje zasadniczy skład sądu na rozprawie. Zgodnie z tym przepisem **na rozprawie głównej** (tj. rozprawie przed sądem pierwszej instancji) **sąd orzeka w składzie jednego sędziego, chyba że ustawa stanowi inaczej**. Wyjątki od zasady jednoosobowego orzekania są następujące:

- 1) w sprawach **o zbrodnie** sąd okręgowy orzeka w składzie **jednego sędziego i dwóch ławników** (art. 28 § 2 k.p.k.);

- 2) **ze względu na szczególną zawiłość sprawy lub jej wagę** sąd pierwszej instancji może postanowić o jej rozpoznaniu w **składzie trzech sędziów albo jednego sędziego i dwóch ławników** (art. 28 § 3 k.p.k.);
- 3) w sprawach o przestępstwa, za które ustawa **przewiduje karę dożywotniego pozbawienia wolności**, sąd okręgowy orzeka w **składzie dwóch sędziów i trzech ławników** (art. 28 § 4 k.p.k.).

O składzie sądu pierwszej instancji decyduje przestępstwo zarzucone oskarżonemu i przewidziana przez przepis prawa materialnego kara za ten czyn. Jak wskazał Sąd Najwyższy, „kolegialny skład sądu pierwszej instancji determinuje dyspozycja w art. 28 § 2 i 4 k.p.k., która uzależnia orzekanie w składzie jednego sędziego i dwóch ławników lub dwóch sędziów i trzech ławników od tego czy sprawa, którą obejmuje postępowanie jurysdykcyjne dotyczy zbrodni, czy też przestępstwa za które ustawa przewiduje karę dożywotniego pozbawienia wolności. Przy czym dyspozycja tego przepisu nie może być rozumiana w ten sposób, że chodzi tu o czyny, których opis i kwalifikacja zostały zamieszczone w akcie oskarżenia, nie można bowiem uznać, że zawarta w akcie oskarżenia ocena prawna czynu oskarżonego ma wyłączny wpływ na właściwość i skład sądu”⁵. **Dla składu sądu nie ma znaczenia, czy kara, która determinuje skład dwóch sędziów zawodowych i trzech ławników, w ogóle może być wymierzona, czy nie** (np. w postępowaniu ponownym z powodu obowiązywania zakazu *reformationis in peius* na podstawie art. 443 k.p.k.).

Na rozprawie **apelacyjnej i kasacyjnej** sąd zasadniczo orzeka w składzie **trzech sędziów**, jednak apelację lub kasację od wyroku **orzekającego karę dożywotniego pozbawienia wolności albo wnoszącą o wymierzenie takiej kary** rozpoznaje sąd w składzie **pięciu sędziów** (art. 29 § 1 i 2 k.p.k.). Wyjątkowo apelację od wyroku sądu rejonowego sąd odwoławczy rozpoznaje w składzie jednoosobowym, jeżeli postępowanie przygotowawcze w tej sprawie było prowadzone w formie dochodzenia.

Na posiedzeniu sąd pierwszej instancji orzeka wyłącznie w składzie zawodowym, z reguły **jednoosobowo**, chyba że ustawa stanowi inaczej albo ze względu na szczególną zawiłość sprawy lub jej wagę prezes sądu zarządzi jej rozpoznanie w **składzie trzech sędziów** (art. 30 § 1 k.p.k.).

Sąd odwoławczy na posiedzeniu orzeka **jednoosobowo**, a w składzie **trzech sędziów** wówczas, gdy zaskarżone orzeczenie **wydano w składzie innym niż jednoosobowy** albo ze względu na **szczególną zawiłość sprawy lub jej wagę** prezes sądu zarządzi jej rozpoznanie w składzie trzech sędziów, chyba że ustawa stanowi inaczej (art. 30 § 2 k.p.k.).

⁵ Postanowienie SN z 17.06.2013 r., III KK 26/13, LEX nr 1328036.

Sąd Najwyższy rozpoznaje sprawę w składzie trzyosobowym, chyba że ustawa nie wymaga wydania wyroku, wówczas Sąd Najwyższy orzeka jednoosobowo. W takim wypadku Prezes Sądu Najwyższego może zarządzić rozpoznanie sprawy w składzie trzech sędziów (art. 534 § 1 k.p.k.).

Jeżeli **kasacja dotyczy orzeczenia Sądu Najwyższego**, podlega rozpoznaniu w składzie **siedmiu sędziów**, chyba że **orzeczenie zostało wydane jednoosobowo**; w takim wypadku Sąd Najwyższy **orzeka w składzie trzech sędziów** (art. 534 § 2 k.p.k.). Sąd Najwyższy orzeka w składzie siedmioosobowym m.in. wtedy, gdy **skład trzyosobowy przekazał sprawę do rozpoznania składowi powiększonemu**.

Skargę nadzwyczajną rozpoznaje Sąd Najwyższy w składzie dwóch sędziów Sądu Najwyższego orzekających w Izbie Kontroli Nadzwyczajnej i Spraw Publicznych oraz jednego ławnika Sądu Najwyższego. Jeżeli skarga nadzwyczajna dotyczy orzeczenia zapadłego w wyniku postępowania, w którego toku orzeczenie wydał Sąd Najwyższy, sprawę rozpoznaje Sąd Najwyższy w składzie pięciu sędziów Sądu Najwyższego orzekających w Izbie Kontroli Nadzwyczajnej i Spraw Publicznych oraz dwóch ławników Sądu Najwyższego. Jeżeli któryś z powyższych składów Sądu Najwyższego zamierza odstąpić od zasady prawnej uchwalonej przez izbę Sądu Najwyższego, przedstawia powstałe zagadnienie prawne do rozstrzygnięcia składowi:

- 1) całej Izby Kontroli Nadzwyczajnej i Spraw Publicznych – jeżeli zamierza odstąpić od zasady prawnej uchwalonej przez skład Izby Kontroli Nadzwyczajnej i Spraw Publicznych; rozstrzygnięcie następuje w drodze uchwały składu całej izby;
- 2) Izby Kontroli Nadzwyczajnej i Spraw Publicznych oraz izby, która uchwaliła zasadę prawną – jeżeli zamierza odstąpić od zasady prawnej uchwalonej przez skład izby innej niż Izba Kontroli Nadzwyczajnej i Spraw Publicznych; rozstrzygnięcie następuje w drodze uchwały całych składów obu izb.

Prawo o ustroju sądów powszechnych przewiduje możliwość wyznaczenia do rozprawy jednego lub dwóch sędziów (lub asesorów) dodatkowych. Wprowadzenie tej regulacji wynika z obowiązującej w procesie karnym **reguły niezmienności składu orzekającego**. Nieobecność któregośkolwiek z członków sądu (składu orzekającego) na całej rozprawie stanowi **bezwzględną przyczynę uchylenia wyroku** z art. 439 § 1 pkt 2 k.p.k.

Zgodnie z art. 47 § 1 p.u.s.p. prezes sądu może wyznaczyć **sędziego (lub asesora) dodatkowego do rozprawy, jeżeli istnieje prawdopodobieństwo, że będzie ona trwać dłuższy czas**. W razie potrzeby **można wyznaczyć dwóch sędziów (asesorów) dodatkowych**; w takim przypadku należy wskazać kolejność, w której będą oni wstępować do udziału w naradzie i głosowaniu.

Sędziowie (asesorzy) dodatkowi nie powiększają składu sądu. Wstępują w miejsce nieobecnego sędziego. Zgodnie z art. 47 § 2 p.u.s.p. sędzia (asesor) dodatkowy bierze udział w naradzie i głosowaniu, jeżeli jeden z sędziów nie może uczestniczyć w składzie sądu.

3. Referendarze sądowi

Instytucja referendarzy sądowych została wprowadzona do Kodeksu postępowania karnego na mocy noweli z 27.09.2013 r., która weszła w życie 1.07.2015 r. Pozycję ustrojową referendarzy sądowych reguluje Prawo o ustroju sądów powszechnych.

Ustawa ta przewiduje dwa typy zadań wykonywanych przez sądy powszechne:

- 1) **z zakresu wymiaru sprawiedliwości** – wykonywane przez **sędziów**, a w sądach rejonowych także przez **asesorów sądowych**, z wyłączeniem stosowania tymczasowego aresztowania w postępowaniu przygotowawczym i rozpoznawania zażaleń na postanowienia o odmowie wszczęcia śledztwa lub dochodzenia, na postanowienia o umorzeniu śledztwa lub dochodzenia i na postanowienia o umorzeniu dochodzenia i wpisaniu sprawy do rejestru przestępstw (art. 2 § 1 i 1a p.u.s.p.);
- 2) **z zakresu ochrony prawnej – inne niż wymiar sprawiedliwości**, wykonywane w sądach przez **referendarzy sądowych** i **starszych referendarzy sądowych** (art. 2 § 2 p.u.s.p.), przez **asesorów sądowych**, a także przez **sędziów**, jeżeli ich wykonywanie przez referendarzy sądowych nie jest możliwe (art. 2 § 2a p.u.s.p.).

Nie ma legalnej definicji pojęcia ochrony prawnej. W doktrynie określa się tym mianem „**zadania sądów, które nie polegają na rozstrzyganiu sporów o prawo i konfliktów prawnych ani na rozstrzyganiu o zasadności zarzutów karnych**”⁶.

Inne definicje akcentują, że **istotą ochrony prawnej jest rozstrzyganie konfliktów prawnych przez wyspecjalizowane podmioty państwowe, powołane i wyposażone przez ustawodawcę w odpowiednie kompetencje**. Ochrona prawna ma więc polegać na:

- 1) orzekaniu;
- 2) wykonywaniu orzeczeń;
- 3) kontroli i wspieraniu przestrzegania prawa przez wszystkich adresatów norm prawnych⁷.

Trybunał Konstytucyjny⁸ wymienił dwie funkcje sądów:

- 1) **funkcję wymiaru sprawiedliwości**, w ramach której sądy **merytorycznie rozstrzygają** sprawę;
- 2) **funkcję ochrony prawnej jednostki**, w ramach której sądy **kontrolują akty organów władzy publicznej** godzące w konstytucyjnie gwarantowane prawa i wolności.

Oba obszary kompetencji sądów, tj. wymiar sprawiedliwości i zadania z zakresu ochrony prawnej, są wskazane w art. 1 § 2 i 3 p.u.s.p.

⁶ T. Ereciński, J. Gudowski, J. Iwulski, *Komentarz do Prawa o ustroju sądów powszechnych i ustawy o Krajowej Radzie Sądownictwa*, red. J. Gudowski, Warszawa 2009, s. 595.

⁷ F. Prusak, *Organy ochrony prawnej*, Warszawa 2002, s. 11–16.

⁸ Wyrok TK z 1.12.2008 r., P 54/07 (Dz.U. Nr 218, poz. 1400).

Ideą wprowadzenia referendarzy sądowych do procesu karnego było maksymalne odciążenie sędziów od zadań, które nie są wymiarem sprawiedliwości, a w konsekwencji usprawnienie postępowania karnego i zapobieżenie przewlekłości.

Uprawnienia referendarza sądowego w procesie karnym obejmują:

- 1) wydawanie poleceń Policji w zakresie postępowania karnego (art. 15 § 1 k.p.k.);
- 2) kierowanie sprawy do instytucji lub osoby do tego uprawnionej w celu przeprowadzenia postępowania mediacyjnego między pokrzywdzonym i oskarżonym (art. 23a § 1 k.p.k.);
- 3) wydawanie postanowień o umorzeniu postępowania w przypadku:
 - a) odstąpienia oskarżyciela posiłkowego od oskarżenia w sprawie, w której oskarżyciel publiczny nie przystąpił do postępowania (art. 57 § 2 k.p.k.),
 - b) odstąpienia prokuratora od oskarżenia w sprawach o przestępstwa prywatnoskargowe i niezłożenia przez pokrzywdzonego aktu oskarżenia lub oświadczenia, że podtrzymuje oskarżenie jako prywatne (art. 60 § 4 k.p.k.),
 - c) gdy w terminie zawitym 3 miesięcy od dnia śmierci oskarżyciela prywatnego osoba uprawniona nie wstąpi w prawa zmarłego (art. 61 § 2 k.p.k.);
- 4) wydawanie postanowień o zawieszeniu postępowania w razie śmierci oskarżyciela prywatnego (art. 61 § 2 k.p.k.);
- 5) wyznaczenie w postępowaniu sądowym obrońcy z urzędu (art. 81 § 1 k.p.k.);
- 6) wyznaczenie oskarżonemu nowego obrońcy w miejsce dotychczasowego (art. 81 § 2 k.p.k.);
- 7) powiadomienie oskarżonego oraz obrońcy o wyznaczeniu obrońcy z urzędu, jeżeli okoliczności wskazują na konieczność natychmiastowego podjęcia obrony (art. 81a § 3 k.p.k.);
- 8) wyznaczenie innego obrońcy do dokonania czynności, jeżeli czynności należy dokonać poza siedzibą lub miejscem zamieszkania obrońcy z urzędu (art. 84 § 2 k.p.k.);
- 9) wyznaczenie pełnomocnika z urzędu (art. 88 § 1 k.p.k.);
- 10) sprawdzenie okoliczności faktycznych niewymagających przeprowadzenia dowodu przed wydaniem orzeczenia na posiedzeniu (art. 97 k.p.k.);
- 11) nadanie klauzuli wykonalności orzeczeniu podlegającemu wykonaniu w drodze egzekucji na żądanie osoby uprawnionej, a także ugodzie zawartej w postępowaniu mediacyjnym oraz ugodzie zawartej przed sądem lub referendarzem sądowym, jeśli nadaje się do egzekucji (art. 107 § 1 i 3 k.p.k.);
- 12) odmowę nadania klauzuli wykonalności ugodzie zawartej przed mediatorem, jeżeli ugoda jest sprzeczna z prawem lub zasadami współżycia społecznego albo zmierza do obejścia prawa (art. 107 § 4 k.p.k.);
- 13) wydawanie zarządzeń o wezwaniu do usunięcia braków formalnych pisma procesowego (art. 120 § 3 k.p.k.);
- 14) wydawanie zarządzeń o uznaniu za bezskuteczne pisma procesowego w razie nieuzupełnienia braku w terminie (art. 120 § 3 k.p.k.);
- 15) wydawanie zarządzeń w przedmiocie wniosku o wydanie odpłatnie kopii dokumentów z akt sprawy oraz uwierzytelnionych akt sprawy (art. 156 § 2 i 3 k.p.k.);

- 16) wzywianie stron do złożenia w oznaczonym terminie wniosków co do sposobu odtworzenia akt sprawy oraz przedstawienia dokumentów umożliwiających ich odtworzenie (art. 162 k.p.k.);
- 17) wzywianie osób posiadających potrzebne dokumenty do ich przedstawienia sądowi (art. 163 k.p.k.);
- 18) w postępowaniu przed sądem udział w miejscu przebywania świadka w czynności przesłuchania świadka przy użyciu urządzeń technicznych umożliwiających przeprowadzenie tej czynności na odległość z jednoczesnym bezpośrednim przekazem obrazu i dźwięku (art. 177 § 1a k.p.k.);
- 19) złożenie rzeczy do depozytu sądowego (art. 231 k.p.k.);
- 20) wydanie w postępowaniu sądowym postanowienia o sprzedaży przedmiotów ulegających szybkiemu zniszczeniu lub takich, których przechowywanie byłoby połączone z niewspółmiernymi kosztami lub nadmiernymi trudnościami albo powodowałoby znaczne obniżenie wartości rzeczy (art. 232 § 1 k.p.k.);
- 21) wydanie postanowienia o zarządzeniu zniszczenia w całości lub w części pozostałych ilości przedmiotów lub substancji zbędnych do przeprowadzenia badań oraz o miejscu i czasie przechowywania ich pozostałej części w ilości niezbędnej do przeprowadzenia badań (art. 232a § 2 i 3 k.p.k.);
- 22) wyznaczenie obrońcy z urzędu do udziału w posiedzeniu sądu dotyczącym przedłużenia stosowania tymczasowego aresztowania oraz rozpoznania zażalenia na zastosowanie lub przedłużenie stosowania tego środka zapobiegawczego (art. 249 § 5 k.p.k.);
- 23) udział w miejscu przebywania podejrzanego w posiedzeniu prowadzonym w trybie zdalnym (art. 250 § 3c k.p.k.);
- 24) zarządzenie doręczenia oskarżonemu odpisu aktu oskarżenia z wezwaniem do składania wniosków dowodowych (art. 338 § 1 k.p.k.);
- 25) udział w miejscu przebywania podejrzanego w rozprawie prowadzonej w trybie zdalnym (art. 374 § 5 k.p.k.);
- 26) ustanowienie obrońcy z urzędu w sprawie, w której oskarżony musi mieć obrońcę i korzysta z obrony z wyboru, gdy obrońca lub oskarżony wypowiada stosunek obrończy, a oskarżony nie powołał obrońcy z wyboru (art. 378 § 1 k.p.k.);
- 27) udział w miejscu składania wyjaśnień lub zeznań w toku przesłuchania przy użyciu urządzeń technicznych umożliwiających przeprowadzenie tej czynności na odległość z jednoczesnym bezpośrednim przekazem obrazu i dźwięku, gdy należy się obawiać, że obecność oskarżonego mogłaby oddziaływać krępująco na wyjaśnienia współoskarżonego albo na zeznania świadka lub biegłego (art. 390 § 3 k.p.k.);
- 28) odmowę przyjęcia wniosku o sporządzenie uzasadnienia wyroku (art. 422 § 4 k.p.k.);
- 29) wyznaczenie obrońcy z urzędu, jeżeli sąd nie zarządza sprowadzenia oskarżonego nieposiadającego obrońcy na rozprawę odwoławczą (art. 451 k.p.k.);
- 30) prowadzenie posiedzenia pojednawczego w postępowaniu prywatnoskargowym (art. 489 § 1 k.p.k.);
- 31) umorzenie postępowania prywatnoskargowego w razie pojednania stron (art. 492 § 1 k.p.k.);

- 32) branie udziału w miejscu przebywania sprawcy we wszystkich czynnościach sądowych przy użyciu urządzeń technicznych umożliwiających przeprowadzenie tych czynności na odległość w wypadku odstąpienia od przymusowego doprowadzenia do sądu sprawcy ujętego w postępowaniu przyspieszonym (art. 517b § 2b k.p.k.);
- 33) zwrot zryczałtowanej równowartości wydatków oskarżycielowi prywatnemu (art. 622 k.p.k.);
- 34) zwolnienie osoby od wyłożenia kosztów podlegających uiszczeniu przy wnoszeniu pisma procesowego (art. 623 k.p.k.);
- 35) orzekanie w zakresie dodatkowego ustalenia wysokości kosztów (art. 626 § 2 k.p.k.).

Zgodnie z art. 93a § 1 i 2 k.p.k. referendarz sądowy w wypadkach określonych w ustawie może wydawać:

- 1) postanowienia;
- 2) zarządzenia;
- 3) polecenia, które zgodnie z ustawą wydaje sąd.

Referendarz sądowy wydaje **postanowienia na posiedzeniu** (art. 95 § 2 k.p.k.). Od **postanowień i zarządzeń** wydanych przez referendarza sądowego może być wniesiony **sprzeciw**, który przysługuje **stronom**, a także **osobie, której postanowienie bezpośrednio dotyczy**, chyba że ustawa stanowi inaczej. **Sprzeciw ma skutek kasatoryjny**, co oznacza, że **w razie wniesienia sprzeciwu postanowienie lub zarządzenie traci moc**, a decyzję w tym przedmiocie wyda sąd.

Na mocy ustawy z 10.07.2015 r. o zmianie ustawy – Prawo o ustroju sądów powszechnych oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 1224 ze zm.), która weszła w życie 1.01.2016 r., przywrócono instytucję **asesorów sądowych**. Zgodnie z art. 2 § 1a p.u.s.p., znowelizowanym ustawą z 11.05.2017 r. o zmianie ustawy o Krajowej Szkole Sądownictwa i Prokuratury, ustawy – Prawo o ustroju sądów powszechnych oraz niektórych innych ustaw (Dz.U. poz. 1139), która weszła w życie 21.06.2017 r., **zadania z zakresu wymiaru sprawiedliwości** wykonują sędziowie, a w sądach rejonowych także asesory sądowi, **z wyłączeniem stosowania tymczasowego aresztowania w postępowaniu przygotowawczym oraz rozpoznawania zażaleń na postanowienia o odmowie wszczęcia śledztwa lub dochodzenia, na postanowienia o umorzeniu śledztwa lub dochodzenia i na postanowienia o umorzeniu dochodzenia i wpisaniu sprawy do rejestru przestępstw**. Asesorów sądowych mianuje **Minister Sprawiedliwości na czas nieokreślony**, na podstawie list klasyfikacyjnych egzaminowanych aplikantów sędziowskich i prokuratorskich Krajowej Szkoły Sądownictwa i Prokuratury. Co prawda zgodnie z art. 106j § 1 p.u.s.p. asesor sądowy w sprawowaniu swojego urzędu jest niezawisły i podlega tylko Konstytucji RP oraz ustawom, jednak sposób jego powoływania budzi poważne wątpliwości natury konstytucyjnej co do rzeczywistej niezawisłości asesora.

4. Strony procesu karnego

Stroną procesową jest podmiot, który ma interes prawny w korzystnym dla siebie rozstrzygnięciu o przedmiocie procesu karnego.

Interesy prawne poszczególnych uczestników procesu karnego **różnią się w zależności od ich pozycji procesowej** i wcale nie muszą dotyczyć kwestii rozstrzygnięcia o przedmiocie procesu karnego. Dla przykładu świadek ma interes prawny w uzyskaniu zwrotu kosztów stawienia na wezwanie organu procesowego, ale nie ma interesu w rozstrzygnięciu o przedmiocie procesu. W teorii prawa **interes prawny** jest definiowany jako:

„potrzeba instytucjonalnoprawnej ochrony określonego dobra chronionego prawnie przed naruszeniem w razie zagrożenia lub też przywrócenia stanu rzeczy sprzed naruszenia bądź uzyskania instytucjonalnoprawnych gwarancji otrzymania określonego dobra (korzyści), mieszczącego się w sferze uprawnień przysługującego danemu podmiotowi prawnemu”⁹.

Próbując ustalić, który z uczestników procesu karnego jest stroną procesową, warto przeprowadzić **test interesu prawnego**, biorąc pod uwagę, czy interes prawny **dotyczy rozstrzygnięcia całego procesu karnego**, a konkretnie jego przedmiotu i kwestii odpowiedzialności karnej oskarżonego za czyn mu zarzucony, i **czy jest to jego własny interes**. Interes taki ma m.in. oskarżony (domagając się uniewinnienia), ale już nie jego obrońca, który ma interes prawny w zniesieniu lub złagodzeniu odpowiedzialności karnej oskarżonego – swojego mandanta, a zatem obrońca nie jest stroną procesu karnego.

Strony procesowe dzielą się na **czynne i bierne**.

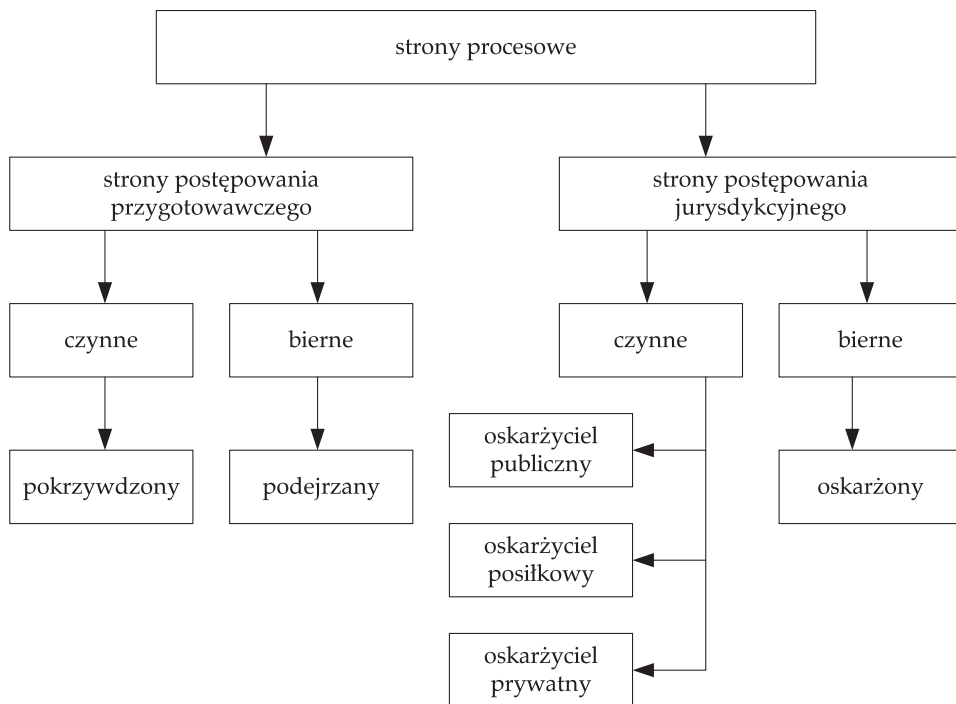
Stroną **czynną** jest **podmiot występujący z opartym na prawie materialnym żądaniem ukarania sprawcy za czyn mu zarzucony**, stroną **bierną** – **podmiot, przeciwko któremu żądanie takie jest skierowane**.

Oskarżyciel realizuje procesową **funkcję oskarżania**, **oskarżony** natomiast – **funkcję obrony**.

W poszczególnych stadiach procesu karnego występują inne strony procesowe, jakkolwiek role te w obu stadiach odgrywają te same podmioty.

⁹ H. Groszyk, A. Korybski, *O pojęciu interesu w naukach prawnych (przegląd wybranej problematyki z perspektywy teoretycznoprawnej)* [w:] *Pojęcie interesu w naukach prawnych, prawie stanowionym i orzecznictwie sądowym Polski i Ukrainy*, red. A. Korybski, M. Kostyckij, L. Leszczyński, Lublin 2006, s. 13.

Tablica 6. Rodzaje stron procesowych

Co do zasady **nie jest dopuszczalne łączenie przeciwstawnych ról procesowych** i jednoczesne występowanie w procesie karnym jako strona czynna i bierna. Jedyny wyjątek od tej reguły stanowi wytoczenie przez oskarżonego w postępowaniu prywatnoskarbowym **skargi wzajemnej** przeciwko pokrzywdzonemu (art. 497 § 1 k.p.k.). Dochodzi wówczas do połączenia obu postępowań, a obaj oskarżyciele prywatni korzystają z praw oskarżonego, co ma im zagwarantować realizację prawa do obrony (art. 497 § 3 zdanie pierwsze k.p.k.). W istocie więc obaj oskarżyciele prywatni (oskarżeni) nadal pełnią tylko jedną funkcję procesową – funkcję obrony.

Zarówno po stronie czynnej, jak i biernej może występować kilka podmiotów. Można więc mówić w takiej sytuacji o **współuczestnictwie czynnym** (wielość podmiotów po stronie czynnej) oraz **współuczestnictwie biernym** (wielość podmiotów po stronie biernej). **Współuczestnictwo to nie ma charakteru koniecznego**, dopuszczalne jest wyłączenie sprawy jednego czy kilku oskarżonych do odrębnego postępowania. Podobnie po stronie czynnej nie muszą uczestniczyć w postępowaniu wszystkie podmioty uprawnione do występowania w tej roli. Co więcej, sam Kodeks postępowania karnego pozwala na ograniczenie liczby oskarżycieli posiłkowych na podstawie art. 56 § 1 k.p.k.

W procesie karnym można wyodrębnić także **quasi-strony**. Są to podmioty, które nie są stronami procesowymi w znaczeniu ścisłym, jednak mają interes prawny

w konkretnym rozstrzygnięciu procesu karnego i którym przepis szczególny przyznał uprawnienia zbliżone do uprawnień strony. Aktualnie w procesie karnym są dwie quasi-strony. Po pierwsze, jest nią **pokrzywdzony biorący udział w posiedzeniu w przedmiocie warunkowego umorzenia postępowania**, o ile nie złożył oświadczenia o zamiarze działania w charakterze oskarżyciela posiłkowego ubocznego. Przysługują mu określone uprawnienia, w tym prawo do udziału w posiedzeniu i dokonywania określonych czynności procesowych, a także na podstawie art. 444 k.p.k. **prawo do złożenia apelacji** od wyroku warunkowo umarzającego zapadłego na posiedzeniu.

Po drugie, funkcję quasi-strony pełni **właściciel przedsiębiorstwa zagrożonego przeпадkiem**, o którym mowa w art. 44a § 2 k.k. Podmiotowi temu przysługują prawa strony **w zakresie czynności procesowych odnoszących się do tego środka** (art. 91b k.p.k.).

W pozostałych postępowaniach katalog stron jest inny niż w „zwykłym” postępowaniu. Należą do nich:

- 1) **podmiot pociągnięty do odpowiedzialności posiłkowej** w postępowaniu w sprawach o przestępstwa skarbowe, to jest osoba fizyczna, osoba prawna lub jednostka organizacyjna niemająca osobowości prawnej, którą organ prowadzący postępowanie w sprawie o przestępstwo skarbowe wezwał do udziału w tym charakterze (art. 120 § 1 w zw. z art. 53 § 40 k.k.s.);
- 2) **interwenient** w postępowaniu w sprawach o przestępstwa skarbowe, to jest podmiot, który nie będąc podejrzanym lub oskarżonym w postępowaniu w sprawie o przestępstwo skarbowe lub wykroczenie skarbowe, zgłosił w tym postępowaniu roszczenie do przedmiotów podlegających przepadkowi (art. 120 § 1 k.k.s. w zw. z art. 53 § 41 k.k.s.).

Szczególnym podmiotem jest również **podmiot zbiorowy** występujący w postępowaniu, którego przedmiotem jest kwestia odpowiedzialności podmiotu zbiorowego (art. 3 ustawy z 28.10.2002 r. o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary, Dz.U. z 2023 r. poz. 659).

Problematyka stron zastępczych i stron nowych została omówiona w podpunkcie 4.3 niniejszego rozdziału.

Warunkiem występowania w charakterze strony jest posiadanie zdolności procesowej oraz legitymacji procesowej. Zagadnienia te zostaną szczegółowo omówione w rozdziale IV „Czynności procesowe”. W tym miejscu warto tylko zwrócić uwagę, że **zdolność procesowa to uprawnienie do stania się podmiotem stosunku procesowego** (stroną procesową, czynną albo bierną) w jakimkolwiek, abstrakcyjnym procesie karnym. **Zdolność procesowa czynna** to uprawnienie do bycia stroną czynną. **Zdolność procesowa bierna** jest uprawnieniem do bycia stroną bierną. Posiadają ją tylko osoby fizyczne, a osoby prawne wyłącznie w zakresie ich odpowiedzialności wyznaczonej przez przepisy prawa. Osoba fizyczna uzyskuje zdolność procesową bierną z chwilą

ukończenia 13. roku życia w związku z postępowaniem w sprawach nieletnich. W postępowaniu zwyczajnym zdolność taką nabywa po ukończeniu 14 lat, ze względu na uregulowania art. 10 § 2a k.k.

4.1. Pojęcie i rodzaje oskarżycieli

Oskarżycielem w procesie karnym jest **podmiot występujący do sądu we własnym imieniu lub w imieniu państwa z żądaniem ukarania sprawcy za czyn mu zarzucony i żądanie to przed sądem popiera albo podmiot popierający przed sądem żądanie innego oskarżyciela.**

Biorąc pod uwagę **kryterium podmiotowe**, *in abstracto* (w ujęciu modelowym) można wyróżnić pięć kategorii oskarżycieli:

- 1) oskarżyciel publiczny;
- 2) oskarżyciel *ex populo*;
- 3) oskarżyciel społeczny;
- 4) oskarżyciel posiłkowy;
- 5) oskarżyciel prywatny.

Oskarżycielem publicznym jest zawsze organ państwa uprawniony do występowania ze skargą i popierania jej przed sądem. Z reguły jest to prokurator, a inny organ, jeśli przepis szczególnie tak stanowi.

Oskarżyciel *ex populo* to obywatel niebędący pokrzywdzonym, który wnosił skargę przeciwko sprawcy czynu godzącego w dobro publiczne¹⁰. *Actio popularis* była charakterystyczna dla klasycznego procesu rzymskiego. Nie funkcjonuje w polskim procesie karnym.

Oskarżyciel społeczny, znany procesowi radzieckiemu, jest to organizacja społeczna, która miała uprawnienia oskarżycielskie¹¹. Podobnie jak oskarżyciel *ex populo* nie jest znany polskiej procedurze karnej, jakkolwiek echa tej instytucji można się doszukiwać w instytucji przedstawiciela społecznego (art. 90 k.p.k.).

Oskarżyciel posiłkowy to pokrzywdzony, który w sprawach publicznoskargowych wnosi lub popiera przed sądem publiczny akt oskarżenia, działając zamiast lub obok oskarżyciela publicznego.

Oskarżycielem prywatnym jest także pokrzywdzony, który wnosi i popiera przed sądem akt oskarżenia w sprawie o przestępstwo prywatnoskargowe.

¹⁰ M. Cieślak, *Polska procedura karna. Podstawowe założenia teoretyczne*, Warszawa 1973, s. 83, 86, 103.

¹¹ W. Daszkiewicz, *Oskarżyciel w polskim procesie karnym*, Warszawa 1960, s. 16.

Ze względu na **zakres kompetencji** (kryterium przedmiotowe) oskarżycieli można wyróżnić:

- 1) oskarżyciela zasadniczego – typowego dla danego trybu ścigania;
- 2) oskarżycieli pobocznych.

W sprawach z oskarżenia publicznego oskarżycielem zasadniczym jest prokurator. W postępowaniu prywatnoskargowym funkcję tę pełni oskarżyciel prywatny. W razie ingerencji prokuratora w postępowanie prywatnoskargowe na podstawie art. 60 § 1 k.p.k. oskarżycielem zasadniczym staje się prokurator, skarga oskarżyciela prywatnego przechodzi w stan uśpienia (*actio dormiens* – **skarga drzemiąca**), zaś oskarżyciel prywatny traci status głównego oskarżyciela. Stosuje się wówczas do niego odpowiednio przepisy o oskarżycielu posiłkowym ubocznym.

Oskarżycielem pobocznym są wszyscy oskarżyciele niebędący oskarżycielem zasadniczym. Należą do tej grupy nieprokuratorscy oskarżyciele publiczni oraz **oskarżyciele posiłkowi** (uboczny i subsydiarny).

W procesie karnym może występować jeden oskarżyciel zasadniczy i wielu oskarżycieli pobocznych, pod warunkiem że oskarżycielem pobocznym jest oskarżyciel posiłkowy, a nie publiczny. Każdy z nich reprezentuje własny interes prawny, a działania poszczególnych oskarżycieli nie muszą być ze sobą zbieżne.

4.2. Oskarżyciel publiczny

Oskarżycielem publicznym jest organ państwa, który na mocy ustawy jest uprawniony do wykonywania funkcji oskarżycielskich w procesie karnym w interesie państwa. Ponieważ oskarżyciel publiczny nie reprezentuje w postępowaniu własnego, indywidualnego interesu, lecz interes publiczny, jest zobowiązany do zachowania obiektywizmu oraz dążenia do uzyskania sprawiedliwego i zgodnego z prawem rozstrzygnięcia.

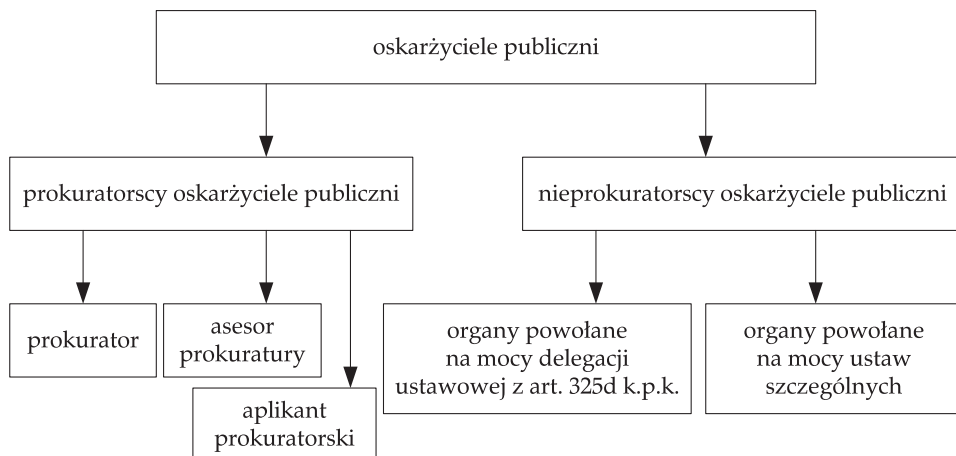
Do grupy **prokuratorskich oskarżycieli publicznych** zalicza się **prokuratora, asesora**, któremu **powierzono wykonywanie czynności prokuratora**, oraz **aplikanta prokuratorskiego** po ukończeniu 12 miesięcy aplikacji prokuratorskiej.

Grupę **nieprokuratorskich oskarżycieli publicznych** tworzą **dwie kategorie** podmiotów:

- 1) **organy uprawnione do występowania w tej roli na mocy rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z 22.09.2015 r. w sprawie organów uprawnionych obok Policji do prowadzenia dochodzeń oraz organów uprawnionych do wnoszenia i popierania oskarżenia przed sądem pierwszej instancji w sprawach, w których prowadzono dochodzenie, jak również zakresu spraw zleconych tym organom (Dz.U. z 2018 r. poz. 522);**

- 2) **organy, które na mocy ustaw szczególnych** mają uprawnienia do wnoszenia i popierania oskarżenia przed sądem.

Tablica 7. Rodzaje oskarżycieli publicznych

Według rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości w sprawie organów uprawnionych obok Policji do prowadzenia dochodzeń oraz organów uprawnionych do wnoszenia i popierania oskarżenia przed sądem pierwszej instancji w sprawach, w których prowadzono dochodzenie, jak również zakresu spraw zleconych tym organom dochodzenie, obok Policji, dochodzenia prowadzić mogą również:

- 1) organy Inspekcji Handlowej w sprawach o ujawnione przez nie w czasie przeprowadzania kontroli przestępstwa określone w art. 43 ust. 1 i 2 oraz w art. 45³ ust. 1 u.w.t. oraz w art. 38 ustawy o Inspekcji Handlowej;
- 2) organy Państwowej Inspekcji Sanitarnej w sprawach o przestępstwa określone w art. 37b ustawy o Państwowej Inspekcji Sanitarnej, w art. 96–99 ustawy z 25.08.2006 r. o bezpieczeństwie żywności i żywienia (Dz.U. z 2023 r. poz. 1448), w art. 31–34, 36–40, 50 i 51 ustawy z 25.02.2011 r. o substancjach chemicznych i ich mieszaninach (Dz.U. z 2022 r. poz. 1816) oraz w art. 14 ust. 3 ustawy z 30.03.2001 r. o kosmetykach (Dz.U. z 2013 r. poz. 475 ze zm.);
- 3) Prezes Urzędu Komunikacji Elektronicznej w sprawach o przestępstwa określone w art. 208 ust. 2 Prawa telekomunikacyjnego;
- 4) organy Straży Granicznej w sprawach o przestępstwa określone w art. 264 § 2, art. 264a § 1, art. 270, 271 § 1 i 2 oraz w art. 272–277 k.k., w art. 464 ustawy z 12.12.2013 r. o cudzoziemcach (Dz.U. z 2024 r. poz. 769), w art. 125 ustawy z 13.06.2003 r. o udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 2023 r. poz. 1504 ze zm.) oraz w art. 9 i 10 ust. 1 i 2 ustawy z 15.06.2012 r. o skutkach powierzania wykonywania pracy cudzoziemcom przebywającym wbrew przepisom na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 2021 r. poz. 1745);

- 5) w sprawach o przestępstwa określone w art. 77–79 ustawy z 29.09.1994 r. o rachunkowości (Dz.U. z 2023 r. poz. 120) uprawnienia takie przysługują także:
- a) naczelnikowi urzędu celno-skarbowego – w sprawach z zakresu kontroli celno-skarbowej,
 - b) naczelnikowi urzędu skarbowego – w pozostałych sprawach.

Organy te mogą również w tym zakresie wnosić i popierać oskarżenie **przed sądem pierwszej instancji**. Wskazane wyżej organy nie mogą występować w charakterze oskarżyciela publicznego, jeżeli akt oskarżenia wnosi i popiera prokurator.

Szef Urzędu do Spraw Cudzoziemców pełni funkcję oskarżyciela publicznego w postępowaniu przed sądem rejonowym w przedmiocie odwołania od decyzji Szefa Urzędu o odmowie uwzględnienia wniosku o zwolnienie ze strzeżonego ośrodka lub z aresztu dla cudzoziemców (art. 89b ust. 5 ustawy o udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej).

Organy, które **na mocy ustaw szczególnych** mają uprawnienia do wnoszenia i popierania oskarżenia przed sądem, to:

- 1) **strażnicy leśni** na podstawie ustawy o lasach;
- 2) **strażnicy Państwowej Straży Łowieckiej** na podstawie Prawa łowieckiego.

Prokurator jest jedynym organem państwa, którego zasadniczym celem działalności jest oskarżanie w procesie karnym. Innym organom państwa uprawnienia oskarżycielskie są przypisane dodatkowo. Przepis art. 64 § 1 pr. prok. przewiduje, że prokurator wykonuje czynności oskarżyciela publicznego przed wszystkimi sądami. Może również wykonywać te czynności w sprawach wniesionych do sądu przez innych oskarżycieli.

Zgodnie z art. 45 § 1 k.p.k. **oskarżycielem publicznym przed wszystkimi sądami jest prokurator**. Jest on **zasadniczym oskarżycielem publicznym**, zawsze występuje w tej roli, co nie oznacza, że jest jedynym oskarżycielem w konkretnym procesie karnym.

Przez pojęcie **wszystkich sądów** należy rozumieć, z jednej strony, **sądy powszechne, szczególne i Sąd Najwyższy**, z drugiej – **sądy obu instancji**. Prokurator jest także uprawniony do działania w postępowaniu zainicjowanym skargą innego oskarżyciela – oskarżyciela prywatnego w postępowaniu prywatnoskargowym oraz oskarżyciela posiłkowego subsydiarnego w postępowaniu publicznoskargowym.

Prokurator działający w postępowaniu w charakterze oskarżyciela publicznego **wypiera z procesu pozostałych oskarżycieli publicznych** w takim zakresie, w jakim sam dokonuje czynności. Wyjątek od tej reguły przewiduje art. 121 § 1 k.k.s., zgodnie z którym oprócz prokuratora oskarżycielem publicznym przed sądem jest organ, który wnosi i popiera akt oskarżenia w sprawach o przestępstwo karnoskarbowe.

Zakres uprawnień oskarżycieli publicznych innych niż prokurator nie jest jednakowy. Jak była już o tym mowa, **asesor prokuratury**, któremu powierzono wykonywanie czynności prokuratora, **nie może występować przed sądem okręgowym, apelacyjnym i Sądem Najwyższym ani sporządzać środków zaskarżenia i wniosków do Sądu Najwyższego**. Z kolei aplikant prokuratorski po ukończeniu 12 miesięcy aplikacji prokuratorskiej może występować przed sądem rejonowym w charakterze oskarżyciela publicznego w sprawach o przestępstwa zagrożone karą nieprzekraczającą 5 lat pozbawienia wolności lub karą łagodniejszego rodzaju oraz o wykroczenia, a także przed tym sądem w postępowaniu wykonawczym.

Również uprawnienia nieprokuratorskich oskarżycieli publicznych różnią się od siebie. **Oskarżyciele publiczni działający na mocy ustaw szczególnych mają prawo występowania w całym procesie**, to jest zarówno przed sądem pierwszej, jak i drugiej instancji, i co oczywiste, mają prawo zaskarżać wyrok sądu pierwszej instancji.

Oskarżyciele publiczni działający na podstawie rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości nie mają uprawnień do zaskarżania orzeczeń sądu pierwszej instancji ani do występowania przed sądem odwoławczym. Do dokonywania tych czynności uprawniony jest wyłącznie prokurator.

4.3. Pokrzywdzony

Definicja pokrzywdzonego zawarta została w art. 49 § 1 i 2 k.p.k. Zgodnie z tym przepisem pokrzywdzonym jest:

osoba fizyczna lub prawna, a także instytucja państwowa, samorządowa lub społeczna, choćby nie miała osobowości prawnej, inna jednostka organizacyjna posiadająca zdolność prawną na podstawie odrębnych przepisów, której dobro prawne zostało bezpośrednio naruszone lub zagrożone przez przestępstwo.

Pojęcia osoby fizycznej, prawnej, a także instytucji nieposiadającej osobowości prawnej mają źródło w prawie cywilnym (art. 8, 33, 33¹ k.c.). Wyjaśnienia wymaga natomiast określenie dobra prawnego oraz bezpośredniości naruszenia lub zagrożenia dobra prawnego jako podstawy pokrzywdzenia.

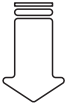
W prawie karnym dobro prawne rozumiane jest niejednolicie, jako dobro ogólne, rodzajowe oraz indywidualne. W znaczeniu ogólnym jest to ogół stosunków społecznych chronionych przez prawo karne (dobro prawne ogólne). Dobro prawne rodzajowe to pewna grupa wartości obejmujących różne dziedziny stosunków społecznych (międzyludzkich), zazwyczaj zgrupowana w poszczególnych rozdziałach części szczególnej Kodeksu karnego (jak życie i zdrowie wszystkich ludzi, wolność i wolność seksualna, mienie, prawa pracownicze itp.). Dobro prawne indywidualne stanowi konkretyzację dobra rodzajowego w odniesieniu do konkretnego podmiotu (np. życie i zdrowie Macieja Kota).

O pokrzywdzonym można mówić wyłącznie w przypadku naruszenia lub zagrożenia **indywidualnego dobra prawnego, niezależnie od tego, czy jest to zasadniczy, czy uboczny przedmiot ochrony**. Dla przykładu przestępstwo przedstawienia fałszywej opinii przez biegłego jest umieszczone w rozdziale XXX k.k., a jego zasadniczym przedmiotem ochrony (dobrem prawnie chronionym) jest wymiar sprawiedliwości. Jeśli jednak na skutek fałszywej opinii oskarżony został niesłusznie skazany na karę pozbawienia wolności, którą odbył, może wystąpić w charakterze pokrzywdzonego w procesie karnym przeciwko biegłemu oskarżonemu o sporządzenie fałszywej opinii, ponieważ jego dobro prawne w postaci wolności jest ubocznym przedmiotem przestępstwa.

Zindywidualizowanie dobra prawnego pozwala nie tylko na **skonkretyzowanie pokrzywdzonego** (jego imienne oznaczenie), lecz także na **ograniczenie kręgu podmiotów uprawnionych do występowania w procesie karnym w roli pokrzywdzonego**. Potrzeba zawężenia liczby osób pokrzywdzonych do tych, których indywidualne dobro prawne uległo naruszeniu lub zagrożeniu, wynika z istoty tego dobra.

Co by się działo w przypadku, gdyby pokrzywdzonym była osoba, której rodzajowe dobro prawne uległo naruszeniu lub zagrożeniu? Jak już wspomniano wyżej, rodzajowe dobro prawne to grupa wartości obejmująca jakąś dziedzinę stosunków międzyludzkich przynależną wszystkim członkom danej społeczności. Rodzajowym dobrem prawnym jest życie człowieka, rozumiane jako życie wszystkich ludzi żyjących na Ziemi. Oczywiście jest więc, że w przypadku usiłowania zabójstwa jakiejś konkretnej osoby, XY, prawo do występowania w procesie karnym przysługiwałoby wszystkim ludziom, ponieważ ich dobro rodzajowe zostałoby przestępstwem w ten sposób zagrożone. Prowadzenie procesu w takiej sytuacji byłoby całkowicie niemożliwe.

Zdefiniowanie pojęć naruszenia i zagrożenia dobra prawnego wymaga odwołania się do form stadialnych przestępstwa, zwanych także pochodem przestępstwa (*iter delicti*). Składa się on z następujących etapów:

Tablica 8. Pochód przestępstwa (formy stadialne)**PRZYGOTOWANIE**

Przygotowanie zachodzi tylko wtedy, gdy sprawca w celu popełnienia czynu zabronionego podejmuje czynności mające stworzyć warunki do przedsięwzięcia czynu zmierzającego bezpośrednio do jego dokonania, w szczególności w tymże celu wchodzi w porozumienie z inną osobą, uzyskuje lub przysposabia środki, zbiera informacje lub sporządza plan działania – art. 16 § 1 k.k.

USIŁOWANIE

Odpowiada za usiłowanie, kto w zamiarze popełnienia czynu zabronionego swoim zachowaniem bezpośrednio zmierza do jego dokonania, które jednak nie następuje – art. 13 § 1 k.k.

DOKONANIE

Sprawca osiągnął skutek przestępstwa materialnego lub w przypadku przestępstw formalnych, zrealizował wszystkie znamiona typu czynu zabronionego.

Zagrożenie dobra prawnego ma miejsce w przypadku **karalnego przygotowania** oraz **usiłowania przestępstwa**. Z chwilą **dokonania** dobro prawne zostaje naruszone. Łątwo zauważyć, że ustawodawca celowo za pokrzywdzonego uznał osobę, której dobro prawne zostało zarówno naruszone (dokonaniem), jak i zagrożone (karalnym przygotowaniem bądź usiłowaniem). Pozwoliło to na przyznanie uprawnień pokrzywdzonego nawet wtedy, gdy przestępstwo jeszcze nie zostało dokonane.

karalne przygotowanie → zagrożenie dobra prawnego
 usiłowanie → zagrożenie dobra prawnego
 dokonanie → naruszenie dobra prawnego

Warunkiem pokrzywdzenia jest, by dobro prawne zostało naruszone lub zagrożone **bezpośrednio** przez przestępstwo. **Z bezpośredniością mamy do czynienia, gdy pomiędzy czynem sprawcy a naruszeniem lub zagrożeniem dobra prawnego nie ma ogniw pośrednich**, musi natomiast istnieć bezpośredni związek pomiędzy znamionami czynu a naruszeniem lub zagrożeniem dobra prawnego konkretnego podmiotu. Jak wskazał Sąd Najwyższy, wynika z tego, że do kręgu pokrzywdzonych można zaliczyć **tylko ten podmiot, którego dobro prawne zostało działaniem przestępnym naruszone wprost, a nie za pośrednictwem godzenia w inne dobro**¹².

¹² Postanowienie SN z 25.03.2010 r., IV KK 316/09, OSNwSK 2010/1, poz. 645.

Przykład

Założmy, że pan Marucha jest artystą malarzem; utrzymuje siebie i żonę z rentownej sprzedaży malowanych przez siebie obrazów, dzięki czemu oboje żyją na bardzo wysokim poziomie. Pewnego dnia pan Marucha został ciężko pobity, na skutek czego utracił na wiele miesięcy lub lat możliwość tworzenia obrazów, a w konsekwencji środki do życia. W efekcie stopa życiowa pana Maruchy i jego żony drastycznie spadła, żona nie tylko zmuszona była zrezygnować z ulubionych zajęć i wyjazdów za granicę, lecz także wyprzedać posiadaną przez siebie biżuterię. W procesie karnym prowadzonym przeciwko sprawcom pobicia w charakterze pokrzywdzonego będzie mógł wystąpić wyłącznie pan Marucha, bo to jego dobro prawne w postaci życia i zdrowia zostało naruszone w sposób bezpośredni. Jego żona jako pośrednio poszkodowana przestępstwem nie jest pokrzywdzoną w rozumieniu art. 49 § 1 k.p.k.

Należy podkreślić, że **przyznanie określonemu podmiotowi statusu pokrzywdzonego w procesie karnym jest pewnym założeniem hipotetycznym**, weryfikowanym dopiero przez prawomocny wyrok skazujący. Dzieje się tak dlatego, że do czasu uprawomocnienia się wyroku skazującego chroni oskarżonego zasada domniemania niewinności. Dopóki prawomocny wyrok skazujący nie przełamie tej zasady, nie można przesądzić, że dobro prawne zostało naruszone lub zagrożone.

Organ procesowy wszczyna postępowanie przygotowawcze, gdy pojawi się uzasadnione podejrzenie popełnienia przestępstwa (art. 10 § 1 k.p.k.). Wydając postanowienie o wszczęciu, **stawia hipotezę**, że przestępstwo zostało popełnione, że naruszyło określone dobro prawne albo zagrożiło temu dobru, że jest to dobro przysługujące określonemu podmiotowi, a więc że podmiot ten jest pokrzywdzonym. W efekcie hipoteza ta pozwala na realizację praw pokrzywdzonego w procesie karnym i jego udział w postępowaniu.

Pokrzywdzony, o którym mowa w art. 49 § 1 i 2 k.p.k., jest określany mianem pokrzywdzonego **w znaczeniu materialnym**, ponieważ jego dobro prawne zostało naruszone lub zagrożone.

Kodeks postępowania karnego definiuje również **pokrzywdzonego w znaczeniu formalnym**. Jest to podmiot, którego dobro prawne nie zostało bezpośrednio naruszone lub zagrożone przez przestępstwo, ale **ustawa nadaje mu status pokrzywdzonego**.

W procesie karnym pokrzywdzonym w znaczeniu formalnym jest **zakład ubezpieczeń, w zakresie, w jakim pokrył szkodę lub zobowiązał się do jej pokrycia** (art. 49 § 3 k.p.k.).

Częstym błędem jest utożsamianie zakładu ubezpieczeń z Zakładem Ubezpieczeń Społecznych (ZUS). **Zakład Ubezpieczeń Społecznych nie jest pokrzywdzonym** w procesie karnym w rozumieniu art. 49 § 3 k.p.k. Może być pokrzywdzonym na podstawie

art. 49 § 1 k.p.k., jeśli jego dobro prawne zostanie zagrożone lub naruszone przez przestępstwo (np. gdy sprawca włamał się do jego siedziby i skradł stamtąd komputery).

Przez pojęcie **zakładu ubezpieczeń** rozumiemy **podmioty uprawnione do wykonywania działalności ubezpieczeniowej, to jest czynności ubezpieczeniowych związanych z oferowaniem i udzielaniem ochrony na wypadek ryzyka wystąpienia skutków zdarzeń losowych** na podstawie ustawy z 11.09.2015 r. o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej (Dz.U. z 2024 r. poz. 838). Zgodnie z art. 7 ust. 2 tej ustawy działalność ubezpieczeniową wykonuje zakład ubezpieczeń działający jako zakład ubezpieczeń albo zakład ubezpieczeń i reasekuracji (np. Warta, PZU, Allianz itp.).

Przyznanie zakładowi ubezpieczeń statusu pokrzywdzonego w procesie karnym miało swoje uzasadnienie. Chodziło o uniknięcie konieczności wytaczania procesu cywilnego sprawcy przestępstwa w odrębnym postępowaniu z tytułu roszczeń regresowych przysługujących zakładowi ubezpieczeniowemu.

Konieczne jest podkreślenie, że **uprawnienie zakładu ubezpieczeń do występowania w roli pokrzywdzonego jest ograniczone do wysokości pokrytej szkody albo wysokości, do której pokrycia się zobowiązał**, jeśli jeszcze nie wypłacił odszkodowania pokrzywdzonemu.

Przykład

Ewaryst Jaguś jest właścicielem samochodu o wartości 100 000 zł; żeby ograniczyć wysokość składek ubezpieczeniowych, zawarł z Towarzystwem Ubezpieczeń i Reasekuracji X S.A. umowę ubezpieczeniową autocasco tylko na kwotę 60 000 zł. W dniu 5.06.2022 r. samochód został skradziony przez Werę Grubas. Towarzystwo ubezpieczeniowe nie wypłaciło Ewarystowi Jagusiowi odszkodowania, oczekując na wynik procesu karnego. W postępowaniu karnym przeciwko Werce Grubas Ewaryst Jaguś – jako osoba, której dobro prawne zostało naruszone bezpośrednio przez przestępstwo – jest pokrzywdzonym w pełnym zakresie, w tym sensie, że może się domagać, by sąd zobowiązał oskarżoną Werę Grubas do naprawienia szkody w wysokości 100 000 zł. Towarzystwo Ubezpieczeń i Reasekuracji X S.A. jest natomiast pokrzywdzonym wyłącznie do kwoty wskazanej w umowie ubezpieczenia, tj. 60 000 zł, i tylko takiej kwoty może się domagać.

Występowanie zakładu ubezpieczeń w roli pokrzywdzonego jest uzależnione od dwóch czynników:

- 1) **zawarcia umowy ubezpieczeniowej z pokrzywdzonym;**
- 2) **popęlnienia przestępstwa na szkodę pokrzywdzonego przeciwko dobru prawnemu objętemu tym ubezpieczeniem.**

**W PROCESIE KARNYM WYSTĘPUJE POKRZYWDZONY,
A NIE POSZKODOWANY!**